

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

3

BEVEZETÉS
A TÁRSADALOM
LÉLEKTANÁBA
SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA

ÍRTA
DÉKÁNY ISTVÁN
M.-TANÁR.

PÉCS BUDAPEST
A DANUBIA KIADÁSA

1923

*FELESÉGEMNEK
SZERETETTEL ÉS HÁLÁVAL*

A fordítás jogát fenntartjuk

TARTALOM.

Előszó

1. A társadalomlélektan tárgya	5
2. Az ember kétféle környezetéről.....	6

I. Alapkérdések.

1. Az emberek hasonlóságáról	9
2. A hasonlóságérzés, mint a lelki kölcsönhatás alapja.....	13
3. A társadalomlélektani vizsgálatok módjai.....	20

II. A lelki érintkezés. A lelki kölcsönhatás alapjai.

1. A kifejezés problémája.....	22
2. Természetes kifejező jelek. A gesztus.....	28
3. Mesterséges kifejezőjelek. A nyelv.	32
4. A kölcsönös megértés.....	38
5. Érzelmi és akaratni kölcsönösség. Szolidaritás.....	42

III. A társadalom életét irányító tényezők.

1. Mik az „irányító” tényezők?.....	49
2. A közvélemény.....	53
3. Az állam.....	59
4. Az egyén.....	62
5. A vallás.....	65
6. Összetevődések.....	66

IV. A közös eszmék terjedése.

1. Bevezetés.....	72
2. Hagyomány és hagyományozás.....	73

3. A szuggesztió Tekintély es presztízs.....	77
4. Az iskola hatása.....	81
5. irodalmi hatás	82
6. Érzelmi átsugárzás. A divat.....	86
7. Az utánczás	90
a) Az utánczás fajai.....	90
b) Az utánczás terjedésének irányai.....	92

V. A jövő képe.

1. Érdekek, célok, eszmék.....	96
2. A társas fantázia.....	101
3. Etika és a történet filozófiája.....	105

VI. A társadalomlélektan fejlődésének áttekintése.

1. Bevezetés.....	109
2. Az objektív szellem.....	111
3. A „néplélektan”.....	112
4. A lélektani irányú szociológia Amerikában.....	113
5. A lélektani irányú szociológia Európában.....	114
6. Az ötödik nemzetközi szociológiai kongresszus anyaga.....	115
7. A „szellemi tudományok” alapvetése.....	116

Előszó.

A társadalmi lélektan oly területhez hasonlít, amelyet már sokan bejártak ugyan, de térkép felvételéről nem gondoskodtak, hogy az utána következő akadálytalanul s ismert útvonalakon járhasanak, A múlt század specialista kutatásiránya ezernyi részlettanulmányt termelt, de a sok részlet nem kareste az egységet. Az összetartozó részek százféle kereshetők fel, s hozhatók össze egy egészet alkotó épületbe. E kis könyvecske szakít azzal az elvvel, hogy jó a tudomány szétszórt állapotában is, csak a részletek legyenek rendben. Útra-induláshoz szánjuk könyvünket, ahol az olvasó egy átnézeti térképet v ah et maga elé, hogy tájékozódjék mindenekelőtt az egész, annak berendezése, a részek egymásutánja és arányai felől. Ily általános átnézet, rendszeres vezérfonal eddigelé, sajnos, a külföldi irodalomban is hiányzik; magyar nyelven meg éppenséggel mellőzött téma a társadalmi lélektan. Thémakörünk igen tág, messzeterjedő, s ily szűkre szabott formában mégis a problémák rendszeres egybekapcsolására, illetve ennek bemutatására törekszünk, mert reményünk az, hogy az olvasó át fogja érezni a rendszeres átgondolás különös előnyeit szemben a laza essai-sorozattal. Előre megemlítem, hogy *általános* társadalomlélektanról szólnak, tehát *egyes csoportok* lélektanát mellőzzük. Ez külön feladat Aki ez

utóbbi iránt érdeklődnék, „Tömegelektani jelenségek a társadalomban” (Bp. „1920.) c. „kis” munkára, avagy az előbbit is tárgyaló, összefoglaló munkánkra, (Társadalomalkotó erők. 1920) utalhatunk. Most készült vázlatunk is bizonyára alkalmas lehet arra, hogy eloszlassa a társadalomléktan terén, e tárgy mivolta és berendezése körül uralkodó gyakori homályosságokat. Végül hálával emlékezem meg arról, hogy Dékány Ferenc (Chicago) testvéri szeretettel tette lehetővé nálunk még ismeretlen amerikai könyvek megküldésével, hogy a legújabb irodalmat is felhasználhassam.

D. I.

Bevezetés.

1, A társadalmi lélektan tárgya.

Annak az angol írónak, ki a fejlődő európai kultúra öntudatát s az ésszerűségbe vetett hitét a legpompásabban kifejezte, a Robinzon írójának tanítása gyermekkorunk képzeletét mindmáig élénken foglalkoztatja. Nemcsak a regényesen lefolyó mese vonzó, hanem egy, műveltségünk haladását jelentő tanítás is. Robinzon magányosan jut egy szigetre. Egyedüli vagyonának látszik, mit magával vihetett, a hajóroncs hiányos maradéka, néhány deszka, némi eszköz. A magánerejére utalt, tökéletes elszigeteltségbe jutott ember megél anélkül, hogy lesülyedne állatok vágj vadak színvonalára, Hiszen Robinzon nem *egyedül* jutott az elhagyatott szigetre, hanem hozott magával valamit: kiművelt emberi elméjét, a hajóroncson kívül ír agával vitte az európai civilizáció lelki erejét, Őt a tudás tartja fenn, és a tudás nem az *ő* egyéni életének eredménye, hanem egy kulturális közösségé, melyben felnőtt, melynek eredményeit magába szívta.

Minő más Caliban, ki Shakespeare „Vihar”-jában lép elénk! Caliban szintén magányosan jutott egy elhagyott szigetre, ámde kicsiny korában, valóban *egyedül*, azaz kultúra nélkül. S a szerencsétlen teljesen elállatiasodik, hiszen nem volt körülötte társadalom, melynek nevelő hatását magába szívta,

énjébe halmozta volna. Caliban és Robinzon – két (különböző világ embere, Az utóbbinak diadalmas» mindennel megküzdő ereje a civilizációt képviseli, Caliban az ősember nyers és tehetetlen állatiasságát. Látjuk Robinzonban a *fejlett* embert, aki fejletté alakulhatott, mert *társadalmi befolyások* vették őt körül

Mindenki, aki bizonyos fejlődési fokra emelkedik, társadalmi behatások révén szerzi meg *ön maga* képességeit, Az egyén felhalmozott világtörténet. Az ami *közvetíti* számára évezredek gondolatmunkáját, materiális eszközeit s lelki vívmányait a *társadalom*, melyben élő formában marad fenn mindaz, mit *kultúrának* nevezünk. E kultúra szüntelen beáramlásban van az egyesek elméjébe, hogy ott aztán tovább is alakuljon.

Ezeket az átáramlásokat, befolyásokat, melyek az egyénre hatnak, vizsgálja a társadalmi lélektan. Hogyan lesz az embernek született lény *emberi emberré* a közösség *lelki* befolyásai következtében – ez az első probléma, Második az, hogy *hogyan hat vissza* a már fejlett ember a társas környezetére. Ez a meghatározás még nem teljes, de tartalmaz egy lényeges igazságot, s ezzel az igazsággal útnak lehet indulnunk.

2. Az ember kétféle környezetéről.

Az a milieu, mely körülvesz bennünket, egyes embereket, nem minden egyes korszakban tesz reánk hasonló benyomást. Az ősi ember s az ősi környezet viszonya más volt, mint ma. Az ősi ember a maga környezetét differenciálatlanul még csak egyféleképpen ismerte, titokzatos, ismeretlen világnak tartotta, mely

telve van *élő* lényekkel. S ebben a lényeg az, hogy még nem vált szét (avagy igen homályosan vált külön) kétféle világ, amely csodálatosan, sok tekintetben megmagyarázhatatlanul kétféle t. i. a *személyek* világa (perszonális milieu) és a *tárgyak* világa (imperzonális milieu). Az amit „tárgynak”, élettelen dobdgnak mondunk, aránylag modern fogalom, s hogy e különbséget ma megtesszük, hogy egy élettelen ékelünk közbe egy élő világba, hosszú, évezredes fejlődés eredménye. Egykor élettől, vitális erőktől volt duzzadó minden, ma pedig ott, ahol a primitív ember annyi életet érzett ki; egyszerű *mechanikus* hatásokat látunk, tolódást, lökést, taszítást, ellenállást stb., s ez teszi ki a *tárgyak* világát, szemben a *személyek*, az *alanyok* világával.

Mai felfogás szerint tehát már elemi tételt jelzünk, mikor leszögezzük, hogy *kétféle* környezetünk van: személyes és személytelen vagy tárgyi környezetünk. Mind a keltő hat reánk, mindkettő a maga módján. A „tárgy” sohasem lehet lényegében „alanynyá” és az alany tárgyá. A gyermek még alanynak lát egyetmást. A tárgyak világából, és ha tudtán kívül üti meg magát valamely tárgyba, s mint ő véli, a tárgy ütötte meg őt, kiengeszelhető lesz, ha ama gonosz hajlamú, tárgyat valaki megveri, „megbünteti”. Későbbi korban szétfoszlik nyomtalanul az ősvilág e felfogásmaradványa, a két világ *élesen* elválík.

A mai lélektan, mely akaratlanul egyoldalúan foglalkozott az emberi lélekkel, t. i. csak az *egyesekek* lelki életével, ama két világot meglehetősen egybeolvasztja. Ügy tünteti fel a dolgot, hogy lelki életünk vizsgálatában ki kell indulnunk az egyes ember és a környezet viszonyából. Minden egyesnek *tudomása* van környezetéről, elemi benyomások („ér-

zetek”) útján. Látok (látási érzeteim vannak), hallok (hallási érzeteim vannak) stb., azaz ezekben az érzékszervek útján szerzett adatokban *tudósítást* nyerek a külvilágról. Részletesen kidolgozta a mai lélektan azt, minő sokféle úton bővítjük ismereteinket ama „külvilágról”, de elhallgatja azt, hogy *nem olvad össze* minden abba, amit pszichológusunk egy egységes külvilágnak jelez. Kétféle környezetünk van: egyik a kívülünk eső tárgyak világa. (Ez a „más”). De nem kevésbé, sőt sokkal inkább foglalkoztat bennünket a „mások” világa, az, amelyet személyekből, alanyokból állónak érzünk,

A társadalomlélektan nem foglalkozik azzal, hogy mikép szerzünk benyomást a hangról, a fényről, a hőről stb., hanem azzal igen, hogy mikép látunk valamit „valakinek” (alter), hogyan van az, hogy az a valaki a mi „társunk”. Egyszóval: *a társadalomlélektan csak a személyekből álló* perszónális) *világgal foglalkozik* ennek jéletét vizsgálja, elemezvén az egysesek egymásrahatását.

Irodalom: Első olvasmányul ajánlom Kornis: *A lelki élet* I. köt. 3. fejezet Könnyed olvasmány Ch. A. Ellwood: *An introduction to social psychology*, New-York, 1920. Baldwin nehezkesen írt munkája: *Social and ethical interpretations in mental development*, New-York, 1897. német fordításban is megjelent *Das soziale und sittliche Leben erklärt durch die seelische Entwicklung* címen, Leipzig, 1900. Az újabb irodalomra nézve átnézetet ad Dékány *A nép- és társadalomlélektan mai állása*. Athenaeum, 1920. Eulenburg, *Über die Möglichkeit u. die Aufgaben einer Sozialpsychologie*, Schmollers Jahrb. L Gesetzg, 1900.

I. Alapkérdések.

1. Az emberek hasonlóságáról.

Minden utazó, aki távoli kultúrvidékek népei közé vetődik, ép úgy mint a kezdő ethnografiai utazó is, kezdetben két gondolattal kénytelen foglalkozni: azzal, hogy az idegen fajok egész megjelenése mennyire elütő attól, amit otthon tapasztalt; másrészről nem fojthatja el csodálkozását, hogy egyazon közösség; tagjai kezdetben mennyire *egy típusba* tartozónak. Játszanak, Mindenekelőtt tapasztalja, hogy bizonyos külső vonások egyformák, mint a bőr színe, a koponyaalkat, a termet, a tagok állása stb., majd feltűnik az, hogy a belső tulajdonságok *hasonló módon* nyilvánulnak meg: a cselekvések (szokások) egyformák, a gondolkozásmód is hasonló, de legelőképpen feltűnő, hogy egy nép, törzs, táj lakosai bizonyos loólsó ingerre *egyformán* szoktak reagálni. Ez a sajátos hasonlóság (mint Giddings helyesen emeli ki: like response to like stimuli) a jellemében mélyen gyökerezik, de alapját nem egyszer már pusztán a testi szerkezetben is megtaláljuk. Vannak hősök és vannak gyávák, de bizonyos az, hogy egy erős, fejlett, tagbaszakadt fajta *természetesen* hősiesebb, mint az elfajult és satnya. A testi tulajdonságok hasonlósága abban nyilvánul meg, hogy hasonló alkalomkor (hasonló ingerre) ösztönösen *hasonlóképpen* reagálnak,

a reakció („viszonzat”-nak is mondhatjuk) átlagosan egyenlő, akárkinél is vesszük szemügyre.

Ennek a ténynek messzemenő következményei vannak. Az ellentétet szemünk elé állítva feltűnik, hogy a „bábeli nyelvzavar” nem oly súlyos hatású, mint különböző fajok gyors összekerülése: hiányzik az alap arra, hogy az ily csoport valóban együtt tudjon működni. Az ily, csupa idegenből álló csoport csak *heterogén halmaz* és csak bizonyos idő múlva lesz belőle *társas* csoport. Nem volt ritka ily kevert halmaz az ókor embereket rabló századaiban. Olykor tengerparti városokat, községeket meglepetés-szerűen rohantak meg kalózok, innen is, onnan is szedtek össze rabszolgákat s együttesen eladták őket, Valóban ily módon csak „emberanyag” jött a rabszolga vásárra. Később, sajnos, üzemszerűleg is ment rabszolgák szedése a rómaiak hódító hadjáratai alkalmával. A hadsereget állandóan követték rabszolga-kereskedők, akik a főbb emberektől mindjárt átvették az emberi zsákmányt s Del ős szigetére – egy központi fekvésű kis szigetre – vitték el továbbeladás céljából. Elképzelhető, hogy nagyobb hadjáratok alkalmával a „választék” minő tarka, sokféle népfaj és táj gyermekeiből állhatott. De ez csak *halmaz*, nem *csoport*, mert bennök még nincs meg a lehetőség a *társas együttműködésre*, legfeljebb csak az egymás *mellett* való működésre.

A szociológiának első, legáltalánosabb kérdése az, hogyan lesz az ily emberkaoszból *a heterogén halmazból valóban összeműködésre képes társas csoport*? Az ókori szociológus ezt a rabszolga-kereskedésnél tanulmányozhatta volna, sajnos ily vizsgálódást, ha volt is, nem őrzött meg a történet; de előtűnik van az újabb példa: Amerika.

Ez a világgözlekedés gyors kialakulásával a 19.

században népességgyűjtő medencévé vált, ahol Európa, Afrika és Ázsia számos fajtája tódult össze s mégis – idővel – *egy társadalommá* kellett összeolvadniuk. Körülbelül ez a helyzet volt az, amely különösebb tudós hajlam nélkül is rákényszerítette Amerikát arra, hogy foglalkozzék a szociológiával.

Sajátos, hogy míg Európa szociológusait legfőképp az előbbinél sokkal súlyosabb problémák érdeklik: az osztályok tagozódása, elhelyezkedése és a jövedelemeloszlás zavarai, addig az egész amerikai szociológiának más az iránya: sokkal figyelme-
sebben és zavartalanul szemlélhetik azt az elemi folyamatot, – hogyan történik heterogén elemeknek *összeolvadása*; mik ennek a feltételei, lépcsőfokai, így valóban az amerikai Giddingsnek sikerült magát az *elemi társulás* problémáját megtalálni, elemezve a különeműség lassú megszűnését. Giddings világosan rámutat arra, hogy az emberek közti *hasonlóság ténye* a legfontosabb társadalmi tény. Ahol nagy a különbség, ott az, akivel összehoz a sors, nem lehet más, mint idegen, vagy idegenszerű. A társadalmi beolvadásnak első feltétele az, hogy mivel az emberek jellemükben rugékonnyabbak, mint más lények, – egymáshoz alkalmazkodjanak. A bevándorló csakhamar leveti nemzeti viseletét – a külső megjelenés az első nagy kérdés – és azt ölti fel, amit a közszokás diktál. Majd modorban, hangban, testtartásban, az érintkezés szokásaiban kezd mindjobban hasonlítani a bennszülött fajhoz, végül nyelvét is elsajátítja. Ez a folyamat állandó a világtörténelemben: a kisebbség beolvad, a különeműség megszűnik. A hódító fajok rendszerint kisebbségek, s beolvadásuk folyamán a meghódítottak, az alávetettek társadalmi arculatát és nyelvét veszik át.

A hasonlóság az elemi társas tény, ez minden-

nek alapja. Az amerikai szociológia még nem mutatott rá arra a finomabb problémára, hogy az emberek egymást-megértése is csak úgy válik lehetségessé, ha a lelki hasonlóság, hogy úgy mondjuk, kiépül, a *lelki stílus* általában véve azonossá lesz. Erre a kérdésre az európaiak (Dilthey) mutattak rá teljes világossággal.

A beolvadás ténye igen jelentős folyamat- Ethnografusok, a fajelmélet hívei nem egyszer kutattak „tisza fajokat”. Aki a történeti és társadalmi élet lényeges elemeit átértette, nem fog e felfedező útra indulni; tiszta fajok ma már kivételesen sem találhatóak. Giddings a társadalom növekedésének kétféle fajtáját különbözteti meg: 1. a *leszármazás*, 2. a *gyülekezés* útján történő halmozódást. (Ez utóbbiakat nevezi keverten halmozódott vagy „démotikus” társadalmainak.) Úgy találjuk, hogy a társadalom lassú növekedésében *állandó elem a „gyülekezés”*. Ezt a fontos ténytet ki kell emelnünk, mert abban, hogy az egyes közösségek, népek, törzsek oly feltűnően hasonló egyénekből állanak, azaz *egy típust* alkotnak, nem kell egyebet látnunk, mint *a társadalmi befolyások hatalmas erejének kifejezését*. Lássuk most, hogyan épül ki lépésenkint ama hasonlóság,

Irodalom. A magyar olvasó Giddings egyik munkáját fordításban is olvashatja: *A szociológia elvei*. Bp., 1908. Ennek nem kivonata, hanem továbbfejlesztése Giddings későbbi könyve, melyet inkább ajánlhatunk: *Elements of sociology*, New-York, legújabb kiad. 1920. Már erősen szkematizáló: *Readings in descriptive and historical sociology*, 1906, 8 kiad (változtatlan) 1918, Cooley, *Social consciousness*, American Journal of sociology, 1906. Boodin, *The existence of social minds*, U. o. 1913/4. U. az. *Cognition and social interpretation*, U. o. 1914/5. évf

2. A hasonlóságérzés, mint a lelki kölcsönhatás alapja.

I.

A felnövő gyermek maga körül lát foglalatoskodni embereket. Azok, kik gyakran vannak közelében, ismerősekké válnak előtte, ismeri arcukat, testi magatartásukat, ismeri cselekvésüket, szokásaikat, egyszóval az illetők „természetét”. Ösztönösen érzi azt, hogy kik jók hozzá, nyájasak, érzi, hogy segítségére vannak a kicsiny élet első próbálgatásaiban. Ez a szűk kör a *rokonsági kör*, mely lassankint táguL. Mások is járnak a házhoz, s a gyermek megismerkedik velők. Ámde az idegent sok ideig gyanúval fogadja, tartózkodó vele szemben, s csak bizonyos idő múlva szűnik meg gyermeki idegenkedése. Lássuk azonban, mi történik, midőn idegenek egy *hasonló korú* gyermeket hoznak a házhoz: azonnal inas érzéssel tekint a gyermek a kis idegenre, már első pillantásra is melegen üdvözölt pajtásának érzi, íme ez a *hasonlóságérzés* ösztönös megnyilvánulása. Gyermek a gyermeknek jóbarát, eleve nem ellenség, a felnőtt nemcsak idegen, hanem ellenség is (v. o. hostis). Nem megfontolás gyümölcse az ily baráti közeledés, hanem ösztönös valami, homályos érzés, tudatalatti vonzalom. Ha azonban tudatunk napfényes felületére kihozzuk a vonzódás okait, azt találjuk, hogy alapja a hasonlóság és pedig hasonlóság a külső vonásokban (egy különös arc még nagyobb gyermeket is megdöbbsent), sokkal inkább kiérezzük azonban az illető felfogásában, s cselekedeteiben, a szellemi arculatban rejtőző hasonlóságot. Az ily hasonlóságok *ösztönös* megérzése – „organikus” szimpátia, mondja

Giddings – az, amely első lépésként is közelebb viszi egymáshoz az embereket

A hasonlóságokat később már nemcsak ösztönösen szoktuk érezni, hanem *észlelni* is szoktuk. Ez *fokozza* az együttérzést (ez már eszmélésen alapuló „reflektív” szimpátia Giddings szerint). Igen sajátos az az elmélet, mert *elemi* tényeket tud megmagyarázni, olyanokat, amelyekre közönségesen nem gondolunk, éppen mert nagyon is közel állnak hozzánk, minden percben lefolyó cselekedeteinkhez.

Mindennapi cselekedeteink állandóan a hasonlóságérzés e törvényei szerint folynak le, Pillanatról-pillanatra állást foglalunk környezetünkhöz, kifejezzük kívánságainkat, nem-tetszésünket stb. Mindig foglalkoztat bennünket a társainkhoz való „viszony” kérdése. Miből indul ki ez a viszony? Mit nevezünk itt „viszonnak”?

Tegyük fel, hogy két munkás fát vág egy erdőben; nem egy munkát végeznek, hanem kiki a magáét vágja. Egymás mellett vannak, s ha nincsenek is érintkezésben egymással, *tudnak* egymásról. Végre is gondolatban „együtt” vannak, s ez rájuk kölcsönösen bizonyos* hatást gyakorol, párhuzamtartás, verseny fejlődik ki, amint azt többször tapasztalták. Egymás jelenlétének érzése hat mindenikre (Hayes). Ez *fokozódik*, ha szóban is érintkeznek; ilyenképp egyik magatartása a másikat mindjobban „érinti”. Ez a társas „érintés” (*interstimulation* Giddings szerint) szintén elemi tény társas tudatunkban. „Érint” engem másnak pusztán *jelenléte*, érint engem szava, gesztusa, végül magatartása, cselekvése. Cselekedeteink nem mindig attól függenek, hogy mit akarunk, hanem attól is, hogy miképea „érint” bennünket ez vagy az: egy várható kézlegyintés is erősen befolyásol.

Társas „viszony” mindig ily alapon, mint „érintés” indul meg, majd tovább fejlődik társammal szemben – lelkileg – *állast foglalok*, végül cselekszem vagy a barátság vagy az ellenségesség irányában, A barátság „kimélyítésére” sok eszköz áll rendelkezésünkre, de valamennyinek alapfán áll az, hogy találkozás, társalgás alkalmával ápoljuk a hasonlóság érzelmét. E célból egymáshoz *kölcsönösen alkalmazkodunk*, megtartjuk továbbá az illemet, hiszen ez nem más, mint kifejlett technika, mely lehetlenné teszi azt, hogy valaki extravagánssá váljék, Az extravagancia már „távolodást” szokott létrehozni a társas viszonyban – nem más az, mint a hasonlóságérzés megfogyatkozásának eredménye,

Hogy minő fontos szerepet játszik a hasonlóságérzés, mutatja magatartásunk *vita* alkalmával. Mivel ellentétek mindig vannak, „harcra” vagy „vitára” kerül a sor. Az előbbi teljes szakítás után következik be A *vita* jelleme más. Itt tárgyalások alkalmával mindkét fél ügyel arra, „Hogy a hasonlóságérzés aagyon le ne csökkenjen, mert ez esetben a *vita* volta-kép megszűnik

A hasonlóságérzés, mint mindenütt látható, *a legfontosabb társító mozzanat*, a későbbi lelki kölcsönhatásoknak igazi alapja. Sőt egy mélyebb kiérésnek is nagy szerepe van társas viszonyunk kialakításánál. Amidőn valakivel tárgyalunk, van homályos érzésünk nemcsak arról, hogy hasonlók *vagyunk*, hanem, hogy hasonlókká *lehelünk* (ez a „potenciális” hasonlóság érzése). Ha ezt a *lehetőség-szenti* hasonlóságot a jövőre nézve nem *tételezzük* fel, ha az az érzésünk, hogy további társas érintkezés egyre csak újabb eltéréseket hoz majd felszínre, úgy „távolodás” kezdődik, Éspedig 1. a nyílt harc álláspontjára helyezkedünk, ha érdekünk keresztülvitelét na-

gyon fontosnak tartjuk ellenfeleinkkel szemben; 2. kevésbé fontos érdeknél kiegyezünk; végül 3. ha ellenfelünkkel nem tudunk boldogulni, közös alapra (t. i. hasonlóságra) jutni, akkor, mint mondani szoktuk, „hátat fordítunk”, ellenfelünket „faképnél hagyjuk”, s ezzel az illető ügyet elintézetlenül hagyjuk,

Köznapni tényeket említettünk, de éppen ezekben láthatjuk világosan, minő szerepet játszik az, amit hasonlóságérzésnek mondtunk. Látható, hogy mikép nő ki pusztá jelenlétből, hogyan emelkedhet lépcsőről-lépcsőre, végül hogyan szűnik meg.

Ezzel a hasonlóságérzéssel függ össze a csoport u. n. *kiküszöbölési* hajlama. Ha valami erősen eltér a szokásostól, idegenkedést hoz létre, s az idegenszerűt mint valami idegen testet a szervezet, úgy a csoport is iparkodik magából kiküszöbölni. Régebbi időkben a kis-közösség, pl. a törzs, szigorúan *büntette* az eltérést, az egyformaság megsértését, mert más volt a gondolkozás: azt, ami törzsi, isteni parancsokból is származtatták. „A bűnösség a mi véleményünk szerint személyes folt, írja Bagehot, amely szabadon választott viselkedés következménye és csak azt bélyegzi meg, aki e viselkedést választotta. A kezdetleges korokban azt hiszik, hogy a törzs egyetlen tagjának cselekedete istentelenséggel szennyezi be az egész törzset.”

A társas viszonyoknak úgy létrejötténél, mint fenntartásánál a hasonlóságérzés játssza a főszerepet. Nemcsak magunk törekszünk ápolására, hanem azt másoktól is „elvárjuk”.

Ez az *elvárás* szintén jellemző társas folyamat, amely már az előbbinek következménye. A társas együttműködés, mint mondanunk sem kell, abból ered, hogy 1. *hajlamunk* van, 2. *képességünk* van közös célra dolgozni. A cél közössége azonban nem min-

Számos dolgot kiki ösztönösen úgy tesz meg, ahogyan természete parancsolja: önkénytelenül a *maga* módja szerint. Ha ez a *maga* módján megejtett cselekvés mindenkinél erősen különbözne, „bábeli nyelvzavar” állana elő a cselekvések terén, ami a hasonlóságérzést hirtelen lecsökkentené. A cselekvések javarésze – szerencsére – átlagosan egyforma; egyforma a napi cselekedetek sablonos nagy állománya (szokások). A reális hasonlóság – egy közösségben – oly nagy az emberek között, hogy különlegességek, extravaganciák ritkák. Kiki „*magától*” (azaz nem mások utasítására vagy utánzásból) cselekszik sokféle esetben egyformán, egyöntetűen. Az ily másoktól nem befolyásolt s mégis hasonló cselekedeteket mondjuk *spontán párhuzamos cselekedeteknek*.

A társadalom szétbomlanék, ha a cselekedetek túlnyomó része nem volna ily *párhuzamos* cselekedet. Csak így lehetséges az, hogy otthonosan érezzük magunkat embertársaink között, *hasonlóink* között („*nos semblables*” – a francia kifejezés igen jellemző!). Társas viszonyok között a cselekedetek javarésze *előrelátható*, ez teszi a viszonyt nyugodttá; ha hiányzik az előreláthatóság, bizonytalanságban *érezzük* magunkat.

Egyik ember tehát a másiktól bizonyos cselekvéseket „megvár”, feltesz. Ennek átlagos bekövetkezése után alakul ki az a légkör, amelyben uralkodóvá válik a „*bizalom*” állapota. Midőn a puszta „mások” világából átjutunk a „társak” világába, eme kiegyensúlyozott „*bizalom*”-légkörbe belenevelődtünk magunk is, meg mások is. Ez a lassú folyamat gyermeknél a *felnövekedés*, idegennél a *beolvadás* (asszimiláció) lépcsőfokain át játszódik le.

II.

Szóljunk most arról, hogy a hasonlóságérzés minő különböző alapokon jöhet létre, (Teljes felsorolás itt aligha lehetséges.) Imént a hasonlóságérzés *fokozatairól* szoltunk, most azok *fajaira* térünk át.

Legelső alap a hasonlóságérzésekben a *külső*, és pedig *a*) a testi külső. Amidőn idegen fajhoz tartozólép a társaságba, pl. angol társaságba egy japán, vagy brazíliai, a bizalmas légkör azonnal megszűnik. Egyrészről feltűnő lehet a bőr színe, másrészről – ha nyelvtudás tekintetében nincs is hiány – az elűtő arcvonásokban s a testtartásban rejlő sajátserűség. Ismeretes, hogy keverűdűt fajű csoportok lassan asszimilálódnak egymáshoz. Sokáig roppant házassági akadályt képez a különbűzű fajhoz való tartozás (fehér és néger házasság). Idegenkedűst kelt azonban a külsű tekintetében *b*) maga a *ruházata* is. Amidűn pl a román parlamentbe elűszűrű lépett be parasztruhás képviselű, a szokatlanság csak jó idű múlva szűnt meg.

Sokkal fontosabbak a belsű vonások; e tēren azok egyezűsének és *egyeztethetűségének* (potenciális hasonlóságnak) tudata válik lényegessű. Alapja lehet *c*) a hasonlű foglalkozás. Akik *egy foglalkozásűak*, azoknak rendszerint egész életfelfogásuk egy, s lelki leg mintegy tűmőrűlni igyekeznek (iparos körűk, kisgazdák, nagybirtokosok). Ehhez közel áll az az eset, amidűn *d*) a *hasonlű rang* alapja a hasonlűságérzésnek. Közűpkorban a lovagi rang, a „diák”-rang hozza össze lelki leg az embereket, ma inkább az, hogy hasonlű az életszínvonal, miután hasonlűk a jűvedelmi viszonyaik, A rangkülűnbsűget áttűri a mai demokratikus idűkben számos körűlmény, így *e*) tűmőrűlési tendenciát mutatnak azok, akiknek egyforma „magas” a képzettségűk, írű, mű-

vész, művelt világfí vonzódik egymáshoz, hasonlóknak találják egymást. Ez összefügg a klikké alakulásával. Bizonyos mértékben összeforrasztó erő *f*) a hasonló *speciális* érdeklődési irány; pl. műgyűjtők alkotnak társaságot, bárha különféle foglalkozásúak is, alkotnak automobil vagy másféle sportklubbot.

Bizonyos földrajzi körülmények is létrehozhatnak hasonlóságérzéseket; *g*). Az egyvidékről valók („Landsmannschaft”) hasonló vonásokat, tradíciókat őriznek, s a közös származási hely kelti bennök a hasonlóságérzést.

Megemlítjük továbbá azt, hogy *h*) a hasonló *politikai helyzet* is összeköti az embereket. Közös érzésvilág fejlődik ki a hasonló politikai elnyomatást szenvedőkben („kisebbségek”). Ez egyik legfontosabb összetartó kapocs, *i*) Az utolsó közösségi alapra eddig aligha mutattak rá, s ez abban van, hogy büÜPnyos embereknek hasonló a fejlődési színvonaluk és a fejlődési eszméjük. Az ilyeneket *együtt fejlődő* (ko-evolutív) csoportoknak mondjuk. *Tudnak* egymásról, ha nincsenek is együtt valaminő szervezetben, s hasonló fejlődésnézeteik folytán kölcsönös szimpátiát éreznek egymás iránt. Ez egyik legfontosabb alapja a *politikai pártok* keletkezésének.

Az élet ezerféle alkalmat ad arra, hogy a hasonlóságérzés kialakuljon s annak alapján társas viszonyok kel érkezzenek vagy – amaz érzés megszűntével – viszonyok *f* elbomoljanak.

Irodalom: Dékány, *A társas én, mint a társadalompszichológia alapproblémája*. Athenaeum {közlés alatt}, 1923. Egyetmást a gyermeklélektanok is tartalmaznak. V. o. Baldwin *Die Entwicklung des Geistes beim Kinde und bei der Rasse*. Nem f 1898. Willmann: *Didaktik* Az L kötet magy. ford.-ban is, 1917 (Pedagógiai ktár, Γ szerk. Kornis), Cou-

sinét: *La solidarité infantine*. Revue de philosophic, 1908. Palante: *L'esprit de corps*. U. o. 1899. Farkas G.: *Az úri rend*. Bp., 1912. Hayes az említett esetet „communication” síóval próbálja jelölni (v. o. *Introduction to the study of Sociology*⁶ 1920. 305. lk.). Itt probléma van. A tömegbeli is *tud* egymásról, ha nem is *érintkezik* egymással, hiszen csak *együtt* van másokkal. Az „asszociáció” ezen túl kezdődik. Az együttfejlődő csoportra v. ö. Dékány: *A politikai párt*. Társadalomtudomány, 1923. évf.

3. A társadalomlélektani vizsgálatok módjai.

Csupán néhány kérdésre óhajtunk itt rámutatni. Nincs oly tudomány, mely annyira veszélyben forogna, hogy állandóan közhelyeket mondjon, mint ép a társadalomlélektani Oka az, hogy az említett tény közül legalább kilencnek ismerősnek *kell* lennie. Valamennyien benne vagyunk a társadalom életében, mindnyájan *látjuk* a jelenségeket. Vajjon van-e ember, ki ne látta s érezte volna, mily szerepe van az utánzásnak?

Minden társadalomlélektani *megfigyelés* ott kezdődik, hogy 1. magunk is cselekvők» vagyunk az életben s akarva-nemakarva gyűjtünk tapasztalatokat, azaz szemléljük környezetünk változásait, társaink magatartását. Sikerül is ezzel a módszerrel eljutnunk odáig, hogy van *szemléletünk*, valaminő képyszerű ismeretünk a társadalomról. Nevezzük ezt *élet-szemléletnek* vagy *szociognózisnak*. Szemben áll ezzel az oly, már tudományos *elemzés* útján keletkező ismeret, melyet *szociológiainak* nevezünk.

Ama szemléletes ismeretet több-kevesebb élénkséggel megszerzi s megőrzi mindenki. A kérdés azonban ép abban áll; hogy mikép lehet az elemi ismereteinket 2. kibővíteni. Ennek kétféle fő iránya van:

a) egyikben az életről *szerzett* ismereteinket mások szemléleteivel (tapasztalataival) igyekszünk *kiegészíteni s ellenőrizni*. Részben úgy történik ez, hogy mások közlik velünk tapasztalataikat (szóbeli alap), részben pedig úgy, hogy írókhoz fordulunk (irodalmi alap), hiszen éppen az írók nem csekély mértékben érzékeny megfigyelői a társas élet változásainak, s egyikök-másikuk akaratlanul is kiváló pszichológus.

b) Az ilyenmű ismeretek azonban azon hátránnyal járnak, hogy bár valóban „képet” nyerünk a társas életről, de nem tudjuk őket jól kifejezni *fogainak* útján. Ehhez sokkal több szüseség, mint pusztán szemlélés- Ehhez messzemenő *elemző*, boncoló képesség kell. Ma is még érezzük a társadalmi lélektanban azt, hogy számos dolgot mintegy magunk előtt látunk élénken, de nem tudjuk azt mintegy „*kifejezni*”. Ennek oka az, hogy az illető jelenséget már „látjuk” ugyan, de nem „*elemztük*”. Ezt a tudományos „*elemzést*” segíti elő a társadalmi lélektan. Új dolgot tehát olykor keveset adhatunk, de felhívjuk a figyelmet szempontokra, az „*elemzés*” nézőpontjaira.

Irodalom. Kornis: *Történelem és pszichologia*, 1914, A társadalmi lélektanra nézve is figyelemreméltó adalékokat ad Hornyánszky Gy.: *A lélektani kutatások irányai*. Athenaeum, 1921, – Itt, e módszertani fejezet végén említjük meg, hogy a társadalmi lélektannak *f szociálpszichológiának*) viszonyát a *szociológiával* ma sem világosan látják egyes kutatók, A szoros viszonyt először, öntudatosan, Schaffte A, látta meg, aki – talán a szó is nála szerepel legelőször – a szociológia részekül ismerte fel, már 1875-ben külön beszélve „szociálpszichológiáról”. *Bau und Leben des sozialen Körpers*, I. 4, Hauptabschnitt, (393-730 ik.), A 2. (kisebb kiad.-ban (1896) 5. könyv (176-265),

A lelki érintkezés. A lelki kölcsönhatás alapjai

1. A kifejezés problémája.

Van egy költeménye Ady Endrének („Északi ember vagyok”), melyben pompás plasztikával állít szembe déli és északi népeket. Déli népeknél élénk a szó, a taglejtés, testtartás, pillanatról-pillanatra előretörve akarva, vagy akaratlanul tükrözteti azt, ami az emberek bensőjében végbemegy. Északon, az emberek többsége „nehéz nyelvű és rest a szóra”, lassabban, mondhatni, megválogatott abban tör kifelé a benső, ami mélyebben hullámszik a lélekben, ami molyen fájó sors, élmény, gondolat, nem keres szavakat, melyek „illanva jönnek, gyorsan lebennenek”, s Északon gyökösebb a szó; mélyebről jön és neme-sebben.” Valóban, van ellentét társadalmak között *kifejezés* tekintetében. Az egyik kifejezésekben gazdagabb, a másik szegényebb, az egyik a kivetítés aktu-sában hirtelenebb és – hogy ne mondjuk – bőke-zűbb, a másik tartózkodó, közléstelen. „hideg”, mint az észak hűvösebb légáramlásának lehelete,

A déli népek beszélgetés után való kiolthatatlan spárgására igen jellemző Montaigne nyilatkozata a lársalgásról: „ez nekem édesebb örömeket nyújt, mint bármi más egyéb az életben. Ha ebben az óra-

ban választatnom kellene, azt hiszem, szívesebben beleegyezném abba, hogy elveszítsem a szemem világát, mintsem hogy lemondjak beszélő- és hallóképeségemről.” A közlékenységre hajlamos jellem északon ritkább, a társas érintkezést átmelegítő szó kevesebb, mint kevesebb a napsugár is, mely bevilágítja a fenyők végtelenjét.

A társadalom életében megfigyelhető ez a zárkózottabb magatartás. Sajátos benne az, hogy a maga *éleiei* mindenki lehetőleg *magának éli*. Az ily magatartást általában *intranszítívnek*, közszóval: zárkózottnak nevezzük, szemben az oly ember magatartásával, kinek viszont öröme, hogy *kifelé* élje lelki *éleieit* mások felé minél többet mutasson. Az ily magatartást (mások felé) átható, vagy *transzítív* magatartásnak mondjuk.

Nem hisszük, hogy a fajnak, éghajlatnak döntő szerepe lenne ebben (jelentékeny hatású talán az utcai vagy fórumon való találkozás bőségebb alkalmá és lehetősége). Döntő I, a társadalmi hagyomány, a szokás. Amely vidék ily *közlékeny* emberekben bővelkedő, abban a gyermek megszokja környezetének eme szokását, s hasonlóná válik a felnőttekhez.

A gyermek – mennyi mindent köszön környezetének, a felnőtt nemzedéknek, mely őt körülveszi! Gesztusa épügy, mint a beszéd, a szó, a nyelv elődeitől való. Bourgeois Leon azzal a képpel él, hogy a gyermek kezdetben testi táplálékot köszönhet anyjának. Midőn e szoros kapcsolat meglazul, új kapcsolat keletkezik: a tágabb környezetéből, a *kultúrából* kezd táplálkozni. Az újabb tápláló anya, a kultúra, teszi lehetővé, hogy ne csak testileg, hanem lelkileg is felnövekedjék,

A déli népek közlékenyebb, transzítívebb maga-

tartását az idegen is elég hamar megszokja, a beszéd bőségebb áradása neki is természetévé válik, A háború folyamán sokan utaltak ily nemzeti különbségekre a németek közül Th. Mann (Betrachtung eines Unpolitischen) szemére veti honfitársainak, hogy keveset adnak a szóra, a beszéd kultúrájára, sőt kultuszára. Mások ismét az angolok zárkózottságát kárhoztatták (bár titokban irigyelték is), főképp a sokat eltitkoló beszéd, az u. n. *cant* miatt (Id. alább), ami diplomáciai érintkezéseknél bizonyos előnnyel jár.

Sajátságos világba lépünk a *kifejezés* problémájával. A legfontosabb, alapvető társadalomlélektani kérdés ez, mert világos, hogy kifejezés nélkül az emberek élhetnének talán egymás *mellett*, de egymást meg nem értve *együtt* életet nem folytathatnának. Ameddig a nyelv terjed, körülbelül addig terjed a társas *lelki* befolyások területe. *La langue c'est l'espace social des idées*, mondja Tarde.

A „*M*kifejezés” mindig cselekvés, de nem mindig akaratunktól függő cselekvés (úgyhogy *kifejeződés*-, *ről* is kellene beszélnünk párhuzamosan az előbbivel). Az a rendkívül szoros kapcsolat, melyben testünk-lelkünk van (az ember *pszichofizikai egység*), itt a legpregnansabban jelentkezik. Haragszunk – e belső állapotunk arcvonásainkban jelentkezik. Elszántak vagyunk – testtartásunkban van valami határozottság, feszültség. Megbántottak – magunkban révedünk, s egész testünk ernyed, összeroskadt. Ezerféle hangulat nyer különleges kifejezeti, s ezeket *megalkotni* nincs szükségünk: a test-lélek kapcsolata magával hozza azt, a kifejezés az életnek mintegy mellékterméke.

És bár „melléktermék” az, mégis a társas érintkezésnek legfontosabb alapja, kiváltképpen a társada-

lom lélektanának sarkpontja, egymásra állandó figyelemmel vagyunk, s vigyázva vigyázzuk, mi folyik le másokban – pedig csak azt vesszük észre, mi vehető észre másokon. Ámde mi ösztönösen érezzük, hogy „mit jelent”, mi van a külső alatt. Mindazt, ami a külsőn megjelenik, tehát látható, hallható, (ritkán) tapintható, előttünk valaminő jel (összefoglalólag *kifejező-jelnek*, nyilvánulatnak vagy „szimptomának” mondjuk). E jeleknek keressük a magyarázatát, a „mögötte” lévő lelki mozgalmat s miután megértettük a társunkon jelentkező kifejező jeleket, mérjük hozzá magatartásunkat. Ha e kifejező jeleknek 1. túlnyomó átlaga nem volna előttünk feltétlenül ismerős, és 2. nem lenne rögtön magyarázható, úgy örökös bizonytalanság vonulna közénk, úgy mindig rejtély volna társunk a mi számunkra. E rejtély eloszlatására a nyelv (beszéd) mellett két dolog szolgál. 1. Mindenekelőtt sajátyszerű s nehezen eltitkolható *a szem kifejezése*. (A szem „a lélek tükre”.) 2. Igaz, hogy *egyes* kifejezések homályban hagynak bennünket, de ami útba igazít, egy *egész élet* menete. Ha *egyes* kifejezésekben hiány mutatkozik is, *cselekedeteiből* jól megérthetünk egy emberi jellemet.

Az *egyes* kifejezések tekintetében nem egy nehézségünk van. 1. A kifejező jel *nem fedi azt*, ami mögötte van. Lehet ez akaratlan is, pl. valaki örömben sírásra fakad, holott a sírás átlagosan a fájdalom kitörése,

Valóban, az ember mindig „rejtély”, de csak részben az. Az ember nem lehet rejtély a maga életének átlagos tartalma szerint. Ilyenkor természeteseti a helyzet közelebbi meglátása kellőképp felvilágosít. De lehet az is, hogy az illetőnél a kifejezés mintegy balul üt ki; a benne kialakuló élmény még nagyon is bizonytalan körvonalú („nincs tisztában önmagával”).

2. Lehet, hogy a kifejezés *jelentékenyen elkésik*; ily esetben nem az folyik le *akkor*, amidőn a kifejezés szemeink előtt felbukkan, hanem valami más. Mind a két eset már az érintkezés zavaraira vezethet.

Van azonban oly eset is, amidőn 3, a kifejezést *elrejtjük* és pedig vagy eltitkoljuk, (ami már erős kifejezésidomító erőt tételez fel) vagy *elcseréljük*. Ez – a színlelés (disszimuláció) esete – a kultúrának már csak magasabb fokán fordul elő.

Íme, Lester F. Ward azt írja, hogy „az ember «amennyire csak lehet» kerüli az érzelmek kifejezését, Nagyon is személyi, az emberhez, a testhez közel álló, Nagyon is világossá teszi testi-lelki állapotainkat, amelyek természetszerűleg (?) rejtve maradnak. A legnagyobb lelki megrázkódtatásainknál is közömbösséget színlelünk „A fegyelmezett ember a *mai* társadalmi életben nem teszi ki közszemlére érzelmeit« „Egyén” akar maradni» azaz magatartása, *szándékosan intranzitív*. Ez már primitíveknél nincs meg; náluk van valóságos közömbösség, de nincs, még nincs tettetés. Oka bizonyára abban van, hogy az oly kicsiny közösségekben, minőkben a primitív ember él, az egyesek sorsa annyira egyforma, annyira áttekinthető *átlagsors*, hogy nem sok értelme volna egyes kifejezőjelek eltitkolásának. Az egyesek élete annyira a közösségéhez igazodik, hogy az egyes maga nem érez ingert a különállásra, ezzel a *szándékosan intranzitív* magatartásra. Még nem zárkózik el; végre is élete nem lehet még a magáé hanem a közösségé.”

Körülbelül a városkultúra alakulásának kora jó el akkor, amidőn az életviszonyok már bonyolódottabbak és egyre áttekinthetlenebbek lesznek. A társas élet „sejtközi hézagaiban” egyre nagyobb szabadságot nyerhetnek az egyesek. Már ekkor a közösség ke-

vésbbé tekint bele az egyesek életébe, a külön érdekek is számosabbak, végül az egyes már a közösség szeme elől is elrejtőzik ép – *kifejezéssel*. Ilyenféle alapú az újabban angol eredetűnek nézett „*cant*” Lényege abban van, hogy a lelki életet a maga valóságában nem iparkodnak napfényre juttatni. Tulajdonképeni céljaikat eltitkolják, A primitív ember még nem is volna képes arra, hogy „hallgatással beszéljen” Ha kérdésre nem felelünk, gyakran a legvilágosabban felelünk. Viszont belső állapotainkat, főkép be nem vallott szándékainkat tökéletesebben reithetjük el átlagos „szólamok” segítségével, mint hallgatással. Ez az angol „*cant*” egyik lényeges oldala. Csak a beavatott, ki jól ismeri az egész szituációt, tudja kiérezni azt, hogy 1. az ép adott kifejezés csak álarc-kifejezés s hogy 2. a kifejezés *dacára* mit kell rajta *érteni*. A nagy diplomatának, Talleyrandnak, tulajdonítják a mondást, mely szerint a nyelv gondolatainknak nem kifejezésére, hanem eltitkolására való. Ezt már többen mondták előtte angolok. Egy South Róbert nevű 1676-ban így szól: „A közösséges embereknek arra való a beszéd, hogy általa közöljék gondolataikat, a bölcseknek pedig, hogy általa elrejtsek.” Goldsmith 1759-ben hasonlóképp szól: „A beszéd igazi haszna nem annyira kifejezni, mint inkább elrejtetni kívánságainkat.” A puritánok kora óta gyakoribb az ily mondás, s bizonyos bibliás ízű mondások, melyek akkor széles körben szokássá váltak, oly árnyalatokkal teltek meg, amelyek mellett mindig mást értettek mint amit mondtak.

A kifejezés problémájában lényeges észrevennünk, hogy az bármennyire is alapvető a társas érintkezésre nézve *sohasem szolgálhat tökéletes biztonságú alapul a társas érintkezésre nézve*. Elméletileg kifejezéseink elégtelenek gyakorlatilag mégis

elégségesek, hiszen e nélkül a társas érintkezés nem is fejlődhetett volna,

Összefoglalva: a test és lélek elválhatatlan, szoros kapcsolata teszi lehetővé a kifejezések könnyed létrejöttét, A kultúra fejlődésében egyik fő tény, hogy teremtő akaratumk szolgálatába áll a kifejezés-teremtésnek, Folyton növekszik a kifejezések állománya, egyre finomabb árnyalatokat tudunk kifejezni, mer a hozzávaló jeleket megteremtjük,

Irodalom. Darwin: *Der Ausdruck der Gemütsbewegung bei dem Menschen und den Tieren.* Übers, v, Cams, 1884
Lester F. Ward-idézei; *Reine Soziologie.* Übers, Unger, 1907
I 321, Montaigne idézve: *Pedag tanulmányai,* ford, Birkás. 1913
(13o L), M Scheler *Der Genius des Krieges u. d. deutsch Krieg,* 1915, Anhang, (355–85 lk.) Zur Psychologie des engl Ethos und des ‚cant‘. Háborús túlzással, de ismeretes finomságával érinti a kérdést.

2. Természetes kifejező jelek. A gesztus

Ha nyelvünk kifejezéseit vizsgáljuk, azt találjuk hogy igen nagy azoknak a kifejezéseknek a száma, amelyeknél az, ami testi és lelki, *egybe vannak vonva* Ez azt mutatja, hogy mikor ama kifejezéseket használjuk, nem is gondolunk a test *lelki hátterére*, arra, hogy a külső jelen *még nem* látjuk a belsőt, csak belemagyarázhatjuk. Beszélünk pl. „sóvárgó arckifejezésről”; az arc külső, a lelki vágy belső, s ez utóbbit csak belemagyarázzuk. „Elszánt mozdulatnál” az elszántság lelki vonás, a mozdulat külső; ha valakit „gondterhes arccal” látunk magunk előtt, itt is egybekapcsoljuk a testi jelet a mögötte álló (lelkij gonddal, mintha a melléknevek (sóvárgó, elszánt, gondterhelt) voltakép a testi-külső *tulajdonságai* volnának. Olykor-olykor akadunk csak oly kifejezésre, ahol *tisztán* a külsőt írjuk le (pl, „lehorgasztott fej-

jel” látunk valakit). Mindez azt mutatja, hogy közönségesen nem vesszük észre a test és lélek különböző voltát, azt annyira *egynek* érezzük, hogy nem is tartjuk fontosnak különválasztását.

Valóban, az ok világosan áll előttünk: vannak bennünk lefolyó lelki mozgalmak, amelyek elutasíthatatlanul és visszafojthatatlanul jelentkeznek a külsőn, arcon, tagjaink lejtésében. Ilyen pl, a szégyenérzéssel kapcsolatban levő elpirulás, az ijedtséggel járó elsápadás. Ezeket *természetes kifejezőjelek*-nek mondjuk. Mondanunk sem kell, hogy ezek között vannak látható jelek *a)* arcon jelentkezők (midőn arcjátékról vagy mimikáról beszélünk), *b)* jelek, melyek a tagok mozgásában jelentkeznek (taglejtés, gesztus) vagy *c)* az egész testtartásban. A legtöbb nem csak az arcon, vagy csak a tagok mozgásában jelentkezik (összetett kifejezések),

A természetes (akaratlan) kifejező jelek körében némelyik hallásunk körébe jut; ha pl. izgalom fog el bennünket, ezt hangunk remegése akaratlanul árulja el. A tapintható kifejező jelek már alsóbbbrangú fontosságúak s ritkák, mert nem szoktuk igénybe venni a testek közvetlen érintkezését. Ilyen pí. testünk remegése, ilyen az érverés finom mozgása; ez utóbbit egy finom készülékkel, a „plethiszmograffal” lehet „leolvasni”, s belőle bőséges következtetéseket vonhatunk.

Semmi kétségünk nincs az iránt, hogy a természetes kifejező jelek szolgáltatták az ősalapot, amelyen megindult az emberi, nyelvi kifejezés. Nem szabad azt vélnünk, hogy ez „kifejezés” *akart* lenni. Az őseMBER pl. figyelmeztető hangot ad társának; nem más ez voltaképp, mint a *maga* megrettenésének kifejezése, még nem is „kifejezés”, mellyel *tudtul ad* valamit, hanem cselekvés, önvédelem, mert társát is *ma-*

*gá*hoz tartozónak érzi akkor, amidőn még nincs egyéni különállás, csak közös élet van. Az illetőnek, ki megrettent, melle gépies összeszorulása folytán hangot *kell*t adnia. Ez a hang pedig ép *természetes* kifejezés. A hang remegése, színe aztán a *más*ik fé széniében vált kifejezéssé, mert megértette a remegő hang jelentését.

Az ősembert általában úgy kell elképzelnünk mint aki kifejező mozgásokban igen szegény. Nyers durva még az élet, az ősember életgondja súlyos Számára még kevés mozzanat bír érdekel: támadás menekülés (*riasztó jelek*), a zsákmány fölötti öröm (*hívó jelek*). Általában csak a ma már szokatlan, erős indulatok váltottak ki belőle gépies (reflexszert mozdulatokat, s ezek a kezdetleges *indulathangok*.

Ezekben a primitív, kifejezésben barbár korokban csak természetes kifejező jelekkel találkozunk, ezek kezdetben általában csak egyszerű cselekvések az élet megtartására, A riasztó-jel még része a menekülésnek, amellyel együttjár a futás, a kezek mozgása (gesztus), de ugyanily önkéntelen a kitörő hang mintegy hanggesztus.

Természetesen ezeknek a jeleknek is jelentékeny összekapcsoló szerepük lehet. Már harci kiáltás az ősmagyaroké, a *haj huj!* barbár hangzású, de testet-lelket megregetető, *egyszerre* felhangzó valami, mint a harci kürtszó, mely a támadásban az *együtt*-kezdést szolgálja, az *együtt*-tartás t is. A germán törzsek is nagy harci lármával indulnak. Leverő hatású lehet az a harcban szereplő másik félre, merf a hang erősségében valamikép a támadók számbeli erőssége is bennerejlik.

Lelki-testi (pszichofizikai) szervezetünk egységéből sokat megérthetünk, de nem mindent. Az indulathangok elméletével csak egy darabig lehet eljutni

a kifejezések keletkezésének magyarázatában, de fontos tudnunk, hogy a kifejezés kezdetben csak *egyik oldala* a *cselekvésnek*; még minden együtt van, testtartás, gesztus, hang differenciálatlanul egy aktusba összeolvadva, melyeket a legfőbb jelről *ősgesztus*-nak mondhatunk. Ezek a fejlődés folyamán L különválnak, 2. érthetőbbé, világosabbá lesznek.

Az érthetőség nem rejtély, hanem természetesen áll be. Hogy hogyan válik egy egyénnek gesztusa a másik számára érthetővé, könnyen beláthatjuk. Mindenki *hasonló* alkalommal maga is átlagosan *hasonló* reakcióval válaszol, A sírás érthető *lelki* háttérében, mert valamikor magunk is sírtunk. Tegyük fel, hogy *látunk* egy mozdulatot, mellből azt sejtjük, hogy az illető ép menekülni kezd. Sejtelmünk alapja az, hogy magunk is egyszer éreztük azt a *lelki* állapotot, midőn futni kezdtünk, azaz *közös helyzetben* voltunk másokkal, nem magunkat láttuk, (hiszen gesztusaink és arcvonásaink nem is válnak a *mi* megfigyelésünk tárgyává), hanem *másokat* láttunk, mikor a *közös helyzetben* mi is benne voltunk

Természetes az, hogy a kifejezésnek gyakorlati haszna egyre nyilvánvalóbb lett: mar „kifejezés” az, ami egykor még nem volt az. *Mert* megértettek mások *bizonyos* mozdulatokat, vált ez pusztá» *öncélú* gyakorlati cselekvésből *mások* céljára, megértetésre való „kifejezéssé”.

A fejlődés útja hosszú, 1, Ki kell válogatódnia a legközkeletűbb gesztusoknak, amelyek az átlagos hangulatot közérthetően tudják kifejezni. 2. Átlagossá, – szkematikussá kell válniok. Az ami nagyon is egyéni, figyelmen kívül marad, csak a közérthető, átlagos marad meg. Ha a *mai* gesztusokat vizsgáljuk, pl. a színészeknél látjuk, hogy már átlagosak, szkematikusak.

Irodalom. Az előző fejezethez 15 vehetők A. Lehmann *Die körperlichen Ausserungen psychischer Zustände*, 3. kot, 1899–1905 H. Kruckenbergr *Der Gesichtsdruck des Menschen*, 1913, R. Kleinpatd. *Volkpsychologie* (Das Seeleben im Spiegel der Sprache). 1914.

3. Mesterséges kifejezőjelek.

A nyelv.

A társadalomlélektannak nem lehet feladata, hogy a nyelv keletkezését magyarázza, A pszichológia nem eredetvizsgálat (pszichogenetika), tehát e fejezet Programja sem lehet az eredet kérdése, Figyelmünket arra kell szegeznünk, hogy a mai, haladotabb társadalmi életben mi teszi ki a nyelv szerepét, funkcióját.

1. A nyelv részben társas, részben pedig egyéni célt szolgál. A gyermek lelki fejlődésének vizsgálatánál~első észrevételünk, hogy a gyermek a körülötte található világot megpróbálja ugyan *részekre* bontani (analizálni), de ez igen kezdetlegesen sikerül egyéni meglátásai alapján. Az, ami különmemű, előtte még egy. Az, ami repül, előtte „madár” s a lapda is az; külsőségekből indult ki, a madárban még nem az óló lényt látta meg, hanem csak a mozgást. Egy gyermek úgy találta, hogy „földről felszedni valamit élelem gyanánt” annyi, mint „legelni”, s midőn számocát ment szedni, ugyan e kifejezéssel élt, A gyermek itt is csak a külsőséget Jáltta meg.

Avagy vegyünk egy példát a primitívek életéből; egy középamerikai törzsnél Preuss azt találta, hogy a felhő és a vatta (gyapot) szókra csak *egy* szavuk van, Ismét külsőségekre, a puha fehér anyagra látjuk a figyelmet ráirányulni. Hogy hatolunk e külsőségek után a lényeg felé? Úgy, hogy igénybe vesszük

régebbi nemzedékek elme-munkáját, melynek eredményeit mi, „nevető örökösök”, már készen találjuk a nyelv egyes szavaiban, A nyelv megengedi a tárgyak elválasztását, amelyet nem *mi* analizáltunk, tárgyak egybekapcsolását, amelyet nem *mi* szintetizáltunk, hanem a munkát már előttünk elvégezték, mi csak át vesszük, így vagyunk ma a belénk koncentrált világtörténettel, nem előlről kezdjük, ahogy a primitív ember, csak tovább építünk a nyelv által közvetített gondolatkincs útján. A nyelv nemzedékek elme-munkájának leltára. Ez a nyelv első szerepe.

2. Vajjon mi van a szók mögött, minő gondolat, képzet? *Egyéni!* Sokkal inkább egyénenkint eltérő, mint gondoljuk. Erről minden tanító naponta meggyőződik az iskolában, ha valóban utána néz annak, hogy a gyermek mit *gondol*, nemcsak hogy mit mond; feltűnőek az eltérések, külön világ áll minden szó mögött. A szók első jelentésének kialakulása ugyanis hasonló ahhoz, amit a Berlitz-school tudatosan próbált követni, A gyermek lát valamit a környezetében; a környezetében élők arra *rámutatnak* és *megnevezik* A felnőttek így biztosak lehetnek abban, hogy a gyermek is *arra a dologra vonatkoztatja a szót*, amire ők; de sajnos, afelől már nem lehetnek biztosak, hogy a felnövő gyermek valóban meglátta-e, *megismerte-e* a dolgot. A gyermek így a maga-szerzetté értelemmel használja a szót, oly *egyéni* jelentéssel, amely a szó kényelmes egyenruhája mögött elrejtőzik, s ez a különleges értelem sokáig a szók mögött lappang.

A nyelv soha sincs készen. Egyéni jelentésekből, egyéni nyelvekből keletkezik, de később is csak *részen átlagosul*. Ez a köznyelv, a nyelv szokásos átlaga, nielynek egységét azonban megbontja sok *tényező*. Minden foglalkozási kör, nem, korréteg, földrajzilag távol eső vidék egy átlagnyelven belül külön eleme-

ket ápol (tájnyelvek, foglalkozásnyelvek. Ilyen a pap-ság nyelve.). Bizonyos kiterjedésben van érintkező felület köztük, de ez nem mindig elég: *a társas érintkezés lebonyolítására a nyelv mindig csak részben alkalmas átlageszköz.*

Többféle célt kell a nyelvnek megközelítenem, s ezt mind egyszerre nem teheti, mert a feladatok ellentétesek; célja 1. a *gazdagítás*, differenciálódás; 2. *egységesítés*, azaz minél több közös elem elérése; 3, az egyén kifejezésének *mélyítése*, azaz valódi „kifejezés”. Az elsőről már szoltunk. A nyelv velünk társas tapasztalatokat közöl, ébreszt, a valóság különböző oldalaira, tárgyaira, vonatkozására hívja fel figyelmünket. Előbb van meg a szó, aztán nyer tartalmat, mintegy *szókhöz keresünk tartalmat* – oly tény ez, amelyet a nyelvész nem egyszer megfordít: megvan a gondolat és keresve-keressük a hozzávaló „kifejezést” (ami csak egyik eset). A nyelv kiválókép hat arra, hogy kapcsolatok merüljenek fel bennünk. *L'idée vient en parlant.*

A nyelv szókinccse *kénytelen* folyton bővülni, a „nyelvújítás” rohamperiódusa ritka, de a lassú bővítés szüntelen. Minden tudományszak iparkodik megteremteni a maga *műnyelvét*, pl. a kémia, a lélektan, a technikai tudományok (terminológia). Ámde a közönséges foglalkozásokban is voltaképp ez folyik. Ilyen pl. az üzleti nyelv, az iparos, a kereskedő, a diplomata és politika (parlament) nyelve.

A művelt középosztály nyelve is különleges valami, s nem átlagnyelv, jórészen *iskolanyelv*, mely a legszorosabban összefügg az iskoláztatás, a „tananyag”-hordozta nyelvvel. A „köznyelv” mindig csak ideál, a nyelvi *egységesítés* részleges.

Térjünk most át arra, hogy hogyan találja bele

magát a nyelvbe az önálló s kultúrában bizonyos színvonalat nyert egyén. Ha hétköznapi is, engedtessek meg az a hasonlat, hogy a nyelv oly közlekedési eszköz, jármű, amelyben mindenki helyet foglalhat a maga sajátos egyéniségével, Kiki a *maga* gondolatával áll egy szó mögé, s azzal, hogy az átlagnyelvvvel közli a maga gondolatait, csak *mások* számára lesz megnyilvánuló s érthető. Maga-magát nem találja meg benne, megkisebbitve érzi magát. Mind-egyik szóba különleges *hangsúlyt helyez*, mely az átlagon túl esik, a jelentés új „árnyalatát” sejteti, illetve ezt csak szeretné *elérni*: egyéni életszínei el-tompulnak, A nyelv maga – mint kialakult, *kész történeti alakulat* – az „egyéni többlettel” szemben *közömbös*. Bizonyos, hogy, mint Dessoir kiemeli, a nyelv jelentősége nem abban áll, „*hogy egy kész lelki folyamat nyer megfelelő módon kifejezést, hanem hogy az Öntevékeny hatalomnak bizonyul*”, Két ellentétes hatalom találkozik: nyelv és egyén. Ez utóbbi iparkodik erősebbé válni, úgyhogy élményeit ki lehessen *érezni* – és *pedig nem a szóból*, hanem a mondatból, sőt azok egész sorából. A szó maga kevés. Paul Hermann szükségesnek lát megróni egyes grammatikusokat: „a szót nem úgy tekintik, mint az élénk, *tovasuhanó beszéd egy részét*, hanem mint valaminő önálló dolgot, amely fölött *megállva* gondolkodunk, s időnk van azt *latolgatni*”. A nyelv ellenkezőleg folyékony valami, mely telve van titkos hangsúlyokkal, *egyéni* életritmussal, *aktuális* átszíneződéssel. Stern W. írja, minden szó csak „Gelegenheitssymbol”. „La langue est une oeuvre *d'improvisation*”, mondja Bréal, s ez kiváló írónál különösen így van . . .

Az író a pillanatnyilag folyó egyéni élményeit kénytelen a nyelvszokás ellenére kifejezésre juttatni. Hányszor jut abba a helyzetbe, hogy igazi önkifejezé-

set – hogy valamiképp mégis összeférjen az átlagnyelvvel – kénytelen lesz redukálni,

Th. Mann az író sikerét féltve ajánlja, hogy: „ha nagyon közel áll magához a mondanivalója, ha nagyon melegen dobog érte a szíve, biztos lehet a fiaskóban” (Kroger Tonio). A nyelv – különösen érzelmek kifejezéseinél – sokszor csak a kopott átlagok kifejezését engedi meg; mint említett írónk írja: „Az érzés, a meleg, szívből kicsurranó érzés mindig banális és hasznavehetetlen.”

Mind e példákból látjuk, hogy az egyéni finomságok kifejezésében a nyelv általában nehézségeket okoz. Ez utóbbi hozza létre, hogy a valóban nagy költő, író végre is győz a nyelv kifejezésátlagosságában rejülő „ellenállásán”, azaz új nyelvet alkot, a magáét. Ami pedig így íróknál, művészeknél megvan: a nyelv elégtelenségének érzése, megtalálható egyszerűbb embereknél is: ott a íelki élet az, mely túlságosan gazdag a nyelv szegénységéhez, átlagosságához képest, itt, az egyszerűbb gondolkozásúaknál nyelvbéli tudásuk szegényes s csupán durva kategóriákat ad, melyben – nem ki *lehet*, hanem – ki *tudják* fejezni önmagukat.

Írókról beszéltünk legtöbbsnyire, szókról, nyelvi szimbólumokról. Itt is ügyelnünk kell, mennyire két, külön világ a *beszélt* vagy „élő” nyelv, mely telve van aktuális életszínekkel s párhuzamos arc-kifejezéssel, gesztussal, azaz ahol *összetett kifejezésben* érvényesül minden. Szemben áll vele az *íróit nyelv*, mely az előbbiből keveset vesz át, már nincs meg sem az összetett kifejezésbe való bekapcsolódása, sem pedig gyorsaság, hangsúly, ritmus (a zenei írás is csak egyetmást tud tempó jel ékkel megjelölni),

Így indul meg az, hogy a kifejezés kultúrája

tudatosan tűzi ki célúit a szimbólumok (műjelek) különböző *nemének* megalkotását. A *művészi törekvés vezet e téren* – képzőművészetben, zenében stb., A zene különleges erejű ritmusnyelv, s igaza van annak a szónoknak, aki észreveszi, hogy kénytelen valami „dallá lenni, mert a nyelv határain túl van” (Apponyi). „Mindaz, ami mély: dal”, mondja Carlyle, a nyelvben is dallá, zenévé válik, ami életritmusban érzi a maga lényegét

A nyelv szerepének vizsgálatánál arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kifejezés maga, az az aktus, hogy most meg kell *értetnem* magam, elmélyedésre ösztönzi az egyént magát. Emerson írja: „Neked meg tudom mondani, amit magamnak előbb megmondani nem tudtam. És „Mások lelke oly lenyűgöző, amellyel a magunk lelkében tudunk olvasni.”

Végül pedig ismét társas *értékre* kell mutatnunk: a társas élet a maga egységét vagy *irányát* dokumentálva is kívánja látni *jelvényekben*, zászlók stb., formájában. A vallásos életben sem hiányzik a szimbólumok szerepe, last but not least a gazdasági élet is reászorul bizonyos szimbólum alkotásra stb.

Lehetetlen áttekintenünk azt a gazdag teremtőképességet, mely a jelek, szimbólumok alkotásában nyilvánul. Jelalkotás található, ahol csak emberek egymással érintkezést óhajtanak egyáltalán, azaz mindenütt.

Irodalom: Wundt: *Die Sprache*, 2. köt 3. kiad. 1911/2. K. Vo&skr: *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, 1905. Gombocz Z.: *Nyelvtörténeti módszertan*, 1922. W. Stern: *Die Kindersprache*, 1907 (id. h. 170. 270. 1k.). Dessoir: *Ästhetik u. allg. Kunstwissenschaft*, 1906 (i. h. 357, 1). H. Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 4. kiad. 1909 (id. h. 50. L). E. Hayes: *Introduction*, 27 fej. Mcumann: *Die Entstehung der ersten Wortbedeutung beim Kinde*. 1902. Arreal: *Signes et symboles*, Revue de philos. 1913. Dékány: *Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe*. 1919.

4. A kölcsönös megértés.

A megértés egyike azon lelki tevékenységeinknek, melyek véghezvitelét csak akkor vesszük észre, midőn szokatlan nehézséget érzünk. Közvetlen környezetünk megértése általában nem okoz nehézséget, Olvasunk egy mai író s azt találjuk, hogy sorai előttünk ízrői-ízre érthetők, hiszen a *mi* életünket élik ők is, a mi szemeinkkel nézik a világot, ugyanazon problémákat érzik ki az életből, mint mi magunk is, Az ő lelki életök s a mi lelki életünk egyformák, áthidalni való nincs közöttünk. Olvassunk el azonban egy középkori legendát, egy reformáció korabeli hitvitát, egy idegen kultúrkörhöz tartozó, indiai vagy japán író, már *érezzük* a megértés nehézségeit, már csak szók vannak előttünk, s nehéz azokba tartalmat 'helyeznünk. Nézzünk meg egy mai tájképfestőt; a mi szemünkkel nézi a tájat; tekintsünk középkori tájképekre, ott minden más, ott tájkép, portrait-festmény lelki stílusába már bele kell tanulnunk-

Nemcsak kor és kor között van ily áthidalni való különbség, mely nehézséget hoz a megértés számára, hanem egyén és egyén közt is. Könnyű fajsúlyú hangversenyeinken ismert s átlagos a melódia, mint a ritmus. Ha egy ritka, önálló zenei zseni alkotását halljuk először, mindenütt különös íz tapasztalható s nehéz a kompozíciókban *azt* a lelki tartalmat feltalálni, amit a zeneköltő ép belekomponálni akart.

A „megértés” oly cselekvés, amelynél kifejezőjelek szolgálnak kapcsul arra, hogy általuk egy rajtunk kívül álló egyén lelki világába lépünk. „Látni” véljük az író szavaiban, hogy mit gondol és érez, valakinek arcán „látjuk” a fájdalmat, holott ezek csak töredékesen adott kifejezőjelek, elmosódott nyomok, amelyeken egy ismeretlen lelki világba in-

dúlunk, azt meg akarjuk *ismerni*. Ez *lelkek közötti* (interpszichikai) megismerés, társas megismerő tevékenység s ha e megismerés nem lehetséges, ha nem lehetséges így a gondolatok kölcsönös kicserélése, hiábavaló minden törekvés, hogy együttes lelki *életét, s ezzel* társadalmi életet éljünk.

Általában nemcsak lehetséges megértés, hanem bizonyos határig könnyű is és pedig azért, mert az aki kifejezett valamit – írása van előttünk, szobrot alkotott, zeneművet szerzett, arcán van valaminő érzés kifejezése stb. – lényegében *ugyanazon lelki típusba* tartozik, mint mi, aki vele szemben állunk, mint megértők. Minél távolabb eső lelki típusba tartozik a kifejező és a megértő, annál nehezebb a megértés. A mélyen költőt nem érti meg a köznapi légkörben élő üzletember, ennek gyakorlatias gondolkozását sem érti meg a költő, vagy zeneszerző. Csak „valamit” ért meg belőle, de nem a lényegét.

A lelki típus különbözőségének alapja sokféle. Különbözhet a *faj* (ha egymás nyelvét értik is), s ekkor csak bizonyos általános vonásokat ért meg egyik ember a másik kifejezéséből.

Spengler tagadja, hogy a különböző fajok, „kultúrák” egymást igazában megérteni képesek. Kultúrák midőn megérteni látszanak egymást, akkor is félreértés árán tehetik. *Igazi* kultúrhatás nincs. „Kultúráknál minden kapcsolat, melyet felvesznek, nemcsak *kivétel*, hanem *félreértés* is s a magok önálló létetük semmiben sem nyilvánul talán világosabban, mint a *tervszerű félreértés művészetében.*” Így külön világ volna minden kultúra. Tény csak az, hogy különböző fajok, minél különbözőbbek, annál csekélyebb mértékben képesek a valódi megértésre.

Különbözhet továbbá a *nem*. A férfi, ki romantikus képzelettel közeledik a nőhöz, csali bizonyos

vonásokat ért meg, de aligha a női lélek lényegét s viszont a nő sem érti meg tisztán a férfijeiket.

Különbözhet a *kor*. Az ifjú nem érti meg az idős, tapasztalt egyént, ez sem amaszt, Mennyire, éretlennek” szokta találni a nagy kort élő ember az ifjú törekvéseket, mennyire panasszal szokott nyilatkozni a „mai ifjúság” romlásáról! Valóban élet-korok közt sokkal kisebb a megértés lehetősége, mint gyakran feltételezzük. Ez nagyon is kapcsolatos az *átlagosan megszerzett élettapasztalatokkal*. Időről-időre tagadhatatlanul más lesz az élet iránya. Nagypapaink még állam jogi kérdésekről szerettek vitatkozni, a még idősebbek Napóleont emlegetik hőstetteiért. S íme, két-három nemzedékkel később gazdasági kérdések a főtémák. Az idősebbek sokat érthetetlennek találnak ebből .– bizonyos tragikum magvát veti generációk közé, hogy az élet iránya *szükségkép változik* és így szükségkép más lesz a különböző ifjú korban szerzett élettapasztalat is.

Különbségeket teremt a foglalkozási körök (agrár, ipari, merkantilis) eltérő életproblémája is, s az ehhez képest szükséges különböző élettapasztalat A faj-, nem-, kor- és élettapasztalat különbségem túl eltérést okoz az *egyén*, ki csaknem monaszként élhet, mindenestre saját „szemszögből” nézi a világot a társas befolyások dacára is, ami által lelki élete másk számára nehezebben lesz hozzáférhető.

Mások lelki életének magyarázására (interpretáció) mindamelltt több okból lehetséges, mert végre is 1. az *átlagos emberi* minden magyarázat legmélyebb alapja; 2. főtámaszték a megértés folyamán mindig az, hogy nem egy-egy, *elszigetelt* kifejezés jut elénk, hanem azok egész sora, melyek egymást kiegészítik (*összetett kifejezések*). Innen van az „első benyomás” fontossága

A megértésnél nem egy kifejezőjelből indulunk ki, hanem egy egészből. Ez egészről előbb feltevést, hipotézist alkotunk (az illető jelleme – ez az „egész” – ilyen is ilyen „lehet”, a részleteket pedig mindig az *egész* fényénél vizsgáljuk s kezdetben felállított feltevéseinket csak akkor módosítjuk, amidőn döntő ellenok halomra dönti első feltevéseinket. Ilyenkor „csalódunk” az illetőben, mert tőle mást vártunk, 3. Az ember *jellemegység*. Bizonyos általános alapvonásokból sokat következtethetünk olyan vonásokra, amelyek *egymással* kapcsolatosak (lelki vonások, »korreláció ja»). Egyik lelki vonás a másikra enged következtetni, a másik a harmadikra stb, s az utolsó, lehet, ismét az elsőre. Innen van, hogy egy jellemet szokás *egy-két* vonással jellemezni: az zsu-gori öreg, ez „áldott szívű” stb. Az, amit a lélektan a lelki vonások egymáshoz tapadásának (korrelációinak) mond, arra utal, hogy a lélek nem össze-visszadobált lelki halmaz, hanem valaminő, egészében érthető „szerkezet” (struktúra).

Ezt hangsúlyozta legutóbb Spanger Eduard pompásan felépített típus-elméletében. Szerinte hatféle „alaptípus” található az emberek között: 1. az elméleti gondolkodó, a kutató, 2. az üzletnek élő, gaz-„ásági típus, 3. az esztéta, 4. a szociális érzékű, 5. a Hatalom szerető, politikai típus (Machtmensch), 6. a vallásos típus. Ezekben valóban gyökeres a lelki „szerkezet” eltérése. Egy másik típusbelit nehezen értenek meg, *de annál inkább megértik egymást*, egy-egy „megértéskörbs” tartoznak

De ha végül is nem mindent értenek meg egymásból, valamennyi világosság mégis keletkezik, mely a társasélet rendes menetéhez elég

Bizonyos fáradtsággal jár s időbe kerül az a lassú, lépésenként előrehaladó *közelítés* (approximativ ér-

telmezés), mely szükséges ahhoz, hogy valakit megértsünk; ez idő átlagosan mégsem oly hosszú, hogy annak hiányában a megértés „nehezebb esetei” megoldás nélkül maradjanak.

Irodalom. Dékány: *Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. Történelmi megértés.* Kolozsvár, 1919. Spranger típusai: *Lebensformen*,² 1921. 2. fejt. (107-248. 1), a megértésre 4. fejt. 3. (365-90. 1.). Spengler id.: *Unterg.* II. 67. 1. A megértés probléma fölvető jé a 19. században Schleiermacher, kinek „Hermeneutik c. művét ma is érdemes olvasni. Kiadva *Sch. Werke*, IV. köt. 1911, (Philos. Bibl. Meiner).

5. Érzelmi és akarati kölcsönösség. Szolidaritás.

Az, amit az imént „megértésnek” mondtunk, nem több, mint hogy tudomásul vettük más valakinek kifejező jeleit, s *tudjuk*, hogy minő lelki vonás van mögötte. Az *^együttérzés*” (szimpátia) a megértésnél több: érezzük is az illetőben lévő érzéseket oly intenzíve, *mintha a magunk érzései volnának*. Az anya nemcsak megérti gyermeke fájdmát, hanem veje valóban együtt is érez, A megértés nem megy ily mély átérzésig. Vegyük pl. a következő esetet. Valaki, aki különösen ellenszenves előttünk, egy közismert uzsorás, ki ravaszágával tönkretett családokat, embereket kergetett öngyilkosságba, hirtelen elveszíti vagyónát. Kétségbeesetten dúlt arccal látjuk őt mellettünk elhaladni. Mi *megértjük* fájdmát, de nem fogunk vele együtt is érezni, sőt úgy találjuk, hogy sorsát nagyon is megérdemelte. Ebben világosan láthatjuk a szimpátia és a megértés főkülönbségét, az utóbbi voltaképp egy tényálladéknak felismerése. (És éppen mert csak ily „felismerésből” áll a megértés, áll elő az a jelenség, hogy *értékítéleteink*

hevedése meg is csökken, nem védünk, sem nem vádolunk, mikor ép megértünk – tout comprendre c'est tout parfonner),

A szimpátia magyarázatában többféle utat követnek a kutatók. Az egyik visszamegy arra a kérdésre, hogy miképen keletkezett és pedig a családi érzésből, avagy abból, amit *sereg-ösztonnek* mondhatunk, ősi csoportok összetartottak az egymásra utaltság homályos, de erős érzésével, mint valami nyáj; ami a sereg egyik tagját éri, oly *érzelmei* vált ki, amely mindegyikben végig hullámszik. Van oly magyarázat, melyet kiválókép tévesnek kell mondanunk, s ez *értelmi megfontolásból* igyekszik kimagyarázni a dolgot. Szerinte belátáson alapszik az együttérzés, mert úgy ítéljük, hogy társunk elvesztése reánk hátrányokkal fog járni, Westernarck is így írja: „A társasság, *mert haszonnal jár*, szokásává lesz az embernek”. A szimpátia így nagyon is értelmi melléktermék, nem valódi érzés, hanem, mint James megjegyzi, „gyors kalkuláció” (the result of a rapid calculation of the good consequences to ourselves of the sympathetic act). A szimpátia csak részben magyarázható a „beleérzésből” (Lipps). Valaki nagy tettet vitt véghez, s látom büszkeségét. Elöttem az ember képeségei tűnnek most fel magasztosnak s én is, *mint* ember, átérzem a büszkeséget. Mindamellet itt is a *megértés* dominál, egy *objektív* benyomást (érzeteket, szemléleteket), azaz kifejezést *magyaráztam*, a szimpátia pedig *érzelem*, azaz *szubjektív* valami, mint a fájdalom, az öröm.

Vegyünk egy újabb példát. Első példánkban egy előttünk ellenszenves emberről volt szó; most oly valakire gondoljunk, aki egy a sok ismeretlen közül, aki iránt sem szimpátia, *sem* antipátia nem ébredt bennünk. Utcán járunk, midőn valaki a síkos úton el-

esik s roppant fájdalmában vergődik előttünk. Ismeretlenünk állapotát mi nemcsak megértjük, *tudjuk*, hogy elesett s fájdalma van, hanem magunkat ezen felül bele is *érezzük* az ő *helyzetébe*, mintha mi velünk is hasonló véletlen esett volna meg. Sejtjük, hogy önhibáján kívül jutott ily kellemetlen helyseibe, a „véletlen” folytán sérült meg, s íme, pillanat alatt ráeszmélünk arra, hogy mi magunk is ki vagyunk téve ilyeneknek. Ez a gondolat, midőn nem látjuk őt felelősnek szerencsétlenségéért, a „sors”¹¹ különös eseteit idézi elénk, s ráeszmélünk: íme. „mi emberek” *ezzel már* gondolatban egy közösségbe vontuk magunkat (az ismeretlennel) ki vagyunk téve a sors *véletlenei*nek. *Egy sorsközösségbe* tartozónak *érezzük* egymást, önkénytelenül. Most már „egymás” iránt melegebb *érzést* táplálunk, a szerencsétlenül járt már „közelebb” jutott *hozzánk*.

Példáinkból három tételt óhajtottunk levonni: 1. *azt*, hogy szimpátia *még nem ered* pusztá megértésből, de viszont megértés szükséges ahhoz, hogy köztem és mások között szimpátia *keletkezzék*; 2, csak az iránt ébred bennem szimpátia, ami valamikép értékes, emberileg jelentős; a jelentéktelen fölött napirendre térünk; 3, kell, hogy bizonyos *sorsközösséget* *érezzék*. *Az emberi* „sors” gondolata különös erővel hat reánk. A sors közösségének *érzése* nagyon közel visz bennünket másokhoz. Főalap erre maga „az általános emberi”. Mindnyájan *érezzük*, hogy mi, *mint* emberek, sajátos módon vagyunk a világ-mindenségbe beleillesztve. Azonos kozmikus *helyzetben* törekeny, gyenge emberi erőnk nem küzd meg *minden* helyzettel, csak *azzal*, amiben van bizonyos szerencsénk, mert emberi erőnknek megfelelő. Az általános emberi azonban még távolabb van tőlünk, s minél közelebb jutunk társas közösségünkhöz, annál

inkább – sok lépcsőfokon át – fokozódhat a sorsközösség érzése.

Közelebb áll hozzánk pl. az, aki velünk egy nemzetbe tartozik. A nemzetben már ugyanis bizonyos *történeti egységet* látunk; íme pl. Magyarország történetén végigtekintve azt találjuk, hogy nem volt védett helyzetben soha, mint volt a Nyugat, távoli fergetegek is eljutottak hozzánk (éppen csak hozzánk), minő a mongol veszedelem, mely olyannyira népgyilkoló volt, a törökudulás, mely százötven éven át irtotta-bénította kultúránkat. Nyugatról jövő lassú, de állandó gazdasági elvértelenítésnek is ki voltunk téve, kis fajok támadásainak is, minők a bessenyők, kunok, rácok, görögök, hussiták, végül behatoltak az oroszok is, két súlyos belső válságunk alkalmával. Érezzük, hogy akik itt lakunk, a „Föld fátumát” „viseljük, benne vagyunk egy külpolitikailag súlyos helyzetben; ez ország az európai kultúrterületek kiegyenlítő vidéke, ahol háború és heterogén kulturális áramlatok szántanak végig hol nyugatról, hol keletről. Ily, igen homályos és mégis számbavehető sorsézés kapcsolja össze honfításainkat egy „történeti egységbe”. Azonos *élményeket* hordozunk, azonos *történeti* gondok foglalnak le stb, így érthető, hogy Széchenyi gondolatban még az „apagyilkossal” sem bánik rosszul, hanem bizonyos kíméllettel.

Az, amit szimpátiának mondunk, nem valami meggondoláson alapuló (the sympathetic emotion is *unreflectiv* in character, mondja Ellwood), Érzés, mely közvetlen s önkénytelen. Az „*altruista*” érzés már bizonyos tudatosságot is tartalmaz, már bizonyos, tudaiosabb, „jótékonyági” (charitativ) vonást hordoz, már ápolt, *nevelt* vonás az emberben, már a magasabb, társadalmi fejlődésnek virága. Már nem-

csak érzés, hanem aktív magatartás (Ellwooddal: the *active* expression of sympathy).

Térjünk át az *akarás* területére, miután a lélektan szokásos rendjében a gondolat és az *érzelem* birodalmát megjártuk. Az akarat már valami belső cselekvéskezdet, melynek *iránya* van, valami felé tart. Kérdezzük mindenekelőt, hogy azok, akik szimpátiát *éreznek*, *ezzel* már egyszersem *együttakafásra is* szinergikus cselekvésre szin = együtt; ergon = munka) képesek? Lehetséges s az esetek „nagy számában úgy is áll a dolog, hogy az együtt-érzés már együttakarás is, de távolról sem mindig. A sorsközösség érzése ugyanis abból ered, hogy a *múltban* Összekapcsolódott a sorsunk másokéval, de ebből nem következik, hogy a *jövőben is* egybe fog fűződni. Míg a sors közösségének érzése fontos alap az együttérzésre, fontos, de nem elegendő alap az együttakarásra is,

A kölcsönösség érzelméből fakad pl. a következő, Valaki nyomós okból felteszi, hogy ragályos betegségben szenved, tehát társaira való tekintetből mindaddig nem megy mások közé, míg meg nem bizonyosodik afelől, hogy betegsége nem veszélyes. Uralkodónak látjuk ebben a társas *érzést*, hiszen gondosan kíméljük – akárcsak a magunkét – társaink épességét is. A kölcsönösség még bizonyos *gondolaton*, belátáson múlik, s ez a társas *akaratnál nem* elégséges. Itt nem a gondolati elem a lényeg, nem a közös „érdek”. A lényeg az, hogy bennünk mélyen gyökerzik egy *hajlam* (diszpozíció) az együttműködésre, amely már bizonyos célszerűségi megfontolások *előtt is* működik.

Nem a gondolkodás, a közös érdek „felismerése” *hozza létre* bennünk a társas akaratot, hanem a tár-

sas akarat az első, ez *vonja maga után azt*, hogy mi gondolkozunk egyáltalán valaminő közös ügyről.

Sokan szokták mondani, hogyha társadalmi egyiséget a közös „érdék” a közös „cél” hozza létre, s ha nem gondolják feltétlenül helytelen kiindulással, helytelenül mondják, s a formulázás zavarából távolabbi, nagyobb zavarok keletkeznek, Tudjuk jól, hogy a közös „cél” nem szokott világosan előttünk lebegni. Vájjon nem valódi nemzet-e az olasz? Mégis közös céljuk felől igen keveset tudna bárki mondani. Van azonban valami, amire nem szoktak gondolni, pedig ez ép a lényeges, van valaminő homályos tendencia, mely arra irányul (azt tartalmazza), hogy „együtt kellene működnünk”, össze kell tartanunk s ez az, amit *szolidaritásnak* mondunk. Ez – látni fogjuk – csak „előjátéka” a közös cselekvésnek, de legfontosabb alapja. Vegyük pl, a középkor világát, Minden vidék külön él, *elzárkózik* s csak a maga ügyeivel törődik, így *ha* összejönnek, akkor sem tudnak közös akciókat folytatni. Ott vannak a keresztes háborúk. Kezdetben kétségtelen magas szárnyalású volt a tiszta vallásos motívum, *erős érzés*, melynek hatalmas hatása volt. Valóban, együvé is gyülekeznek hatalmas tömegek, *egy cél* felé, a Szent Föld felszabadítására indulva és mint Sybel előadásából jól látható, kitör mindenütt az egyenletlenség. Ez nem *újonnan*, ad hoc keletkezett, hanem a *régi* szellem, a partikulárizmus, a széthúzás, mely akarva-nemakarva előtört.

Így volt később is. Európa sokszor küld nekünk segítséget, pénzt, katonát a török ellen, De már az első nagy összecsapásnál, Nikápolynál csatát veszítettünk, mert seregeinkből különváltak a franciák, hadifegyelem igen nehezen valósítható meg a középkorban, mert szinte *intézményesen alá* van ásva az

összetartás. Mi magyarok éreztük, hogy nincs meg amaz egy „Európa”, mely a török ellen segítsen, s elvi megállapodások a török ellen (Redslob) üresen porzanak szét.

Mind e példák azt mutatják, hogy a társas akarásnak *alapján* hiányzott valami, ami az együttműködés előfeii tétele, a *társaséletre való preformáltság*, mint a pszichológus mondaná: egy diszpozíció. Igen jól megérezte ezt pl. Széchenyi. Többször kezdeményezett oly egyesülést, amelynek nem lehetett meg az az eredménye, *amit* kitűztek; ámde tudta, eredmény talár az is, *hogy* tudnak közös céllal foglalkozni, Van valami, előzetes, *formális elem* a társas akarás tén s ez az együttműködésre való általános *hajlam* {diszpozíció}. Ez a hajlam a „szolidaritás”.

Kell azonban ezen a formális elemen túl egyéb is. Ama hajlam, diszpozíció csak akkor válik hatóerejűvé, ha valami *kiváltja* a közös akarást s ez maga a közös *cél*. Kérdésünk most már az, hogy a társadalom eme közös céljai minő forrásokból erednek, melyek azok a tényezők, melyek irányokat, célokat teremtenek?

Irodalom. A. Smith: *Theory of moral sentiments*, 1759, M. Scheler: *Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle*, 1913. 2. kiad. 1923. Ellwood: *Sociology in its psychological aspects*, 1920. 14. fejj. Me Dougall: *Introduction to social psychology*, 1908. Kornis igen finoman írja le az u, n, heteropátiikus *érzelmei* *Lelki élet*, III. köt. (1919.). James-idézet: *The principles of psychology*, 1908 (II. 40. L). A közös akarásra nézve Westermarck: *Ursprung u. Entw. d. Moralbegriffe*, Übers. Katscher, 1907, I, 94. 1. Duprat: *La solidarité sociale*, 1907. (Encyclop. scientifique: Bibi, de sociologie ed. G. Richard). Leon Bourgeois: *Solidarité*. 7. kiad. 1912. U, az *Essai d'une philos. de la solidarité* (kollektivmu), 1902. és *Les applications sociales de la solidarité* (Alcan). A 7, (berni) nemzetk, szociol. kongresszus (Annales de l'institut intern, de sociol. 12. kötetében, 1910.) a szolidaritásról tárgyalt („La solidarité

sociale dans le temps et dans l'espace" gyűjtőcímmel), nem ép megfelelő színvonalon. Redslob: *Das Problem des Völkerrechts*, 1917, II/3. fej. Mi a társas akarásra a *szimpathia* kiegészítésül (*Társad. alk. erők*, 191. 1.) a „szinenergia” szót vettük fel; itt a „szolidaritás” szót használjuk könnyebb érthetősége miatt, de gyanúnk van, hogy ez a k értelmében mindig *tágabb* körre fog alkalmaztatni, látjul a fenti irodalomban, hogy könnyen szétfolyóvá is lesz. Kropotkin, *A kölcsönös segítség, mint természettörvény*. M. ford. 1908.

A társadalom életét irányító tényezők.

1. Mik az „irányító” tényezők?

AZ egyének abban különböznek a tárgyaktól, hogy az egyéneknek maguk által kitűzött céljai vannak, a tárgyak pedig célok szolgálatában átló eszközök. Az egyén legelsősorban a maga céljait tűzi ki. Meg akar élni, fenn akarja magát tartani, s minden, ami ennek útjában áll, előtte akadály, amelyet *ereiéhez* képest eltávolítani igyekszik útjából. Az egyének első célja a pusztta megélés, az *önfenntartás*; de ennél sohasem állapodik meg, mindig magasabbra törekszik, t. i. *arra*, hogy kifejtse magából mindazt, ami benne rejtőzik, mint sajátos mag, amelynek ki kell fejlődnie, ágait, virágait ki kell bontania.

Ezt a célt *önkifejtésnek* mondjuk. Önmaga fenntartása és kifejtése oly célok, amelyeket maga tűz ki maga elé, maga számára (*öncélok* világa, *autotelia*) Azonban öncéljaink megvalósításához önmagunk ereje mindig kevés. Csak elméletben beszélhetünk az „öncélok” világáról, a valóságban, a gyakorlatban másokra szorulunk, családunkra, barátainkra, munkatársainkra, országunkra stb. azaz öncéljainkhoz képest *mások* céljai (*heterotelia*) is életünk problémájává válnak (heteros – más: telos – cél).

Meg akarok valamit valósítani. Kivételes az, hogy egyedül próbálkozom vele. Mi, egyesek, részek

vagyunk egy láthatatlan, bennünket körülölelő életben, céljaink többek, mint *öncélok*. Sem az önfenntartás, sem pedig önmagunk kifejtése nem lesz csupán a mi célunk. Pl. fenntartom magamat, ezzel nemcsak *magamat* tartom fenn, hanem fajomat, országom, felekezetem egyik tagját stb. Mint egyén tagja vagyok különböző társas egységeknek, „köröknek”, amelyek bennem kereszteződnek, számos vonalnak vagyok közös metsző pontján. Amint én érdeklődöm mások céljai (heterotelia) iránt, pl. érdeklődöm azon vállalat prosperálása felől, melyben részem van, érdeklődöm családom, országom iránt stb., úgy *ezek is* érdeklődnek az *én* céljaim (autotelia) iránt és éppen nem közömbös előttük az, hogy mi történt velem.

A célok világában tehát azt találjuk, hogy *kölcsönösség* van. Egyik cél a másikkal függ össze, ez egy harmadikkal, a harmadik, lehet, ismét az elsőveit stb. A célok ezáltal *nem is elszigetelten fejlődnek ki*, külön az egyes céljai, külön az állam céljai stb., hanem egyik a másik hatása alatt.

Az egyén céljai látszólag önmaga cél tűzéséből folynak: ezt én így akarom, azt másképp óhajtom. A valóságban az egyén célvilága, eszméinek magalkotása, törekvéseinek iránya *behatás alatt* alakul ki, ő maga is tűz ki célokat (autotelia), de célokat át is vesz, környezetétől. (E *célátvétel* – Stern W. szerint – az „introcepció”.)

Az emberi cselekedetek nem érthetők meg céljainak tekintetbe vétele nélkül. Magam is csak akkor értem meg önmagamat, ha tudom, mi van előttem, minő cél felé haladok, merrefelé fut össze mindenemű lelki tevékenységem. Gondolataim, érzelmeim aein találomra jönnek, hanem cél vonzza őket, cél csalja ki a tudat sötétes háttéréből.

A társadalom cselekedetei hasonlóképp nem érthetők meg ama célok, vonzópontok nélkül. A társadalom is – kisebb-nagyobb „szervezeteiben”, egy-ségeiben – önmagát akarja fenntartani, s kifejezni, A társadalom is hasonló az egyénhez. Nem „tárgy”, hanem „személy” (alany) *azaz képes önmagának célt adni*. Céltűzései azonban sokkal bonyolódottab-bak, mint az egyéné, s ezért különös fontosságú tud-nunk azt, hogy minő bonyolódott forráshelyekből adódik össze a társadalom *életéi* uraló célok ösz-szesége.

Egy alapvető különbségre kell a figyelmet rá-irányítanunk. Foglalkoztunk egy előző munkánkban a „*társadalomalkotó erőkkel*”. Ezek az erők 1. a *Föld*, 2. a *nép biológiai* (testi) alapanyaga, 3. a *gazdasági* javak, 4. a *szellemi* erők. Ily rövid felsorolásban is meglátszik annyi, hogy ezek az erők nem mind olya-nok, hogy *belőlük* induljon ki valaminő irány tűzés, hanem egyikök-másikuk (pl. a Föld, a gazdasági niobilis javak) csupán *eszközök* lehetnek, tehát ér-tékük csak akkor van, *ha* valamely célnak szolgál-atába állítatnak.

Ezektől a „*társadalomalkotó erőktől*” gondosan el kell válaszfanunk a céltűző, azaz „*irányteremtő tényezőket*”. Oly sajátos tényezőket kell felkutat-nunk a társadalom *életében*, amelyek colokat, „*irá-nyokat*” teremtenek vagy ápolnak, küzdenek vala-miért, ami viszont annyit is jelent, hogy egyben küz-denek mások cél tűzése ellen is. Ezek a cél terem tő tényezők nem passzívak, holtak, minők a földrajzi té-nyezők (pl. a domborzat), sem nem olyanok, mint a materiális javak, nem pusztá keretek, vagy eszközök, hanem *aktív* életűek, tagadnak, cáfolnak, de állíta-nak is; eszményt hordoznak. Kiindulópontul vehet-jük az *államot*, mely működésében a legláthatóbb.

Ezt, mint mondani szokás, oly „szervezetnek” tekintjük, mely szabályokat ad ki, tilt, illetve parancsol, s az egyes ember, avagy a társadalom ama szabályokat, törvényeket tekintetbe véve cselekszik. Ámde nemcsak az állam ad ki ily irányító szerepű szabályokat, hanem az *egyház* is, amely – lehetőleg megférve az állammal – szintén irányító szerepű, Hasonlóképp egy újabb, nagy súlyú tényező is gyakran hallatja szavát a *közvélemény*. Végül pedig az irányteremtő tényezők sorában előtérbe lép – olykor különös súllyal – az erőteljesen kialakult *egyén* is, ki magában sajátyszerű célvilágot hordoz, ápol és követ,

Ezek a tényezők azok, amelyek mind, sajátos nézőpontból, hatnak irányítólag, s mint alább meggyőződünk, alkalmasan eme sorrendben tárgyalhatók i 1. közvélemény, 2. állam, 3. egyén, 4, vallás

Az irányító tényezőket tehát meghatározhatjuk ily formában; *oly lélektani hatást kibocsátó aktív tényezők, amelyek a társadalomban élő irányzatokat teremtik, vagy megváltoztatják.* Vegyük ezek után sorra az egyes tényezőket, s ámbár e kérdés jelentékeny elmélyedést kíván, s nagy távolságba visz, (amire itt természetesen nem vállalkozhatunk), megpróbáljuk e tényezőket röviden jellemezni, így is meg fogjuk látni, hogy 1. azok mind sajátos jelleműek, 2. szerencsésen egészítik ki egymást, úgyhogy mind a négy tényező a *maga* munkáját helyesen betöltve a társadalom élete-irányítását tökéletesen keresztül viheti. Viszont 3. egyikük kimaradásával a társadalom célvilága deformálódik, vagy elerőtlenedik

Irodalom: Főkep az amerikai szociológiai irodalomban fejlődtek ki e vizsgálódások „társas ellenőrzés” neve alatt Mi ezt az elnevezést szűkkörűnek találjuk Hogy valami ellenőrzést tudjon gyakorolni, kell hogy az valamely meglévő *irány* szemponjából történék Ily irány nélkül ellenőrzés nem lehet. Úgy látom, a legtöbbet Edward Alsworth Ross munkájá-

nak köszön az irodalom (bár már Spencernél nyoma van az elméletnek: „regulative system”); „*Social control*”. *A survey of the foundation of order* c. munkája 1901-ben jelent meg (legújabb kiad. 1920, változatlan). Minden amerikai kézikönyv ma már egy-egy hosszú fejezetet szentel e kérdésnek. Legújabbban Edw. Gary Hayes: *Introduction to the study of sociology*. 1915. 6. kiad. 1920. 4. rész, (581-690. lk.). A célok-ról általában ld. W. Stern: *Die menschliche Persönlichkeit*, 1918. (18-65. lk.). Bosanquet: *The reality of the general will* Intern, journal of ethics, 4. köt. (1894.),

2. A közvélemény.

„Ez a gögös hatalom ellensége az észnek – írja Pascal, – s tetszeleg abban, hogy uralkodjék rajta, hogy megmutassa, mire képes minden *téren*: egy második *természetet* teremtett meg az emberben. Ki osztogatja a jó hírnevet? Ki adja a tekintélyt és tiszteletet, személyeknek, műveknek, előkelő embereknek, ha nem a *közvélemény*! A közvélemény rendelkezik mindennel. Ő csinálja a szépségeket, az igazságot és a boldogságot s ez mindene a világnak.”,

Fontossága dacára alig törődött vele a tudomány, s társadalmi szerepének megoldásában még csak a kezdeteknél tartunk.

A közvélemény a társadalmi hatalmak közül az a tényező, amely a legnehezebben ragadható meg. Ott van mindenütt, ahol valami történik, semminő akadály előtte nincs, sürget vagy vádol, irányt mutat, vagy megakadályoz, Megfoghatatlan; hatásában úgy, mint eredetében megállapíthatatlan. Nem definiálható, csak *éreztetni* tudjuk homályos körvonalait. Formátlan, mert minden formát felvehet; nagyhatalom, a régi államok *öt* nagyhatalma mellett a hatodik, de, mint már Schäffle leszögezni igyekezett, súlyában nem hatodik, hanem az első.

Működése abban nyilvánul, hogy *értékítéleteket*

termel folytonosan- Nem rendszeres mint valaminő könyv tételei, sőt ép rendszertelen. De különösen élénkr virulens, folyton ható és *minden* irányban ható. Ily sajátzerű erőtenyezőnél, mely megfoghatatlan, nagyhatalom országhatárok nélkül, ismeretlen fedelem ismeretlen alattvalókkal, nem csoda, ha az elméleti vizsgálódók előtt is kínzó kérdőjelként szerepel mindmáig. Sokan utaltak már arra, hogy *közvélemény* – nincs. Valóban, a közvélemény lehet szélesebb, vagy szűkebbkörű, de sohasem egységes. *Egy* közösségnek sincs átlagosan oly véleménye, mely annak egyetemét ki tudná elégíteni. *Egy* nép, ország, nemzet körében még kevésbé lehet egységes nézetről beszélni.

A közvélemény súlyával szemben a különvélemény hamupipőkeként hallgat. A *közvélemény* – nem átlag, sem nem többség, hanem valami, ami szavát *nyilvánítja*, s – egyideig – ha kisebbség is, elfogadásra talál. Nem szervezett, nem tudatos, de megnyilvánul s győz.

Eredete mindig homályos. A közvélemény természetesen *valakitől* ered, de nem *egy* valakitől, t. i. ki a *maga nézetét* adja elő (ez „magánvélemény” volna), hanem már az az *egy* is nem *maga* akar maradni, hanem egyéni állásponton *túl*, mint *nem-egyén*. óhajt megszólalni. „Így szólott *valaki* (a sok közül) szomszédjához fordulva” – olvassuk már az Odysseiában. Valóban a megszólaló elvileg *anonim*. A közvéleményt eszerint úgy határozhatjuk meg, hogy az *spontán* keletkező *anonim reakciók összege, mászóval valamely aktuális tárgyról közölt anonim vélemény*.

Hogy „*meddig terjed*”, mindig misztikum, de talán könnyebben megeljük lényegét, ha *irányát* vizsgáljuk.

Mindenekelőtt vegyünk egy példát a mindennapi élet köréből. A parlamentben leszavazták a minisztériumot, s a parlamentarizmus elvei szerint a miniszteriumnak (bizonytalan de nem hosszú idő letelev) le kell mondania. A gyakorlatban, mint az nálunk is, avagy a „klasszikus hazában”, Angliában is sokszor megtörtént már, mindig azon eset áll fenn, hogy a minisztérium lehetőleg meg akarja tartani a hatalmat, s csak akkor mond le, amidőn őt „fontos ügyben” szavazták le, A „köz vélemény” szava űzi el onnan a minisztériumot, mert a közvélemény *iránya* (homályosabban érzett akarás célja) az, hogy az ország kormányzása ne legyen lehetséges többség nélkül. Viszont azonban van egy másik *iránya*, *tendenciája* is: az, hogy egy esetlegesség (pl. a többség puszta hiányos jelenléte az illető parlamenti ülésen) ne szolgáljon alapul kormányválságra, ha a kormányt kisebb jelentőségű „pontnál” szavazták le, A *többségi elv* követelése, de ép úgy a kormányzat *állandósága* is a közvélemény latens követelménye, *tendenciája*, oly *iránya*, melyhez minden *erejével ragaszkodik*,

Lehetne-e már most oly *törvényt* hozni, amely kimondaná, hogy a minisztérium bármely leszavaztatás esetén tartozik lemondani? Mint ismeretes, ideális parlamenti munkaképesség nincs, a képviselőknek sem *jelenléte nem* biztosítható, sem tévedésmentes *ítélete*. *Tehát* a minisztérium jogtalanak is *érezheti* a parlament leszavazó ítéletét. Tömeglélektani tények is megjelennek izgalmas üléseken. Maga a közvélemény egy elhirtelenkedett leszavaztatást nem is helyeselne stb. Végre is törvényt csak úgy lehetne e tárgyban hozni, hogy csak „fontos” esetben (ügyben) való leszavaztatás után tartozik a minisztérium lemondani. Ámde ki tudja azt taxatív meg-

állapítani, hogy mily ügyek a „fontosak”, illetve (ami tulajdonképen a kérdés magva) mely állam-ügyek *lesznek* fontosak? Itt bizonytalanság van a közvélemény terén – egyszerismindenkorra.

A közvéleményről e példa azt engedi megállapítanunk, hogy 1. a közvélemény bizonyos *tendenciákat* ápol, ámde ez irányok, tendenciák nem egységesek (az imént a kormány *folytonosságának* akarása szembekerülhetett a *többségi elvvel*). A közvélemény aktív, mert *iránya* van, tendenciát képvisel. Igaz, e tendencia csak homályosan lappangó, ködszerű iránytartalom, de állandóan a felszínen mozog, jelentkezik minden lépten-nyomon, tehát 2. *minden* fölmerülő eset – ad hoc – ingerként szolgál arra, hogy ama „közvélemény” vizsgálódása tárgyává tegye. Most, a *konkrét* eset kapcsán kezdi vizsgálni nem csak az illető esetet, s következményeit, hanem *magamagát is*. Azt mondhatnák, hogy a közvélemény iránytartalma (tendenciája, követelése) az egyes eset provokáló magatartásával kapcsolatban fejlődik ki. A közvéleménynek ez teszi a legfőbb sajátosságát; egyes eset kapcsán ad magáról életjelt, röviden: a közvélemény *konkrét és reaktív* jellemű.

Míg tehát az állam szervezett valami, addig a közvélemény szervezetlen. Az képes tervszerűen cselekedni (hatalmas arányokban láthatunk ily tervszerűséget pl. mozgósítás alkalmával, amidőn minden csaknem óráról-órára ki van számítva). A közvélemény ötletszerűen jár el. Valami megragadja pillanatnyilag, esetleg heves lázba hozza, erőteljes visszahatásra bírja, ámde – láttuk – csak „reaktív” természetű, nem képes tervszerűen cselekedni, s a közvélemény „akciója”, „mozgalma” a tervszerűtlenség következtében hamar kihűl, szétoszlik. Valamivel szemben *szerves* ellenmozgalmat csinálni – ehhez

kevés a „közvélemény”; a közvélemény *élénk* jele (szimptomája) a „közönség” felbuzdulásának s *egyének* ragadják ki homályos, kaotikus és alaktalan állapotából, egyének tudnak belőle „szervezni” valamit.

Ezzel azt óhajtottuk kiemelni, hogy a közvélemény akciójának (helyesebben reakciójának) *kimenetele* nem egyszer ismeretes, keletkezése, eredete viszont a leggyakrabban ismeretlen. Mint *anonim mozgalom* névtelenül indul meg, s kifejlődvén, válik ismertté, sőt megnevezetté.

A névtelenség, a szervezetlenség, az egyes (konkrét) esetekhez való hozzáfűződés – ezek mind oly vonások, amelyek világosan mutatják, minő *hiányok* mutatkoznak a közvélemény működésében. Azonban az érem másik oldaláról sem szabad megfeledkeznünk, a pozitív oldalról.

Első sorban ismét összehasonlítást lesz célszerű tennünk közvélemény és állam között, 1. Az állam a lassú óriás, mely csak azt látja meg, ami már hozzá-
nőtt a maga nagyságához, az „állami mérethez” Csak ha valóban „államügyről” van szó, hajlandó az állam tekintetét ráirányítani az illető ügyre. *Ezzel* szemben a közvélemény témákban nem válogatós. *Minden* érdekli, ami egyáltalán embert érdekelhet.

2. A közvélemény *szüntelen* tevékenységet fejt ki, sohasem „alszik”. Sajnos, vele szemben az állam nem egyszer ösztökélésre szorul.

3. A közvéleménynek egyik leglényegesebb tulajdonsága, hogy cselekvésében semminő szabály nem köti. Az állam csak „hivatalos formák” között cselekszik, tehát lassan, körülményesen, a közvélemény *gyorsan*, mert megkötetlenül. A közvélemény bírálata sincs kötve „szabályzatokhoz”. Ez halála volna, de együttal a társadalom nagy erővesztése is.

Irodalom. E messzevezető kérdést itt csak érinthettük. V. o. Dékány: *Társadalomalkotó erők*, 1920, „közönség” c. fejezet; itt bibliográfia is. Legszemléletesebb mű Tarde-é; *L'opimon et la foule*. 1901, Rendszeresebb Lowell: *Public opinion and popular government*, 1913, Terjedelmes, de rosszul sikerült félmunka Tonnies: *Kritik der off. Meinung*. 1922, Fontos történeti – és elméleti – adalékokat adott legújabb Hornyanszky pompás essayjében. – *A közvélemény eszméje a görögök*” között. Társadalomtudomány, 19221 évf, Bryce: *American commonwealth* újabb, rövidebb átdolgozásában is jó fejezet található: *Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája* Évn. (1921). Cikkek: W, Bauer: *La formation des idées et le public*. *Revue des philos.* 1907. Dékány: *Tételek és paradoxonok a közvélemény problémájához*. Társad, tud, I, évfolyam, 1921. Hornyanszky, *A szabadság nevében* (Adalék a közvélemény történetéhez), Társad, tud, 1922, Szirtes A. *Közvélemény és társadalmi felődés*. Bp. 1921, Le Bon: *Les opinions et les croyances*.

3. Az állam.

A társadalom önként megnyilvánuló akarata nemcsak egyes esetekre nézve jelentkezik, nemcsak *kritikával* fogadjuk mindazt, ami az események homlokterébe kerül, nemcsak *vita* fejlődik ki, hanem végül is lehiggad az irányok küzdelme, valaminő szilárd cselekvésirány alakul ki. E szilárd irány jelentkezik a közzokások (Brauch) formájában. Egyöntetőségek nélkül, melyeket mindenki elfogad, melyeknek nincs *elvileg kötelező erejük*, alapjuk csak az, hogy valaminő egység szükséges, nem élhetünk, Ezernyi példát hozhatunk fel. Leggyakrabban lehetjük fel az időbeosztásban: üzletek, iskolák, hivatalok valamely órában kezdik működésüket s ez országosan egyforma. A munkakezdés órája lehetne más is, itt nem található valaminő *elvi* alap, de valamikor *egy* időben kell azoknak kezdődniök, ami érdeke közös-ségnek, érdeke egyeseknek.

alap nélkül való, gyakorlatilag szükséges egyöntetű cselekvések

Az ily egyöntetűségek „maguktól” alakulnak ki, a különböző próbálkozások, vélemények lassú kiegyenlítődéséből „Konvencionálissá” válnak, szabadon fogadja el mindenki, kényszeríteni pusztán konvencionálissá senkit nem lehet, legkevésbé lehet bíróságok útján. Ezek az élet oly szabályosságai, melyeket a társadalom öntudatlanul maga alkot s gyakorlati szükségéből.

S az ily maga-alkotta irányokkal, szabályokkal telve volt a régebbi kisebb közösségek (törzsek, apró államok) élete. Az, amit a németek *Sitte*-nek (sajnos, jó magyar szó nincs erre), avagy *Herkommen*-nek (hagyományosságnak) mond (*mos majorum*), mind ily spontán, tudatosság nélkül alakult valami a *társadalomban*, úgyhogy ama szabályosság létrejövételében *nem* volt az államnak lényeges szerepe. Ezerféle közsokás és *Sitté* kötötte meg és irányította bele valamely szigorúan előírt mederbe az egyesek cselekvéseit, sokszor az egyesek, de mindig a közöség javára.

Most pedig az a nézet keletkezik, hogy az ily, *társadalmi* eredetű szabályok, iránytűzések a „felszívódás állapotában” vannak és pedig az állam részéről, mely azokat „nosztrifikálja” (Radbruch).

Ez a folyamat valóban bekövetkezett. „A legújabb társadalomnak közsokás-alakító ereje ijesztő mélyen áll, mintha már nem is tudna úrrá lenni a sietős újításokon” (Spranger). Ez a fejlődés, a közöségek szokások térvesztése, a 19. század *laissez faire* elvei alapján következett be, az egyéni szabadság nagymérvű kifejlődésével. Ez azonban az eremnek csak egyik oldala. Minél jobban szétbomlottak egyes erkölcsi *szervezetek* (céh, rend stb.), melyek

önmaguk keretén belül próbáltak fegyelmező hatalmat gyakorolni, annál nélkülözhetlenebbnek mutatkozott egy szervezetek fölött álló szervezet: az állam. Lassanként minden irányítást az állam kezébe próbáltak adni, égy állami mindenhatóság (*hiperétatizmus*) gondolata vált megszokottá. Mindenütt az államra szorultak, óvodák felállításától az iparfejlesztésig, s a jogász kodifikátornak egyre több és többféle dolga akadt. Mindamellett az állam mindent-irányító szerepe lehetetlenség.

Az előző irányító tényezőnek, a közvéleménynek, mely korlátlan jogot érez *mindent* a maga irányító s ítélőszéke elé vonni, sajátossága a megköltetlen^{ég}; az állanu tevékenysége ellenkezőleg alkotmányos és egyéb törvények által megkötött, és működése *nem egyetemes*.

Nincs „joga” (amint az egyéni jogérzés véli) az államnak mindenbe „beleavatkozni”, Amily hatalmas súlyú az állam fellépése, mely ellentmondást nem tűr, oly tehetetlen számos probléma megoldásában, A család belső élete kívül esik a szabályozáson és számos, lényeges erkölcsi vonás, mely az egyének lelki *életében* uralkodik. Míg a közvélemény bármire nézve érvényesíteni óhajtja a maga akaratát, addig az állam már csak *oly* társadalmi viszonyok alakulását szabályozza, amely a társadalmi *együttélésre* fontos, az emberek összeférését szabályozza, de nem, vagy csak kevéssé szabályozza az ember *jellemét*, belső tulajdonságait. A jótékonyság a méltányosság szelleme pl. kötelezőleg nem írható elő, ez erkölcsi követelmény, *Suum cuique*; az állam azzal törődik, hogy meglegyen az általános jogbiztonság, s a belső szellemi erők kiesnek kezéből. „De internis non iudicat praetor” – vették észre már régidők-óta. Az állam fellépésmódja az egyesekkel szemben a *felsőbbség*

(„Selbstherrlichkeit”: Stammler). Ily álláspont sokszor megnehezíti azt, hogy az, hogy valóban *nevelőlég* hasson (kriminológia, gyakorlati utasítások a – hernyóirtástól kezdve fölfelé). Az okot többféle irányban találhatjuk meg. Az állam mindenekelőtt 1, óriásszervezet; mozgása lassú és nehézkes. Mint ilyen, *megfigyelőképességében* is korlátozva van, nem oly mozgékony mint a közvélemény. Az állam 2. „hivatalos formák” közt működik, az alkotmány keretei: és számos más tényező korlátozzák működését. Ehhez képest a közvélemény működése megkötetlen, szabad. Az állam oly szabályokat (törvényeket) alkot, melyek huzamos időre szólanak és általánosak. Az állam kezéből sokszor kiesik a *konkrét* eset, még ha fontos is. A jogszabályok *merevek*. Ehhez képest a közvélemény irányító befolyása *rugékonyabb*. Az állami irányítás *tudatos* elvekhez (precíz, tételes jogok *rendszeréhez*) óhajt jutni; a formulázásnak számos a nehézsége. (Napóleon, midőn intencióit a jogtudósok formulázását közepette látta, felkiáltott: Mon code est perdu.) A közvélemény irányítása mindig homályosabb, ingadozóbb, féltudatos, de *rögtöni, s az egyes esethez simuló*.

Az irányító működés jelleme, látjuk, egyikben és másokban lényegesen eltér. A társadalom önmagát irányítani nem lenne képes kellőképp sem csak állammal, sem pedig *csak közvélemény útján*. Ez utóbbi szervezetlen, az előlbi – mondatnók – túlszervezett, hiszen alkotmánya, szabályai a *múlt* tapasztalatainak tekintetbe vétele alapján készültek, s ezzel nincs mindig készenlétben a *jövőre* vonatkozólag. Ez talán működésében a legnagyobb hátrány; legnagyobb előnye, s ez egyike a legfontosabbnak, az, hogy *állandóságot* tud létrehozni a fejlődés áramlatai közepett.

Irodalom: Az állam és közszellem viszonyára nézve

Dékány. *Államszociológiai dolgozatok. I. Társadalmi normák* (és Athenaeum) 1923. U. az *A közgazdaságtan és társadalomtan elemei*, 1921. (Franklin) a „közszellem” és „állam” fejezet. A közszokás, *Sitté* és szokásjogra nézve Ihering: *Der Zweck im Recht*, 1904. I. főleg II. köt. Somló: *Iuristische Grundlehre*, 1917. Még mindig ajánlhatjuk az olvasó figyelmébe Puchta: *Das Gewohnheitsrecht*, I-II. Erlangen, 1828. Ehrlich. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*, 1913, Radbruch említett nézete feltalálható: *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, 1914, A jogi norma jelleméről akadémiai székfoglalómban szóltam: *Tudományelméleti alapok a társadalomtudományokban* (1923). Akad. kiad,

4. Az egyén.

Az egyéni elme sajátos erejét „koncentrációra való képességében, s állhatatos kitartásában látjuk. A tömeg figyelme mindig ingatag, cselekvésében rabja a hangulatoknak. A közvélemény is hangulatok befolyása alá kerül, s rajta keresztül az állam is, Vala-” minő új sík, a *tudatosság* síkja az egyénnél kezdődik.

Az egyén e kétféle tulajdonsága révén válik feltalálóvá, eszmealkotóvá, s minden kollektívizmus ellenére állítanunk kell, hogy az egyéni véna, s alkotóöszton nélkül a világtörténelem megérthetetlen, Millió alkotó egyén szelleme sűrűsödik egybe, létrehozva a *ma* kultúráját, Emersonnal szólva: „Minden elbeszélés Homérosznak adósa, Minden ács, ki tervrajza után szabdalja gerendáit, egy elfeledett feltaláló szellemtől vesz kölcsönt, Az élet a tudományok egy csillagkörével van körülövezve, oly emberek alkotásával, kik elmúlván, megnövelték egy-egy fénylő ponttal égboltozatunkat”.

Így véve a dolgot, az az egyén nem a természet átlagos terméke, hanem a történet műalkotása. Kinek „egyénisége kialakult”, elmélyedt, tudatosabb életet élő, ezzel a mélyebb tudattal lesz több a vezetett tö-

megmozgalomnál. Az „egyes” (der Einzelne), s az „egyén” közt tehát értékbeli különbség van; de történeti idők különbsége is: az „egyén” késői fejlemény. Itt, társadalomlélektani oldalról, kell tiltakoznunk a nagyon is elterjedt kollektivizmus ellen. Igaz, „kiki a maga korának gyermeke”, tehát hat a kor, a környezet; az egyén mégis több, mint ama hatások összege, melyek beléje halmozódtak. Otromba túlzás ma már az a Gumpłowiczról mereven kiélezett tétel, mely szerint nem egy *valaki* gondolkozik, hanem *valami*: „*Es denkt in mir.*” „*Ami az emberben gondolkodik, éppen nem ő, hanem a társadalmi környezete.*”

Az egyén ily módon sohasem érthető meg. Az egyénben mindig van valaminő rendkívüli, valami” új, s ez az ő belső (immanens) iránya: valamely cél felé el van kötelezve, sohasem egészen íudatosan, de, vonzódást érez valami felé, A körülmények, igaz, (el-
tíró hataímuák lehetnek s az egyén „egyénisége” el-némul. A művészemberből esetleg számlákkal foglalkozó üzletember lesz, az államférfiúból szerzetes. Ha azonban a valóban mély, irányenergiában gazdag egyéniségek *életpályáját* tekintjük, a *belső* irány, bár nem fejlődik ki teljesen, nem némul el,

Az egyéniségben a belső célra-irányzottság a lényeges. S ebben áll – most már társadalomlélektani oldaláról véve – az egyéniség irányteremtő jelentősége: nincs s nem lehet oly közösség, mely képes lenne célokat annyira *tudatosítani*, mint egy-egy egyéniség. A világversenybe jutó Németországnak mindenekelőtt nem csak „Zollvereinra” volt szüksége, hanem *állami* egységre, s az egység feltétlen szükségét s annak megvalósítása módját senki Bismarcknál jobban nem látta. Amit minden német érzett *valahogy*, azt Bismarck *teljes* plasztikusságában s a cél gondolatának robusztus erejével érezte.

A nagy egyéniségek irányító ereje a döntő. Ez teszi őket vezérré, államférfimra, ők társadalomban szétszórt irányenergiáknak nagy akkumulátorai, gyűjtők, összefoglalók. (A nagy egyéniségekről mondja Renan; „Chacun d'eux est un *capital* accumulé de plusieurs generations”.) A nagy egyéniségek formálók, rajtuk *keresztül* hialad a társadalmi akarás, s az egyéniség megformálja mindazt, ami feléje áramlott, s belőle mint transzformátorból a társadalomba szétárad.

Az egyéniség magvát *irány energiájában* és *tudatosságában* láttuk. Van oly egyéniség is, ki csak maga felé forduló mikrokozmosz, kinek – monaszként – nincsenek a társadalom *felé* is ablakai. Az ilyen „*antiszociális típusú*” szerencsére kivétel.

A társadalomra nézve – mint iránytermő energia – ennek ellentéte, a „*szociális típus*” a lényeges. Két vonás a történet nagyembereiben csaknem mindig felfalálható: a magasabb *együttérzés* (szolidaritás), és a magasabb *előrelátás*, vagy egyoldalúan ne pusztá racionalitásra gondoljunk: előreézés.

Mindezek nem kivételek, mint emberi vonások, csak arányaik válhatnak kivételessé.

Irodalom: W. Stern: *Die menschliche Persönlichkeit*, 1918. Muller-Freienfels: *Philosophie der Individualität*, 1921. Gumpowicz idézet s más, túlzó nyilatkozata: *Grundriss der Soziologie*; 2. kiad 1905. 268. 1.

5. A vallás.

A társadalom irányalkotó hatalmai sorában a legmélyebb, s a legállandóbb a vallás. Erről a nagy témáról, e helyen, sajnos, nem mondhatunk eleget.

Az egyéniség, mely a maga irányát csodálatos tudatosságig világosíthatja meg, s az emberi irány-

teremtő tényezők sorában a *sin generis* racionális tényező, lelki életében amaz – az előbbivel szemben „irracionalisnak” mondott – motívumokat, melyek a vallásos lélek lényegei, „elemzés” útján nem találja meg. A vallásos átélés tárgya az emberben, *minden* emberben meglévő transzcendens vonás. Az érzelmi élet mélységei nem hozhatók felszínre analízis, öneszmélés (pszichológus nyelven: introszpektív módszer) útján, mert akkor – megszűnnek mélységek lenni.

A köznapi élet embere e mélységeket *magában* nem is szokta megtalálni, de megtalálhatja abban a *közösségben*, melynek ő tagját *képezi*. A közösség „*sorsa*” nem oly egyszerű, átlagsors, mint a kijárt utakon haladó egyeseké, A közösség sorsa sohasem kövezett útú, hanem ismeretlen tényező-találkozások eredménye. Az egyén a maga közösségének *éleiet* csak érzelmi elmélyedés útján élheti – tehát ma aránylag ritkán. A nagy sorsérzésekből kevés van jelen a *mindennapi élet* közepett s mégis állandóan jelen van a tudatalatt mélységes elutasíthatatlan irányító erő, melyet a vallás – nem tudatosít, hanem valamiképp fenntart, mélyít és szimbolizál. A vallás parancsai nem is köznapi útmutatások, hanem időfölött álló, aktualitáson messze túleső örök parancsok. A legmélyebb irányítás innen hat szét a társadalom életébe.

Visszatekintve azokra a sajátosan aktív, lelki hatásokat kibocsátó tényezőkre, melyek célokat formálnak, irányokat, tendenciákat ápolnak vagy teremtenek, sajátos kiegészítődést találunk. Az első két tényező: a közvélemény és az állam hatásukban *extenzívek*, az egyén s a vallás *intenzívek*. Ami pedig a hatásmegnyilvánulásának rögtönös hevét, az akció gyorsaságát illeti, itt első helyen áll az egyén s a köz-

vélemény, míg az állam és vallás a nagyobb, korszakos jelentőségű problémákat hordozzák és segítik diadalra,

6. Összetevődések.

Valamennyi, említett irányító tényezőről megállapíthatjuk, hogy különös erőt csak ott fejt ki egyik is, másik is, ahol a *maga* céljainak világát ismeri fel. Az állam elsősorban csak az állam ügyeit ápolja, a vallás a vallásos *érzést* stb. Mindegyik sajátos célvilágban él, s ha e célok más irányító tényező céljival ellenkeznek, összeütközés támad közöttük. A társadalom céljai között a célok összeütközése (diszteleológia) állandó teljes nyugalom küzdés aélkül nincs.

Sőt nemcsak hogy mindegyik irányító tényező iparkodik igénybevenni a *maga* erőforrásait, hanem a máséit is, mindegyik a maga javára törekszik átterelni az *egész* társadalom teremtő erőit, külön az állam, külön a közvélemény stb., s ebben rejlik kútforrása annak, hogy *mindenik irányító tényező magára hagyatva egyoldalúvá, túlzottá válik*.

A történet folyamán nem egyszer tapasztaltuk, hogy ha az állam túlha tail ómra tett szert, a maga szolgálatába fogadta a vallást is, de ezzel a vallás mélyebb, lényegesebb erkölcs-teremtő hatalma is megcsökkent. Nem egyszer tapasztaltuk, hogy az állam leigázta a közvéleményt (autokrácia), amit megtett a vallás is, ha az államot sikerült alárendeltségbe hozni (theokrácia). Az irányító tényezők között sohasincs egyensúly, valamelyik olykor-olykor győz a többi fölött. Az *egyén* is eljutott odáig, hogy maga alá rendelte az állam érdekét (cezárizmus), a közvéleményt pedig elnémitotta (II. József).

Szerencsére azonban ama tényezőknek sikerült egymás *kiegyensúlyozását* is elérniük. Így a középker után lassan-lassan egyensúlyba tudott jutni az állam és az egyház, az egyén túlságos, önkényes befolyása (abszolutizmus), a *l'état cest moi* is lehetlenné vált. Lassan a sokáig lenézett tényező, a közszellem, közvélemény is önállósághoz, szóhoz jutott az alkotmányos államok korában, az autokrata uralom megszűntével. Ma mar oly törvényeket hozunk, amelyeknek szülőoka is, támasztéka is a közvélemény helyeslése.

Mert voltaképen mi e törvény? Az, amit a „jog forrásai” kötelező formában előírnak. A hatóságok állandóan szemük előtt tartják és követik. Sajátságos azonban, – bár gyakran elfelejtjük, – hogy a törvénynek *valósággá-válásához* egyéb is kell. Nem egyszer elfelejtődik a törvény (*desuetudo*), vagy lazán hajtják végre, mert nem áll mögötte a közvélemény sürgető szava. „A jog elméletének és gyakorlatának szempontjából – írja Giddings – minden törvényt, mit kibocsátott a hatóság, meg kell tartani, amíg csak vissza nem vonják. De mint a társas elme jelensége, kétséges, vajjon igazán törvény-e bármely szabály is, amit a közvélemény

Valódi, *gyakorlati* érvényesüléshez sokszor nem elégséges az, hogy valami a törvénytárban megjelenik. A törvénynek a társadalom közszellemében is élnie kell. Ha *ez* nem támasztja alá, ha a közvélemény közömbös vagy ép ellenséges azzal szemben, ha tehát nincs *együtműködés állam és közszellem között*, csorbát szenved a törvény *valóságos* érvényesülése („elismerési elméletnek” mondják ezt a jogbölcselek a jog „érvényesülés-tanában”). Nem az egyes ismeri el a jogot, vagy nem ismeri el, hanem az a kollektív valami mit közszellemnek mondunk:

ennek megnyugvása szükséges a törvény gyakorlati érvényesüléséhez (nem de jure, hanem de facto, nem a jog, hanem a *valóság* nézőpontjából).

Az irányító tényezők között látjuk, nemcsak ellentétek lehetségesek. Lehetséges az, hogy a munkamegosztás, a kölcsönös kiegészülés viszonyába jutnak. Ilyen az eset pl. az u. n. „szokásjognál”, ahol *önkéntelen* összetevődés jő létre állam és közszellem között. A szokásjog keletkezését kell elképzelnünk s azonnal tiszta képet kapunk amaz összetevődésről. Kiindulásunk az, hogy ezerféle cselekvési mód lehetséges *ugyanarra* az elintézésre nézve. Bizonyos irányban azonban megállapodik a közvélemény, megszilárdul, szabályokba öntődik s ez a „szokás”. Ezt a voltakép nem-államtól termelt szabályt elismeri az állam is, s a maga állami erejével is igyekszik általánosítani, biztosítani, úgy hogy a bíróságok előtt is hivatkozhatni reá jók. Az ezeryi szokás közül ez nem mindenikkel történik meg. Minden szokás *eredetére nézve* társadalmi, azaz a közérzős diktálta; némely szokással szemben az állam közömbös (ily szokás pl. a borra való-adás szokása), más szokásokkal szemben (pl. párbaj) ellenséges az állam, végül egyik-másikat a maga figyelmével tüntet ki; ezeknek biztosítékává (garanciájává) lesz, azaz biztosítéka *kétfőssé válik*: t. i. *közérzés és állam* együtt működnek.

Míg régibb és újabb írók a társadalom életének irányításában főképp csak az állam szerepét látják, addig Ihering már élesen felismeri a közvélemény, a közszellem termelte szokások jelentőségét is.

Szerinte az állam kényszerít a jogszabályok megtartására, de e kényszer „mechanikus”; a közszellem, kényszerítő ereje „lélektani”. „Az államhatalom géptes kényszerének ereje a hatás biztonságában van –

ahol a helyszínen van, eléri, amit akar, *ámde nincs mindenütt a helyszínen, és ebben* rejlik az állam tökéletlensége. Nagyon is nehézkes, ügyetlen ahhoz, hogy minden szabályt keresztülvigyen, amelyet a társadalom szükségesnek talál.”

Viszont a közszellem mindenütt otthon van. „Lélektani kényszerítő erejének előnye abban van, hogy semminő életviszony előtt nem kell megállnia, *mindenbe behatol*, mint a levegő, behatol a ház belsőjébe épúgy, mint a trón lépcsőire, oda is tehát, ahol a mechanikus kényszerítésnek már nem volna semminő hatóereje, Azonban a közszellem gyengesége a hatás bizonytalanságában van – a társadalom erkölcsi ítéletével, a közvéleménynek ítéletével szemben lehet dacolni, az állam karjával nem, Ezért kell tehát találkoznia a befolyás ama két fajának, hogy egymást kölcsönösen kiegészítsék.”

„Es gibt kein Volk, das *ohne* das Recht, und keins, das *bloss* mit dem Recht ausgerichtet hätte.“

Példánk legyen továbbá az iskolaügy. *Eredetileg* az iskola nem indulhatott ki számos helyen másból, mint a *vallásos* nevelés céljából, A vallás és a kisebb közösségek közszelleme *morális* hatással van az egyesekre, A *tanítás* lényegében, mely kezdetben intellektuális kiegészítése a vallásnak, nem indulhatott ki az államból. Az állam szabályzó hatása csak külsőségekre irányul, *külső* (másokkal szemben való) magatartásra, legmagasabb megnyilvánulásában jobbra a *legalitást*, nem pedig a tiszta *moralitást* éri el. Midőn az iskolarendszer kialakult, az állam is kezdte felismerni annak *értékét*, s gondozásába vette azt. Az iskola így *politicummá válik*. Sőt ma az iskolaügy mindinkább kizárólag az *állam* Befolyása alá kerül, már-már csaknem hivataloszerű „intézmény; *ámde* ott van támasztóul és fenntartóul – az álla-

mon kívül az egyház, is, a közvélemény támasztó ereje is. Ismét szintézis jött létre, egyfajta célnak élő szervezetet többféle irányító tényező közösen táplál.

Vegyük továbbá például a gazdasági életet. Ennek irányítója a közvélemény; az ügyek: *magán-ügyek*, s íme, a középkorban beleszól az egyház is az *igazságos ár* (justum pretium) kiküzdése céljából, s később beleszól, már az egyház ilyenmő ambíciója után, az állam is, ma oly mélyen nyúlva bele gazdasági kérdésekbe, hogy az két évtizede még alig volt elképzelhető. Az ösztönző az államnál mindig függebb közvélemény, amely sürget bizonyos intézkedéseket a nehezebben mozgatható, mert óriásszervezet, az állam *részéről*, a gazdasági intézkedések alátámasztó ja így ma leggyakrabban *úgy* a közvélemény, *mint* az állam.

Ha az életet figyeljük, látjuk sokféle variációban az irányító tényezők amaz *összetevődéseit*, harcokat, de kompromisszumokat, vállvetett együttműködést is,

Irodalom A. kultúrpolitika elállamiasodására ma is figyelemreméltó Lor. v. Stein: *Verwaltungshhre* V. kot. (Das Bildungswesen) 1868. (A második, sokkal bővebb kiadás toredék maradt, s a kérdéses kor már hiányzik.) A törvények érvényesülésére nézve Id. M. E. Mayer figyelemreméltó kis munkáját. *Rechtsnormen und Kulturnormen*, Breslau, 1903. (A „kultúrnorma” szőn Mayer sok különneumt ért vallásos normát, a közszellem normáit stb., általában e nem ép szerencsés összekapcsolást csak a nem-jogi, nem-állami normákra vonatkoztat.) Giddings *A szociológia elvei*, M. ford. 1908. (id. hely 169. l.), Ihenn *Zweck im Recht*. 4 kiad. 1904 II. 142. lk.

IV. A közös eszmék terjedése.

1. Bevezetés

Megvizsgáltuk azokat a nagy, társadalmilag aktív hatóerőket, s melyek a társadalom célvilágát termelik, fenntartják, módosítják. Szüntelenül aktív az állam, soha nem alvó a közszellem, valamint a vallás. A nagy egyéniség, e kiválókép aktív, társadalomirányító *tényező* sem ritka. Mindezek a tényezők élesztik és hordozzák az eszméket, ápolják az irányzatokat, s az egyesekhez juttatják.

Az egyesek szüntelen befolyás alatt állnak, s nem veszik észre, hogy ha csak a pusztá átlagot képviseli is gondolatviláguk, mily nagy mértékben társas környezetüktől kapják – szerencsére – cselekvésük irányát, s mily kevésbé önmaguktól. Ezt óhajtjuk itt bemutatni: az egyes ember hogyan kapcsolódik bele társas környezetének gondolat- és akaratvilágába,

Az egyénre ható társadalmi (kollektív) befolyások általában 1. sokoldalúak (extenzívek), 2. bensőségek (intenzívek). Nem tudom megérteni a társadalom fejlődését anélkül, hogy fel ne tételeznök mindkét befolyás jelentőségét. Az egyén – mondtuk: „szerencsére” – erős társas befolyás alatt fejlődik, hiszen ha *ez* nem volna meg, ha más *emberek* élményei, tapasztalatai nem állnának oly bőségesen *rendelkezésre* az egyesnek, úgy *ön maga* nem emelkedhetné a maga erejéből nagy fejlettségre.

Kétféle típust különböztethetünk meg e szempontból: 1. az eredeti, *feltaláló* szellemű (inventív) típust, ki sokat kap a társadalomtól, de sokat is ad; számuk aránylag csekély; 2. a jobbra *befogadó* s utászó szerepű (receptív vagy *imitatív*) típust, mely sokat kap, keveset ad. Az emberiség invencióban szegény; ezért *kevés* invenciónak *sok* egyénre kell szétterjednie.

Irodalom Vierkandt: *Die Stetigkeit im Kulturivandel*, 1908.

2. Hagyomány és hagyományozás.

E szóval: hagyomány (tradíció) rendszerint akkor szoktunk találkozni, amidőn a jelennek a múlttal való kapcsolódását élénken idézzük emlékezetünkbe. Meg kell tartani „a hagyományt” – rendszeren parancs formájában a múlthoz való igazodást, a *megőrzés* gondolatát hangsúlyozzuk. Nézetünk szerint ezzel a „hagyomány” egyoldalú formában áll elénk: valaminő hagyomány múltból való *eredetére* utalunk, nem pedig a jelenben való *szerepére*. Mi ez utóbbira szerelnénk nagyobb súlyt helyezni s úgy állítjuk be a kérdést, hogy a hagyomány élő valami, a mai életnek *álló tőkéje*, mint a gépezet, fölszerelés gyárainkban, avagy ha tetszik, forgó tőkéje, mint a rotációs papír az újság kiadóhivatalában, mint vetőmag a gazda földjének szánva. „Az emberiség, mondja Bourgeois Leon, sokkal inkább elhunytakból van összetéve, mint élőköl; testünk, munkánk termékei, a mi nyelvünk, gondolataink, intézményeink, művészeink, mindez örökbe hagyott valami a számunkra, nem egyéb, mint kincs őseink által lassan felhalmozva.

A hagyomány ily módon nem más, mint *felhal-*

mozott eszköz az élet továbbvitelére, amely lehetővé teszi azt, hogy a múlt generációk jelenre hagyott eszközei *kész fegyver* gyanánt szerepeljenek az élet mai harcainak megvívásában.

Ebben az értelemben a hagyomány szellemi és anyagi tőke (a társadalom lélektanában természetesen csak a szellemi tőke sorsa érdekel). Ez úgy szerepeli, mint *hagyományanyag*, t. i. az, *ami* továbbadódik nemzedékről nemzedékre. Ennek az anyagnak alakjai itt (ez alkalommal, bár e nagy kérdés is idetartoznék) nem képezik vizsgáldásunk tárgyát.

Bennünket a tradíciónak egy másik értelme fog érdekelni, ahol nem a hagyományozott *anyagról*, hanem egy *folyamatról*, a „hagyományozásról” van szó, (nyelvi kifejezésben ez is „tradíció”).

A hagyományozás folyamata útján terjed ugyanis az a végtelen sokféle vívmány nemzedékről-nemzedékre, amely az emberiség munkájaként a jelenre s jövőre nézve értékkel bír. S itt sok rejtett tapasztalati elem van. Tegyük fel, hogy egy ismeretlen gép használatáról van szó: a gépet hiába nyújtjuk át használat céljára másoknak, ahhoz legtöbbször szükséges a használatra való utasítás is. Hogy miképpen kell bánni valamivel, sokféle tapasztalat dolga, s ez úgy száll át egyik emberről a másikra, hogy maga az, aki az új tagot „betanítja”, használat *közben* eszmél rá erre is, arra is, s szóban, kézmozdulatban „megmagyarázza”. Ez egyszerű példát bővítsük ki, mert nem mindenütt látható az, mennyi tapasztalat, finom, mondhatnók öntudatlan ismeretnek kell átszállni új emberekre régiekről. Valaki pl. gyárat örököl. Ha nem volt még része annak vezetésében, egész sor ismeretlen helyzetet kell megoldania; meg kell tanulnia az „ügykezelést”, annak minden finom ágazatát. Könyvből – ily ismeretek szerzése nem lehet-

séges, hiszen ott csak az kodifikálható, ami átlagos dolog, s csak az, ami tudatossá tehető. Könyvből jó hadvezér még nem tanulta meg mesterségét, bár ott van a „szolgálati szabályzatok” légiója s ez mégis loppant kevés (sőt ami lényeges, úgy látszik, következetesen azon túl kezdődik).

Egy lépéssel haladjunk mélyebbre: a szellemi tudományok világába. Azt találjuk, hogy az élet tapasztalatai nem „kodifikálva” jutnak az ifjabb nemzedékekre.” Az átszállás zöme „szóbelileg” történik, így keletkezik pl. egy oly műfaj is, mely kezdetben sok mindent egyesített magába, a környezet felfogását s a történetet is (a monda), mely amint átszáll, szüntelenül változik. A „közönsége” folyton új és új, folyton toldanak rajta, hozzáköltenek, avagy felejtenek, sőt a *félreértés* soha nem nyugvó ördöge is – csaknem állandóan – munkában van.

Sajátoskép a szkeptikus A. Francé csak így reméli azt, hogy a múlt tovább él az emlékek nagyszerűségében. „Ha az eljövendő nemzedék – írja – meg is őrizné nevünk vagy írásaink valamely emlékét, meg lehet jósolni, hogy mondanivalónkat csak a *félreértés* és *elmásítás* ama nagyszerű munkája révén fogja ízlelni, mely egyedül képes arra, hogy a lángelme műveit átörökítse az időkön” (Coignard).

Az oly hagyományozást, mely folyton új alakot ölt, miközben átszáll másakra, mondjuk *fluktuáló* hagyományozásnak.

Ezzel szemben a hagyományozásnak szellemi téren döntően új alakja áll elő akkor, amidőn a hagyományanyagot *állandósítják*, pl. az addig szóbelileg közölt tartalmat leírják. Mennyire más lesz ennek jövőbeli sorsa! Az ily hagyomány már *rögzítő* (fixáló) *hagyományozás* útján terjed. Tekintsünk az irodalmi hagyományok terére. Míg a szájhagyományt, írja

Horváth János, nem hagyja változatlanul a közönsége, az „közprédára van kivetve”, ha eredetileg egyéni mű volt is, ezrek művévé, kollektív alkotássá válik – mint egyéni mű ezzel meg is semmisül, – addig „az irodalmi, az írásban-nyomatásban meg rögzített mű változatlan: az *a maga egyedi véglegeségében* jut el nemcsak kortársaihoz, hanem a későbbi nemzedékekhez is; mint minden *ízében* azonos ható *tényező* munkál ma és holnap, közönsége a végtelenségig szaporodhat minden egyes tagjában; ha ma kiesett a közemlékezésből, holnap ismét belevonható.

Ez a *rögzítő hagyományozás* nagy jelentőségének alapja. Szilárd, állandó, *elkölthetetlen kincs*, oly szellemi hatásforrás, mely egyre új lehetőségeket jelent. Elnémulhat ideiglenesen, de elvileg e! nem enyészhet.

A fixált hagyományanyag örök hatásforrás. Tekintsünk a Bibliára. A szent könyv már-már kétezer év óta állandó hatásözönt áraszt magából a vallásos élet folyamába, Olyan, mint valami szellemi rádium,

Irodalom: Horváth János: *Magyar Irodalomismeret*, Minerva I. évf. (1922). A hagyományról Dékány. A *kultúrpolitika mivolta*, Athenaeum, 1921 A hagyomány fajairól rövid kísérlet: *A közg. és társad. tan elemei*. 1921. c. vázlatunk „*Közszellem*” fejezetében. A hagyományokat itt (111–112. lk.) élénkségi fokuk (*virulencia-állapotuk*) szerint is osztályozzuk így; 1. aktív hagyományok, 2. passzív hagyományok és 3. túlélt (ös-) maradványok (*survivals*) Bourgeois idézve: *Solidarúé*,⁷ 1912. (22. i.; ugyanígy 54 lk., hol igen szép fejtegetés következik) Le Bon: *Múlt és jövő*. M. ford 1920.

3. A szuggesztió. Tekintély és presztízs.

A közös eszmék terjedésének módjai oly számok, hogy azok egyes fajait igen nehéz valaminő, merev osztályozás segítségével áttekintőleg állítani szemünk elé. Mindamellett célszerű lesz kiindulnunk oly kettéosztásból, mely szerint az eszmék terjedése terén kétféle formát találunk: *szervezetlen* és *szervezett* formát.

A társas érintkezés közepett azonnal észreveszünk, mennyire eltér a dilettáns s az iskolázott ember tudása, A dilettáns az iránt érdeklődött, ami ép „felszínre került”, amit, mint „érdekes” dolgot figyelmébe ajánlott a közvélemény.

A közvélemény megnyilvánulása részben a *szóbeli érintkezés*, szabad, megkötetlen társalgás alkalmával történik, összejöveteleken, a családi és ünnepi találkozásoknál, részint *vitaestéken* stb. Mindenütt kapotí *valaminő* irányítást, ámde ez összefüggéstelen és laza. Az ily érintkezési alkalmakat közös név alá foglalhatjuk: ez alkalmak az eszmék terjedésének könnyed lazaságban, szabályoktól meg nem kötött *szervezetlen formái*.

Ezzel szemben áll az eszmék terjedésének szervezett formája, melyben fő helyen áll az iskola (röla alább szölnk).

Az eszmék terjedése más törvényeket követ, mint a cselekvések másokra való átvitele. Az utóbbiaknál *kétféle* mód lehetséges: a *rábírás* (pl. rábeszélés útján) és a *kényszerítés*, pl. elfogott bünösnél előállítás karhatalom útján. Az eszmék terjedésében egy mód van csupán, oly mód, mely a rábíráshoz áll közel, s ez „benyomás”, sugalmazás, *szuggesztív*: hatás útján történik.

Nincs más módja annak, hogy egy költő *értékéi* elismertessük, mint az, ha az olvasó *magá érzi* ama költemények értékességét, a mű reá szuggesztív hatást gyakorol, Michelangelónak sikerült az erőtől s fenségességtől duzzadó férfi-haragot márványba vésni a Mózes szoborban. A néző *önkéntelenül érzi* a fenség eme szépségét, más út nincs, melyen azt vele közöljük. A szuggesztív hatás alapja mindig csak részben magyarázható meg, alapjáról *mondani* csak annyit lehet, hogy ez *szuggesztív viselkedés*, a másokra átható (tranzitív) magatartás egyik fajtája, tehát mindig kifejezéssel kapcsolatos. A szuggesztívó – ebből indultunk ki – rábírás-féle, és nem kényszerhez hasonló. A hatás titka a *hatóerő* kvalitásaiban rejlik. Problémánk tehát áttolódik ez utóbbira. Két-féle formája van a hatás forrásának, u. m. 1. a tekintély és 2. a presztízs. Mindeniknél hatást-tevő és hatás-befogadó áll szemben egymással és pedig úgy, hogy az első a második érzése szerint valaminő kiválóságot, sőt magasabbrendűséget nyilvánít meg egész lényében. *Ezzel* válik „vezetővé” szűk avagy tágabb körre nézve.

A vezető hatásának titkáról, annak ezerféle esz-közéről e helyen keveset mondhatunk, csupán arra szorítkozunk, hogy a tekintély és a presztízs és ember közti különbséget lehetőleg kidomborítsuk.

Tekintélye van annak, ki cselekvésében biztos hatást tud elérni átlagon felüli képességei alapján (pl. egy tudós, egy szobrászművész, egy államférfiú, kiváló üzletember tekintélye), de cselekvése nemcsak az átlagfölötti jellemben válik ki, hanem abban is, hogy szolgálatában van valaminő, aktualitáson fölül álló elvnek, szabálynak, értékeszmének. A tekintély ama „szolgálat”, egyének fölött álló *eszmének* való hódolás, önmaga-alávetettsége által *szuper-*

individuálissá (egyéneken felülivé) válik, ezzel a „hidedg” magasabbrendűség mezében jelenik meg.

A *presztízsz* ezzel szemben, bár szintén a magasabbrendűség jelleme önti át a presztízszes egész lényét, *aktualitásban* lép fel érték gyanánt, „melegebb” vezető s átsugárzó képességű, sokkal inkább *a maga egyéniségét* fejezi ki, mint az aktualitáson fölül álló elv, szabály örök érvényét. A tekintély előtt „meghódolunk”, a presztízsz átmelegít bennünket, s „magával ragad” bennünket önkény te lenül.

Hogy mivel vívja ki maginak és mivel biztosítja a tekintélyét az, kinek tekintélye van, mivel eszközli ki a presztízszes a maga presztízszét (a *presztízsz-eszközök*, a tekintély „forrásának” problémája), messze vezetne bennünket. Az eszközök végtelenül sokfélék, mondhatnók, bőségesek, a maga körében kinek-kinek módjában van megbízhatóságát igazolva tekintélyre tenni szert, Hayes ama kiválóságok *eszközbeli* alapjait (azaz nem *eredetük* szerint nézve a dolgot) a következőképp próbálja osztályozni. „Logikai presztízszük” van azoknak, akik a presztízszbefogadónak legfőképpen nem *érzelmeire*, hanem ítéletére appellálnak. így pl. egy jó házi orvos presztízszének alapja amaz ítéletünk, hogy eddigi tapasztalataink szerint orvosunk képes kellő szaktudással hatni a gyógyulás folyamatára, így tehát bizonyos *ítéleten* alapuló, tehát „logikai” presztízszök van, Hayes szerint *a)* a specialistáknak tudásuk alapján, *b)* a kezdeményezőknak találékony szellemük folytán, *c)* a társadalmi élite-nek, amelynek társadalmi vezető-képessége belátásukon s társas érzékükön múlik. II. „Félig-logikaiak” *a)* a régiség presztízsz, *b)* a modernség, *c)* a nagyobb „szám presztízsz („mondják, \ hogy közfeltűnést keltett”: hogy hányan „mondják”, (számuk ismeretlen és „bizonyára” nagy, *d)* átsikló

presztízs az, amidőn pl. valamely kiváló *üzletember üzleti* presztízse átsiklik arra is, hogy *jó politikai* számítást várnak tőle, III. „Nem-logikai” presztízszük van *aj* a testi erőben kiválóknak (fizikai presztízsz), *b)* a szokatlannak (prestige of contrast), amennyiben az átlagosan várttól eltérő dolgok magukra erős figyelmei tudnak koncentrálni (Id.: plakát), *c)* presztízse van a szépnek, pl. egy szép nőnek, bár ez születésének ajándéka, *s* benne érdeme nincs, *d)* presztízse van az érzelemkeltőnek, p. valaminek, ami félelmet tud kelteni (gonosztevő); végül *c)* presztízse van annak, akit a közösség – mert vezető nélkül nem lehet el – maga fölé vezérül választ vagy tol fel (fordíthatatlan és homályos: prestige of desire?), A sort még folytathatnék, de e töredékes megoldás is mutatja azt a sokféle alapot, melyen a társadalom, vagy kisebb csoport vezetői mások fölé a magasba emelkedhetnek.

Irodalom. Vigouroux et Juquelier: *La contagion mentale*, 1905. Leopold: *A presztízs*. Bp. 1912, (A német kiadás bővebb). V. o. Vierkandt. *Autorität u. Prestige*, Schmollers Jahrb. f. Gesetzgeb. 1917. A tekintélyről Ludw. Síein (egyébként igen sikerületlen munkája végén) *Einleitung in die Soziologie*, 1921. U. az *Die Autorität*. Schmollers Jahrb. für Gesetz geb. 1902. 899-928. 1k. F. W. Forster: *Autorität und Freiheit*, 1910. Penjon: *Uautorité*, Revue de philos. 1912. Ross: *Social psychology*, 1908. 2. fejt. Hayes: *Introduction to the study of sociology*. 1920. 18. fejt. Dékány: *Társadalomalkotó erők*, 1920. 6. részletprobléma. Itt a presztízst *eredetük* szerint osztottuk három főcsoportba (205. lk.): *szerzett, öröklött és átsugárzott* presztízszre, Szerzett pl. Napóleoné, öröklött egy dinasztia tagjáé, átsugárzott: pl. egy miniszter presztízse átsugárzik egyszerű, egyébként jelentéktelen titkárára. – A művészi szuggesztíóval nem foglalkozhattunk. V. ö. Souriau: *La suggestion dans l'art*. 1893.

4. Az iskola hatása.

A közös eszmék terjedése a közszellem szervezetlen működésével szemben sajátos módon folyik le az *iskolában*, beleértve mindennemű iskolafajt a népiskolától a tudományos főiskoláig és szakiskoláig. Az iskola jellemét az adja meg, hogy az iskola mesterséges milieu: 1. benne *szervezett* együttlétben találkozik a fejlettebb, s a fejletlenebb; ez utóbbi 2, állandóan és *rendszeresen* lép ama keretbe hatások befogadása céljából

E két vonásból számos következmény ered, A mester és tanítvány viszonyában mindig kiemelkedik az első oly állásfoglalása, melyben a tekintély, a szellemi vezető („pszichagógus”) oldaláról óhajt a tanítványokhoz közelíteni, A mester a maga nagyobb tudásával érvényes, *objektív formában* szerepel, nem vitatkozik, mint egyenlő vitafél, nem is az ingadozó tartalmat iparkodik adni, hanem tömören, lehetőleg végérvényes alakban közöl tartalmakat. Ez a kiindulás vezet arra, hogy bizonyos „iskolás” (skolasztikus) íz is tapadhat a közölt dolgokhoz – akaratlanul. A modern pedagógia ezerféle kísérletet tesz arra, hogy az iskolai együttlét megszabaduljon az *értelmi* hatás egyoldalúságától (intellektualizmus), azaz „nevelő” hatás is fűződjék az „oktató” hatáshoz. Ennek akadálya azonban legfőképp maga az iskolai élet szervezett formája, – hiába, az élet szabad megkövetlensége, problémákban való sokoldalúsága még a költséges „Landerziehungsheim”-ek keretében sincs meg Az életsors formátlan elemei, tanulságos véletlenek az iskolába, mint „intézménybe” akadálytalanul nem léphetnek be. Így 1. az iskola problémák sokféleségében mindig szegényebb, mint az élet; ámde ezzel szemben 2, az iskola nemcsak gazdagab-

ban tud rendszeres *tárgyi* ismereteket adni, hanem gazdag (túlnyomólag intellektuális) elmekiképzést is ad (*formális* képzés, szemben a tárgyi tudásanyaggal). Ez adja meg az iskolahatás speciális fajsúlyát: az *intellektuális* fegyelmezettséget s a *rendszeres* ismeretet, mellyel szemben a „nagyközönség” ismeretei átlagosan rendszertelenül kerülnek együvé, s bizonyos „halmozódáson” átlagosan nem igen *emelkednek* felül.

Irodalom Irving King: *Social aspects of education*, New-York, 1912, Pausien: *Pädagogik*, kiadta Kabitz, 3. kiad. 1911. Dékány: *Adalékok az iskola társadalombölcseletéhez*. I. Az iskola mint milieu M. Művelődés, 1923 évf.

5. Irodalmi hatás.

Az ifjú iskola után kilép az *éleibe*, s most a szervezett milieu után az életnek ismét *szervezetlen* milieujébe kerül. Új befolyások veszik őt körül, új mesterek, új „auctorok”. Az iskola padjairól bizonyos szellemi *irányt* visz magával, magaformálta, szívéhez közelebb eső érdeklődési kör foglalkoztatja tovább.

Kétféle irodalmi hatás éri szüntelenül s e rövid fejezet célja ennek csak kettéválasztása. Az egyiknek forrása az *újság*, mely mindennap asztalunkra kerül. Ez mai időkre jellemző, sajátosan extenzív hatást gyakorol. Jellemvonása abban áll, hogy az *újság névtelenül közli* a cikkek túlnyomó többségét. Benne ez az anonimitás sajátoskép azt jelenti, hogy nem egyéniség óhajt megnyilvánulni a maga sajátos mi-voltában, hanem egy *kollektív* vélemény, az *újság*. Mindenben a közönség véleménye óhajt lenni az illető cikk, a közönség *nézeteihez* simul. Hogy tehát ez lehetővé váljék, az *újságcikk* írója *eleve fel-*

adja egyénisége saját szerű kiszögeléseit, másoké óhajt lenni, mások előre megsejtett véleményét szívja magába; az író magatartása ily módon mintegy *centripetal is*; közvéleményt kifejező s csak másod-sorban közvéleményt alkotó. Az újság *anonim* hatásának ez az alapja. Újabb szokás szerint, melyet a Times honosított meg, odáig haladt az írói gyakorlat, hogy már az újságíró nemcsak közönségének ír, hanem a közönséggel irat (interview).

Az újság ez alapon nem is számítódik az „irodalom” szorosabb *köréhez*, különleges valami, éppen újság.

Ezzel szemben az irodalom már *személyes* jellemű. Feladata az író, annak gondolatvilágát juttatni kifejezésre. A hatás nem anonim, hanem perszonális, nem centripetális, hanem inkább centrifugális. Azonban itt sem szabad szabálynak vélnünk azt, hogy az író egy különszerű egyéni állásponton *csak* magamagát akarja tükröztetni. Midőn az író írni kezd, elképzeli mindenekelőtt a *maga* közönségét, A saját közönségének akarván írni, ennek szellemi arculata *eleve* befolyásolja őt (előzetes vagy *pre-szuggesztívó*). A hatás itt sem oly kizárólag *egyoldalú* hatás (író hat az olvasójára), mint aminőnek első tekintetre látszik a dolog.

Minél inkább előkészíti a hatás lehetőségeit az író, annál inkább *kölcsönössé* iparkodik tenni a viszonyt, mely olvasóival fennáll vagy szeretné hogy fennálljon. Az olvasók táborának kívánságai, minden esztétikai szabályon túl, mely működését irányítja, tényleges irányító erővel fognak bírni, így válik az odaírt mű is, a „korízlés” irányító befolyásával, *kollektív* művé. Itt sincs tehát meg az a külön írói trónuson székelő, csak-egyéniiség, mint régebben elképzelték.

Azonban óvakodnunk kell attól, hogy a valóban nagy egyéniségeket valamikép a kor szövedékébe, a társas hatások végtelenjébe túlságos mereven kap-csoljuk bele. Költő, író vagy művész nagysága dimenzióit ép abból nyeri, hogy a korral *ellentétben* is, a kortól *függetlenül* is mindig jelent valamit, Éppen az, hogy a társas befolyásoknak ő nem pusztá befogadója, s – mint alább látjuk – bizonyos korfőltt való értékeszméknek megszólaltatója, biztosít neki hatást,

Az írás hatásáról, szóban vagy írásban, itt keveset mondhatunk. Hivatkozunk mégis egy fényes tollú írónak: Ravasz Lászlónak nyilatkozataira, melyek a dolog pszichológiai oldalát oly közelről érintik (minden mondatot együvé írunk, bár szétszórva találhatók),

„Minden ember új erőközpont a világban. Az az ember, aki egy-két gondolattal egy kis társadalmat formált maga körül, akinek akarata nemzedékek számára törvény lett, bölcsesége tudomány, személye ősminta, amikről a jövőndök emberarca mintázott: az az ember már látható, sőt nagyszerű erő-centrummá vált. Mi a nagyemberek hálásának titka? Nem kép, hanem exakt valóság az, hogy a gondolatok kormányozzák a világot, sőt nemcsak kormányozzák, hanem teremtik is. Uralkodó gondolatok, parancsoló logikumok, ítéletek hajtanak maguk előtt, mint király a rabszolgáit. Ezek az uralkodó gondolatok tárgyuktól elvontan legáltalánosabban a nyelv, vehiculumain: a szóban jelennek meg. Innen van a szónak, az igének a hatalma. *Ige* a hatalommal bíró szó; szó a hatalmát veszített, megüresedett *Ige*, az ige a szóvá lett uralkodó gondolat. A beszélő ember az ő igéje által egyszerre kiemelkedik a tömeg közül és úrrá lesz. Az az ember, aki azt, amiről meggyőződött, parancsként; adja a tömegnek tovább: a pró-

féta. A próféta állandó világtényező, permanens metafizikum, aki nélkülözhetetlen az egyetemes emberi lét megvalósulásában. A fejlődés új követelményeit látja meg s éppen ezért az életnek mindig egy új mozzanatát revelálja. Benne szenvedéllyé válik egy új életigazság. Nem a prófáték teszik az igazságokat, hanem az igazságok a prófétákat. Minden próféta akkorára nő, amekkora az igazsága. Ez az igazság magával az élettel áll kapcsolatban, azt fejleszttem hívatott. Második vonása a prófétának, hogy tökéletesen a hordozta gondolat hatása alatt áll; az a gondolat erősebb, mint ő, birkózhatik vele, de meg nem szabadulhat tőle. Bizonyos igazsága felől, mert azzal annyira egybefonódott, hogy az ellenszójét még elgondolni, megérteni sem képes. A próféta nem bizonyít, nem cáfol, hanem kijelent. Harmadik vonása a prófétának az, hogy ő más, mint a kortársai, nagyobb, különb nálok azzal a gondolattal, melyet képvisel. A próféta akkor jön idejében, ha korainak, vagy későinek tartják jövetelét; akkor van ideje aktuálissá tenni egy életigazságot, mikor a jobbak már már desperálnak, de a tömeg még nem látja a veszedelmet, mert amikor már a tömeg is látja a veszedelmet, késő, nagyon késő. A próféta az egyedülvalóság kategóriájában él. Ez vezet az utolsó vonásra a próféta tragikumára. A próféták túlnőnek önmagukon. A próféta azt mutatja, merre kell menni a hajónak, akár akarják a mélybezugó vizek, akár nem. A rétor azt mutatja, hogy merre megy a hajó az alatt zúgó vizek árvain. A próféta korának mágnesűje, mely az égtáji irányt mutatja, a rétor a vitorla, amely felfogja a kedvező szeleket. De jaj nekünk, ha az igazi irány a szél ellenében van.”

Irodalom: Ravasz L.: *Széchenyi hatásának titka*. Bp.

Szemle, 1918 174. köt (360-374) Hornyánszky: *A szó hatalma*, Egy Philol. Közl. 1914, (633-656. lk.). Dékány: *A sajtókérdésről*. Társadalomtudomány, 1921. évf.

6. Érzelmi átsugárzás. A divat.

Míg az emberiség nevelőinek állandó erőfeszítésére van szükség, hogy a gondolatok terjedjenek, addig az érzelmek terén erre a legkevesbbé van szükség. A gondolat lassan szivárog, az érzelem futótűzként terjed. A hadseregben pl. az érzelem átsugárzását gyakran kevés ok is elő tudja idézni (közrémület, pánik). Königratznél a visszavonulás közben kitört pánik sokkal többet pusztított, mint az ellenséges támadás. Hirtelen bukások a tőzsdére gyakran „illetéktelen” nagy befolyást gyakorolnak, A vallásos érzés nagy átsugárzása látható vallásháborúkban (zsoltáréneklő katonák a harcban). Az erkölcsi felháborodás kitörése jelentkezik a lincselésben. Kollektív érzelem vihar zúg végig a tapsban stb.

Az *érzelem* az egyén lelki életében is sajátosan uralkodik, egy-egy *érzelem* az *egész* tudatot hatalmába kerítheti, az érzelmek itt is szétterjedők (diffuzívok). A „tömegelektan” bemutatja, hogy ős-érzelmek, főképp a félelem, de az erős reménykedés is (csalóka látszatot, jelszavak nagy hatása) menyire magával tudnak ragadni minden egyest.

Tévedés volna azt vélni, hogy a mai ember – kinek bizonyos *érzelmei* az értelem túlsúlya folytán már kiszáradóban vannak – végre is érzelmi átsugárzások számára kevésbbé hozzáférhető. Az üzleti élet terén ma is csak azt látjuk, mit őseinknél; az uralkodó ősérzések, a félelem ma is megriaszt vevőt, vagy eladót egyaránt. Az áremelkedéstől való félelem érzelmi ragályként terjed, s vásárlási mániákat

hoz létre. A remény is ilyen; a gazdasági válságok történetéből ismerjük, hogy a tulipánok, melyekkel spekuláltak, egykor Hollandiában hihetetlen árakat értek el Franciaországban John Law (kit korántsem szabad tőzsdei szélhámosnak tartani) csodálatos érzelmi hatásokat tudott kiváltani az érzelmi fantázia, s a reménykedés megindításával. Az árak alakulása akárhányszor nem megy „a piac törvényei” szerint, hanem igen, az *érzelnek* törvényei szerint, tömeglélektani behatások alapján. (A mai közgazdaságtan még erősen az angol „klasszikus” iskola individualizmusának hatása alatt álló, „objektív” okokra vet ügyet).

A „divat” kérdéseiben is az érzelmi ragály játssza a főszerepet. Igen sok téves magyarázatát látjuk ennek. Emeljünk ki azonban egy-két tényt, s helyezzünk kellő megvilágításba. Tudvalevőleg a ruhadivat nem hódít általában (csak kivételesen) a férfiak világában s nem hódít a paraszt nőnél. Azt kell tehát kifejtenuünk, hogy miért csak a *közép-* és *fő-*rangú nők világa rezonál kiválókép. Tudjuk, hogy naponta ezer és ezer cselekedetünk mechanizált. Az élet gépiessége szokásokban játszódik le; ezerféle a *konvencionalitás*, amelyet társaink, „az illem” tőlünk megkövetelnek.

Az élet gépiessége ellen védekezik az emberi szellem. Az egyformaság halála, mint ahogy Madách jól feltüntette akkor, amidőn Michelangeloval csupa egyforma széklábat faragtat: egyszer csak nem bírta tovább, szeszélye támadt, különlegességbe tévedt s a falanszter-állam megbüntette. A falanszter-állam a legembertelenebb s legnaivabb pszichológus. Érezhető mértékben van meg az élet túlszabályosága az internatusokban s a szoros fegyelem, lélekölő „egyformaság” után nem egyszer annál erősebb a

visszahatás. Láthatjuk naponként, hogy az egy-két órai szoros fegyelem után is hogyan tör ki a gyermek, midőn az iskolából kiszabadul: az elfojtott szabálytalansági ösztön elemi erejével.

Nézzük most a nők bizonyos rétegeinek helyzetét. A paraszt nő kint él, udvarán, kertjében, foglalkozásában férjével együtt, ezerféle szabálytalanság között. Az úri nő mozgáslehetősége lényegesen csekélyebb, a családi élet „berendezett”, minden ezernyi apró, *egyforma* munkát követel a nőtől, A társas érintkezésben is sok a feszes konvencionális, az érdekek gondos szemmel tartásában a lekötöttség; egyszer csak elfogja Michelangelo érzése a falanszterben: az élet gépiességéből kitor a szabálytalanság felé, a szeszélyes felé, a lelkileg irracionális felé. így van az, hogy bizonyos női rétegben a divatnak van a legszélesebb alapja.

Ha nem is kutatunk mélyre, csak a Fischel-Boehn gyűjteményt (*Die Mode*) nézzük, látjuk, hogy a ruhadivat bizonyos hullámzást mutat az esztétikai szépségtől a legvadabb groteszség felé. A divatnál nem a „szép” hódít; terjedésének oka az említett tény; nem szép az, *ami* divat, hanem jóleső, *hogy* divat, változatosság, ötletesség.

A divatot kezdeményező lépés ma már kizárólag üzletemberek dolga, kik jól ismerik a női lélek irracionálisra való vágyódását, s azt a határt, ameddig nem ütköznek végre is az ízlés legvégső határvonalába. A divat üdülés a léleknek, mint üdülés a játék, ámde míg a játék a fejlődő léleknek voltakép élőgyakorlata az életre, addig a divatban ily hasznosági vonás *nem* található.

Nemcsak ruhadivatban, külsőségekben vannak szeszélyektől függő változások, hanem a lélek elgondolásainak is vannak divatjai: *jelszó-divatok*.

Minden jelszó jellemében van az, hogy valamit ígér, valamivel kecsegtet, ami bekövetkezik, ha az embereit utánok igazodnak. Lelkünkben visszhang keletkezik – nem csekély mértékben azért, mert benne homályos ígéret van, azaz olyan, amelyet kiki a maga fantáziája szerint tölthet ki. Az ily jelszók szentekké válnak, kiváló tisztelettel emlegetjük, „jelszó-fétisek”. Ámde javarészüik mégis csak *illúzió*, s ily minőségükben valóban tevékeny szerepet töltenek be: állandó célokkal, az élet folytonos, feszült életgondjával szemben labilisabb értékelést hordanak, mely érzelmi síkon könnyed mozgásúvá teszi a lelkei- A jelszók így szintén csak „divatok”. Ámde ebben is látjuk, hogy nem hiábavaló az ily irracionális valami, hiszen a lelki életnek legalább fele irracionális.

Irodalom. Le Bon: *A tömegek lélektana* M. ford. 1913. Dékány: *Tömeglélektani jelenségek a hadseregben*, M. Figyelő, 1916. Christensen: *Politik und Massenmoral*. Angyal Pál: *A tömeg büntettei*, 1905. Sighele: *Psychologie des Auflaufs* (helyesebben: *der Masse*) *und der Massenverbrechen*, Olaszból, 1899. Le Bon: *Múlt és jövő* (háborús reflexiók). M. ford. 1920. Duráas: *La contagion des mélancolies et des monies*, Revue de philos. 1911. U. az: *Contagion mentale* U. o. 1911. Fischel-Boehn: *Die Mode*, 5 kötet. (1907-13) történeti resumé igen bő illusztrációs anyaggal H, Schurtz: *Grundriss einer Philosophie der Tracht*, 1891. ROSS: *Social psychology*, 1920. 6. fejt. (fashion). Le Bon: *Az igazságok élete*, M. ford. 1921. G. Adler: *Die Bedeutung der Illusionen für Politik und. soziales Leben*. Jena, 1904

7. Az utánzás.

a) Az utánzás fajai.

Ha valamely látogatott áruházban megfigyeljük a vevők csoportosulását különböző árucikkek körül, azt találjuk, hogy az emberek buzgón vásárolnak oly

dolgot is, amire nem is volt vevő szándékuk, de vettek, mert *mások* is vásároltak belőle. Ebben az utánzás hatása nyilvánul meg, A könyvkereskedő sok példányt halmoz a vevő elé (hangtalan szuggesztívó: „ezt sokan veszik”), s a nem-létező (távollevő, fikatív) közönség példája is vásárlásra bír több embert egyelőtte még ismeretlen tartalmú és fajsúlyú műből. Ily egyszerű tényeket figyelhetett meg az a vidéki bíró, ki másoknál nyíltabb szemmel tekintett a társadalomra: Tarde, aki az utánzás elméletét megalapozta s igen széles ecsetvonásokkal elméleti típusá tágitotta. Nála még minden, ami *széletterjedés* általában, egyben „utánzás” is. Újabban már nem mindent olvastunk bele ez egy folyamatba. Utánzás a *cselekvések* átterjedése, gondolatok, eszmét átterjedése – mint már láttuk – szuggesztív áthatás. Természetesen az utóbbi összefügg az előbbivel, de összefügg az *érzelmi* átsugárzás, a divat is stb.

Az állat is utánzó lény, de az emberi utánzások fajtái sokfélébbek s magasabb formákba is finomodnak. 1. Legelemibb faj az ösztönös-gépies (reflex-) utánzás. Ilyen van előttünk a pánikban. Megriad valaki, s az érzelmi átsugárzás oly gyors, hogy mindenki megriad, egy hatalmas ösérzés, a félelem keríti hatalmába az egész csoportot. Az ily reflex-utánzás rendesen valamely ösztönön alapul, mint az állatoknál. Már magasabb 2. tiszteletkifejező utánzás, melynek alapja a hódolat. A hagyomány fenntartotta annak emlékét, hogyan terjedt el egy feltűnően magas nyakkendőviselés (Spencer). Egy király a nyakán lévő fogyatkozást iparkodott azzal elrejteni; udvaroncai követték, utána széles körben is elterjedt. Sokkal általánosabb jelenség az u. n. *vetelkedő utánzás*. Ismerősök körében olykor járványszerűleg indul meg valaminő vásárlási láz, mert egyik sem

akar „lemaradni”. Ily alapon terjed a luxus, Az új gazdagok viselkedésében nagy szerepet játszik a vetélkedés; mivel még érzik alacsonyabb eredetüket, a magasabb osztályhoz minél hamarabb hozzásimulnak – külsőben, hiszen a ruha teszi az embert. Bár sok mindent fölöslegesnek éreznek is, a lépés-tartás örömeért a meg nem szokott kényelmetlenségeket is elviselik.

3. Az utánzás magasabb fajaiban már egyre kevesebb az *érzelmi elem*, A *belátásos utánzás* már átgondoláson alapszik, hasznossági, utilitárius megfontolás játssza benne a főszerepet, mint 4 technikai felfedezések terjedésénél; mindennemű vívmány országokat jár be rövid idő alatt, ha tudnak már *vezető* rétegek a belátás színvonalán gondolkodni.

Az utánzás terén különbség van még a tekintetben is, hogy másféle jelenségek játszódnak le annál az utánzásnál, melynél elődeinket, s melynél kortársainkat utánozzuk, *a)* Ha az utánzás az ősoktól az utódok felé halad, leszálló vagy *descendens* utánzásról beszélünk. Tarde „szokás-utánzásról” (*coutume-imitation*) beszélt ily esetben, ámbár ez kissé szűk megjelölés, mert nem csak épp szokásokat veszünk át elődeinktől, *b)* Ha kortársról kortársra száll át valami, szétterjedő vagy *extendens* utánzásról van szó. Tarde „divat-utánzásról” (*mode-imitation*) beszélt ily esetben s ismét szűkkörű lett kifejezése, hiszen a divat csak egyik esete az ily utánzásoknak.

b) Az utánzás terjedésének irányai.

Az utánzást hasonlították a tenger hullámaihoz; valahonnan, hol a szél felkorbácsolta annak felületét, megindul és tovaterjed, egyre nagyobb távolságokig s ha a szél ereje alábbhagy, akadálytalanul

gördül a hullám a világ bármelyik tája felé. Ilyesfélekép gondolta a dolgot Tarde is, az utánzás-elmélet megalapítója. Az utánzás megindul a szélrózsa minden irányába, *minden* ember utánozza egymást, a társadalomban csupa ily áttérjedési mozgalmakat látunk. *Ezért* írja így: La société c'est *l'imitation*.

A társadalom: utánzás, helyesebben *van* benne utánzás, de nem minden irányban. Az utánzó hullámok nem úgy terjednek – szabadon, minden irányban, – mint a tenger felületén, azaz, hogy a képnél maradjunk, az utánzás völgy és-dombos felületet, „szárazföldet” talál maga előtt, ahol itt akadály van, melyet meg kell kerülnie, oly könnyed átjuthatás, „völgy”.

Hogy az utánzásnak bizonyos irányokban már különösebb, kedvező eshetőségei vannak, nem tagadjuk, már Tarde is észrevette, ámde nem tette külön, részletes tanulmány tárgyává. Csak itt-ott eszmélt rá egyes főtényekre, de a gyakorlott megfigyelő ehhez is sokat kénytelen hozzátenni.

Spengler Oswald azt írja, hogy „a paraszt történet nélküli. A falu kívül esik a világtörténelem egész fejlődésén... ez a vidék kis pontjainak feje fölött halad át, olykor-olykor megsemmisítvén azokat, elhasználva a verőket, azonban anélkül, hogy *érintené* valaha a belsejüket, A paraszt az örök ember, függetlenül minden kultúrától (sic), amely kultúra a városokban fészkel”.

Tarde ezt éppen nem írná alá. Szerinte szabály az, hogy a falusi utánozza a városi embert. A városok azok a kulturális gócpontok, ahol egybesereglenek az invenciózus emberek, akik találmányaikkal meghódítják a világot. A városból terjed szét a kultúra. Ahol nincsenek ily gócpontok, mint a régi Ró-

mániában, vagy Oroszországban, ott *külföldről* jö be egy import-kultúra, nem mindig szerencsés formában. A román irodalom pl. sokat kapott *erdélyi* városi gócpontoktól, de román elemet, újabban franciát. Az orosz felsőréteg teljesen elfranciásodott, mert a honi föld nem teremt ki *városi* kultúrát (urbanitás). A „civilizáció” szó is a városi „polgárra” (civis) emlékeztet.

Ezer kérdés merül fel Tarde rövid észrevétele dacára. Mindenekelőtt az, hogy a falusi ember nein *mindent* vesz föl a város kulturális elemeiből. Megtartja a maga életnézetét csipkék, városi fejkendőcs és egyéb fényűzési cikkek dacára. Külsőben hamarabb átalakul, de abban ismét Spenglernek lehet igaza, hogy nem – legalább is nem mindig – érinti a paraszti élet lényegét. A szükségletek (látni fogjuk alább) bizonyos *rendszeres* összefogózásban fejlődnek ki. Egész heterogén szükséglet (pl. finom könyvek kedvelése) a parasztban nem gyökerezik meg. A paraszt legjobban érzi a jövedelem megszerzésének nagy nehézségeit, tudja, hogy *igazi* jövedelmet csak kemény munka árán lehet szerezni az emberiség nagy többségének. Tehát életberendezésének középpontjában áll a takarékoság. A város példája nem fogja őt egykönnyen kikökkenteni, habár Tarde úgy vélekednék is, szigorú életfelfogásából, melynek uralkodó vonását – szükségleteinek rendszerét – *agrár puritanizmusnak* mondhatnók.

Nem hisszük, hogy Tarde szerencsés második törvényében, mely szerint a *belföldi* előszeretettel utánozza a *külföldit*. Ez nagyon is hibás általánosságban tünteti fel a dolgot, s a történész sok esetet tud ennek ellentétéről. Nálunk pl. a nemesség oly felfogásban nőtt fel, mely szerint „extra Hungariam non est vita”; a külföld utánzása igen későn indul

meg. Úgyszintén Oroszországban N. Péter előtt a nemesség igen elzárkózik. A jobbágy tekintete meg éppen nem terjed túl a hazai rögön. Általában külföldet utánzóvá vagy csak a *főnemesség* válik, vagy a mozgékonyabb, városi, merkantilis elem. Ha tehát a *külföldi* hat is, ezeken a *belföldi* rétegeken *keresztül* történik.

Ugyancsak Tarde szerint a *felsőbb* társadalmi réteget utánozza általában az *alsóbb* réteg. Ez már sokkal közelebb áll ahhoz, hogy általánosítani lehessen, Az ily „felfelé” törekvő utánzást mi *aszcedens utánzásnak* mondjuk. A kérdés tulajdonképp akkor válik nehézé és bonyolultá, amidőn megállapítanunk kell azt, hogy mely rétegeket kell „felsőbbnek” tartanunk. Itt többféle eshetőség van, s az egyes eshetőségek szerint igen eltér az utánzás jellege.

Így ama „felsőbb” réteg lehet magasabb *politikai* helyzetben álló réteg, uralkodó réteg, amelynek „rangja” van az alsóbbak szemében. De már itt is van egy variáns, mert a „rangok” terén a történet régebbi századaiban igen nagy változatosságot találunk. Bizonyos magasabb rangban állott a nagybirtokos és „papi fejedelem”, de a nép szemében hasonlóképp állhatott az egyszerűbb, de művelt szerzetes is. A lovag, az írődeák, a tisztviselők számos fajtája is bizonyos befolyást gyakorolt.

Magasabb réteg volt a politikai befolyásban meglehetősen hátul álló, de magasabb szellemi műveltséggel bíró városi polgár is (polgári arisztokrácia). Később a kevés szellemi-irodalmi hatást kibocsátó réteg, de amely nagy fényűzéssel nagy közfigyelmet biztosít magának: a pénzarisztokrácia szintén mint „magasabb”, utánzandó – de kevésbé utánozható – réteg szerepelhetett az alsóbbak szemében.

Végül igen szerény megjelenésű, „vékonypénzű”

ember is szerepelhet a „magasabb rétegek” presztízsében. Ilyen lehetett pl. a középkori, titkos tudású orvos stb.

Tarde szerint továbbá az *újabb* utánozza a régieket, az antik, patinás típust. „Régi családok” főnyelve még akkor is vonzó hatással bír, amidőn már világosabb jelek mutatják annak hanyatlását stb.

Az utánzás tovaterjedésének kedvező irányai, „völgyei” számos megfigyelési alkalmat nyújtanak a mai szociológusnak. Azonban e téren a pszichológusnak is újabb kötelességei vannak, Az egyéni „alaptípusok”, a sajátos „lelki szerkezetek” (pszichosztruktúrák) *terén*, pl. a hatalomszerető, politikai típus (Machtmensch), az *esztéta*, az üzletemberek típusa stb. *terén* oly nagy eltérések vannak, oly kevésbé rezonál egyik fajta ember a másikra, hogy ennek az utánzásnál is lényeges szerepe van. Spranger, midőn e típusait felállította és sok év múltán, 1921-ben újból kidolgozta, nem gondolt arra, hogy egyike lett azoknak, akik – tudtukon kívül – a legnagyobb szolgálatot tették az utánzás elméletének. A társadalmi lélektan az ő nyomdokát követve még sok színes problémával és megállapítással fog gazdagodni.

Valóban, az emberek nem akárkit utánoznak, hanem csak azokat; vagy főképp azokat, akik *velük egy típusba tartoznak*. Az ilyenek egymást megértik, egymás törekvéseit felfogják, helyesen értékelik, egymásra, mint rokonlelkek, bőségesebben rezonálnak, s végül egymást fogják kifejezetten utánozni is.

Irodalom. Tarde nézeteit rövid formában is megismerhetjük *Les lois sociales* c. művéből (Nem, ford, *Die sozialen Gesetze*, a Philosophisch-soziologische Bucherei-ben). P Beck: *Nachahmung*, 1904 Vierkandt: *Die Stetigkeit im Kultur-el* 1908 Ross *Social psychology* (1908) jó része, 8-16.

Ch. A. Ellwood *An introduction to social psychology*

(1917) 10. fejt. Spengler Oswald idézet: *Untergang des Abendlandes*, II. 1922 113 1. Spranger. *Lebensformen*, 2. (erősen bővíteti) kiad. 1921.

V. A jövő képe.

1. Érdekek, célok, eszmék.

A gondolkodó ember előtt mindig örök talány az, miből alakulnak ki jövőjének körvonalai. Mi hozza be lelkébe a szilárd célt, avagy a csalóka délibábót, mely őt reménnyel tölti el, s meleg áramlattal, *Gondolat* – nem forrása a távol jövő képének, mert a gondolat, az ész főképp célok megvalósításához eszközök kitalálására való, A gondolat annak a „homo faber”-nek szolgálja (Bergson), amely lényegében csak akkor lép akcióba, amidőn a cél már megvan, már dereng vagy kialakult. Gondolat, ítélet nem az a forrongó vágy, mely hevít, s jövők távolságát adja ki széles perspektívában, így végül azzal kell foglalkoznunk, hogy minő szerepe van azoknak a lelki erőknél, amelyek jövőt varázsolnak belénk, egyesekbe, s közösségekbe; minő szerepe van a tudománynak, minő a *lenézett*, művész-alkotás körébe zárhatóknak vélt fantáziának.

Madách az Ember tragédiájában ezzel a problémával küszködik s nem poéta szólam az, amely – hatalmas feszültség után, történeti képek sora után – a végén pattan ki: vájjon *elég-e* a tudomány a jövő megfestésére? Nem, mert a tudomány logikus következtetései odavezetnek, *száraz*, lélekölő szárazsággal: a Föld kihül, az élet eszkimó-életté szegényedik, s végre elpusztul az ember. Nem *ez* a gondolat az, s nem is *gondolat* az, ami az embert *vezérli*, hanem egészséges ösztön (anya), s bőséges, szilárd hit (férfi).

Más forrásai vannak tehát az ember célvilágának, más vezérfonalai a jövő képeinek. Egyikök lapangó, sok más félig rejtett s csak egy-kettő világosan, napfényesen tudott, szintiszta körvonalú.

Lappangó források az ösztönök, s ennyiben állati jellemet hordoz az ember évezredekig. Zsákmányoló ösztön, a faj fenntartása, ösztönös küzdelem másokkal – ezek a ható erők. Az *Ösztön* tudattalan, s a tömeges élet közös irányítója. Irányító erő az is, amit *szükségletnek* szoktunk mondani – oly szó, amelyet egyik tudományunk (a közgazdaságtan) annyira megszokottá tett, hogy mindent, ami cél felé hajt, ösztönöz, ma már vulgárisán „szükségletnek” szoktunk mondani, holott ez csak kényelmes formula, ideges gyorsaságú magyarázó panacea, sőt kritikátlan *deus ex machina*. Valamit tettünk – „szükségletünket” akartuk „kielégíteni”, s végeztünk a hajtóerő problémájával. Gondosabb szóhasználatl el kell kerülnünk ezt a gyors szükségletből való magyarázást, Valami „szükségletünké válik” – ez annyit jelent, hogy már megszoktunk valamit, ha szükségletünk a dohányzás avagy az *evezés*, a könyv-olvasás, ez már nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy mi állandóan és *rendszeresen* foglalkozunk vele, az illető szükséglet többé-kevésbé szabályosan jelentkezik, hogy kielégítsük. Viszont mindezekről le szokhatunk, s ekkor, ha olykor – szabálytalanul és kivételesen – jelentkezik, már nem igazi szükségletünk az, hanem csak izolált vágy volt e hajtóerőnk; ez a vágy már nem is belőlünk eredt, hanem valami kiprovokálta belőlünk: „felkeltette” (vágyat „kelt” bennünk),

Jövönket, életünk berendezését sajnos nem kicsiny mértékben ezen a kétféle ősalapon alkotjuk meg. Ösztön, szükséglet és – olykor – a vágy ural-

kodik rajtunk, feladatterheket raknak reánk, de nem melegítenek, s nem vonzanak. Nem célok, melyek magasabbra emelnek, s morális erővel telítenek, Sőt éppen védekezünk ellenük, ami nehéz. Nehéz, mert 1. az ösztön az emberfaj élete mélyéből, eredő állandó hajtó erő; 2. a szükséglet életünknek gyakran ismétlődő mechanikus eleme. Lényeges az, hogy a szükségletek nem külön-külön hatnak, hanem szilárd csoportban, *rendszerben* vannak életünkbe beágyazva. Minden egyes ember – foglalkozása szerint – sajátosan összefogózó rendszerben elégíti ki szükségleteit; nincs köztük diszharmonia, minden bizonyos *egységes stílust* ad ki. A modern bankembernek nem szükséglete a vadászat, s az erdőörnek nincsenek bibliofil hajlamai.

Az ösztönnek és a szükségleteknek egy *ily*, összefogózó *rendszere* ellen *nehéz* védekezni, hogy helyébe valaminő magasabbat iktassunk, valamit a élet neme-
sebb síkjából, énünk „jobb feléből”, Azonban két-féle erő küzd ösztön és szükséglet ellen: az értelem s a morális érzés.

Az első létrehoz bennünk valami magasabbat, illetve annak látszót s ez az értelmesebb, tudatosabb cél az „*érdek*”. Cél az, melyet intellektualitásunk helyesel, úgy tudjuk, hogy érdekeinket „fel kell ismernünk”, van valaminő *tudott* célunk, amivel szemben értelmünk már vétót nem mond. S bár így áll a dolog, közelebbi megtekintésre mégsem fogjuk azt, amit „*érdekünk*”-nek tartunk, a legmagasabb célnak tartam. Ami csak „*érdek*”, nem más, mint valaminő hajtóerő, amely cél felé küld bennünket, de ezt a célt még nem vizsgáltuk át sem egész énünkkel, de egész *értelmünkkel sem* – nem ez a legmagasabb; s amint küzdünk ösztönünk, szükségletünk s valamiféle hevesebb vágyunk ellen, úgy

küzdenünk kell érdekünk ellen is – bár ez paradoxonnak hangzik. Vegyük a dolgot a következőképp. Az ember nem gép, nem l’homme-machine, hogy minden ellenállás nélkül, revízió és kritika nélkül kövesse belső indítékait. A szükségleteinkről tudjuk, hogy azokat – mert „rugékonyak” – el lehet nyomni, valami állandó szenvedélyről le lehet szokni. Az érdek is ily kritikai fórum elé tartozik, mert ha mélyebben vizsgáljuk, kiderül az, hogy az „érdek” nem végső s boldogító irányelv, csupán a jövőnek értelmi jóváhagyás látszatával bíró, de szubjektív érzésektől időlegesen diktált képe, íme pl. Németország forrón óhajtotta a tengeren való uralmat, „érdekének” tartotta flottája roppant fejlesztését s mégis (elképzелhető, hogy lehetnek oly európai viszonyok, melyben fényes hajóhad nélkül is jól fog boldogulni. A szubjektív föltevés az előbbi esetben az Angliával való hidegebb viszony (mely szintén „érdekének” látszott), az utóbbi esetben ismét oly módon fogja érdekét „felismerni”, hogy érdeke az angollal való barátság. Az érdek – látjuk – mindig tényleges *hiedelmeken* alapuló eszmeláncolat, ámde a társadalomnak ép ezért nem végső és igazolható célja.

A *cél* kifejezés már többet jelent, amennyiben kitűzése előtt hosszú mérlegelés folyik le bennünk, döntés, elhatározás, motívumok harca. *Ha* ez valóban minden lehetséges motívum számbavételével történt, ama belső, revideáló munka árán több jogra tarthat igényt, mint a „társadalom érdekének” deklarált hangulati céltűzés, A cél pedig rendeses, egyéni tudatban kimunkált erőteljes elhatározás, *ésszerű* választás, melyben *kevesebb* a kollektív elem, mint gyakran feltételezzük.

Íme, különböző formákban játszódik le a cél ki-

alakulása. Itt pusztán szükséglet dönt, ott ösztön stb. Ámde kétségtelen, hogy ha *csak* az utóbbiak volnának a fő szerepvivők, a társadalom aligha emelkedhetnék lelki s erkölcsi színvonalában: a szükséglet gépiességre vezetne, az pedig, amit érdeknek szeretünk mondani, heves akarást teremtené ugyan, de káoszt s labilitást is hozna létre. Mindezek a belső, irányító lelki erők végre is *nem elégségesek*. Ki kell alakulnia valaminő magasabb és *állandóbb* hajtóerőnek, mely bennünket nem ragad pillanatnyilag ide vagy oda, hanem szilárd”, irányt teremt – ezek az *eszmények*, melyek a kielégülés, a megnyugvás tartósabb formáihoz is vezetnek.

Az *eszmények* nem pusztán „hajtóerők”, sőt inkább sajátos vonzási pontok, amelyek felé *kötelezve* érezzük magunkat végső értelemben. A szükségleteknél más az érzésünk: kényszerítve, nem pedig kötelezve érezzük magukat. Valami sajátosan visszatérülő taszító erő formájában hatnak ezek, míg az *eszmények* bennünket átmelegítenek s állandó vonzalommal töltenek el.

Irodalom. Tiburtius, *Der Begriff des Bedürfnisses*. Conrads Jahrb. f. National-ök. 1914. E. Spranger, *Die Stellung der Werturteile in d. Nationalökonomie*. Schmollers Jahrb. 1914. Az érdekről I. *Társadalomalkotó erők*, 1920. 19. 11. 194. 11.

2. A társas fantázia.

Mindezek után térjünk át arra, hogy minő szerepe van a fantáziának, annak a belső tevékenységnek, melyet nem egyszer mellőzünk a teóriában, vagy mert még nem jutott be valóságában az elméletekbe, vagy pedig helytelen, eltorzult formájában jutott elméleti megfontolások közé.

A *képzelet* jelentőségét legelső sorban a művészi alkotások körében keresték s mai lélektanok is

átlagosan megelégednek a kérdés ily fölvetésével, holott a képzelet a leggyakorlatibb szerepű ágens, amire azonnal rájövünk, mihelyt a társadalom, s nem az egyén nézőpontjából indulunk ki. Életünk folytonos haladásban van ismeretlen célok felé. E célt valaminő formában elképzeljük, magunk elé „festjük”. Ha ez a kép a maga élénkségében bár, de a múlt elemeinek újjácsoportosítása, ha csak *megélt* reproductív elemekből áll, úgy azt *imaginatív képnek* mondhatjuk, Ily imaginatív képekkel dolgozik a történetíró, amidőn élénk renaissance-jelene- teket varázsol elő, mint Gobineau, vagy Meyer Konrád Ferdinánd, pompás imaginatív erejű egy Ferrero, Taine stb, De mindez nem tévesztendő össze *azzal*, ami lefolyik bennünk, midőn jövőt képzelünk el magunknak. A társadalom maga alkotja, t. í. színes alakzatban előreképi a jövőt, illetve annak határozott képét, programját, Ezek a konkrét képek nem a paragrafusokból „adódó” jövő-követelmények, nem sápadt következtetések, hanem a *fantázia alkotásai*. Következtetéseknek csak annyiban mondhatók, amennyiben az, hogy „mi fog jönni”, a fejlődés *mechanikus*, tehát ismétlődő, állandó elemeiből konstruáltatik meg.

Két elem játszik össze a jövő alakításánál. Egyik sorozata az okoknak, várható tényeknek a természeti kényszerűségekből adódik; s hozzájárulnak oly okok, amelyek bár történetiek – pl. a világhelyzet alakulása – kívül állanak az egyén vagy nemzet erő-kifejtésén. Az ily „rajtunk kívül” történő változásokból adódik ki az, amit „sorsnak” mondunk. S jól mondotta Emerson: „Ez. a szó, sors vagy végzet az ember azon érzését fejezi ki minden korban, hogy a világ törvényszerűségei nem mindig kedveznek nekünk, hanem gyakran sértenek és összezúznak.”

A jövő alakulásának másik eleme „rajtunk múlik”, vagyis azon, amit akcióképességünk határába esőnek érzünk. Micsoda szerepe van itt, főleg ez utóbbiban, az illúzióknak és a fantáziának? Társadalomlélektanilag az *illúzió* a legfontosabb tényezők egyike, amelyet *nehéz* közelfekvővé tenni azoknak, akik intellektualisták és individualisták, s úgy vélik, minden történeti akció lényegében véve számításokon, s adminisztratív megfontoláson múlik.

Vannak emberek, akik hihetetlen göggel vetnek el valamely reformtervet, mert – igazuk van – nem jó, nem keresztülvihető, S ámbár valóban csak agyrem, mégis tényezővé válhat, *mert hat*, miután megmozgatja a képzeletet, s illúziókat képes termelni, „Ha csak a hideg ésszel véghezvitt nagy tetteket írnák a népek számlájára, a világtörténelem évkönyvei nagyon keveset jegyeztek volna fel.” (Le Bon.) „A képzeletnek szellemünk háztartásában fontos szerepe van: minden kérdésben, hol a tisztán értelmi megfontolás nem megy semmire, fellép kiegészítőleg a képzelet és ő mutatja az utat az értelemnek” (Adler), Ez pedig *általában* fennáll mindenütt, ahol a jövő a problémánk. Biztosan „következtetni” édes keveset lehet, az *értelem*, ha csak maga volna, hamar bejelentené, hogy holt-pontra jutott. Vannak *képeink* a jövőről, s ezek éppen nem értelmünk alkotásai.

Illúzió, öncsalódás nélkül kevesebbek volnánk, mint vagyunk. „Wer nicht mehr Hebt und nicht mehr *irrt*, *Der lasse sich begraben*¹ (Goethe). A csalódás, a tévedés is szükséges a történeti indulásokhoz, mint megjegyezték, olyan mint az öntőminta: valami benne formát nyert, megalakult, *aztán már* össze lehet törnünk.

Az illúzió szükséges, mert először is *ígér* vala-

mi Taine írja; „Ha valami tan magával ragad embereket, annak oka kevésbé a szofizmák, melyekkel operál, mint inkább az ígéreték, melyeket tesz. Sokkal inkább az *érzelemre* hat, mint az értelemre. Egy eszmerendszer nem azért tetszik, mert igaznak tartjuk, hanem azért tartjuk igaznak, mert tetszik.” Az illúzió továbbá szükséges, mert érzelmi síkon minden roppant gyorsan terjed, azaz *közös* alapot teremt sok ember számára (társadalmi értelemben *produktív* illúziók). „A nyers igazság – írja Bolingbroke – egy népnél s egy korban legföllebb tíz, embert hat át, mi alatt misztériumok milliókat vezetnek orruknál fogva.”

Vannak viszont *csaló* illúziók is, melyek társadalomellenesek, mert *csak* ellentéteket tudnak teremteni.

A társadalom életének ez az illúziós része vezet bennünket annak belátására, hogy fantázia nélkül a jövőbe való vágyódás megmerevednék. Ennek pedig következménye, hogy elemi vágyódásaink a *társadalmi optimizmus* talaján játszódnak le. Tömegáramlatok mindig maguk *előtt* hordanak – dogma formájában – valaminő célt, homályos jövőképet, melyek rendületlenül s megtámadhatatlanul igazaknak látszanak. Ennek igazi jelentősége nem abban van, hogy igazak, s a jövő beváltja ígéretüket s igazolja parancsaik helyességét, hanem abban, hogy rugékonyságban tartja képzeletünket, – tudat alatt – állandóan foglalkozunk velők, feléje tendálunk. És akarva-nemakarva *mindnyájan* feléje törekszünk; a társadalmi konvenciók, lappangó nézetek *képzéleti* gyújtópontok, s ér ej őket az *egyesítés*, a folytonos ébrentartás valami felé, ami közös. Ezek így nem lesznek tudatos „érdekek”, de ennél is hathatósabb vonzópontok, mert éppen irracionálisak, mindent felboncoló – azaz „letárgyaló” – értelmiségünk iga-

zabán nem is fér hozzájuk, A lappangó jövőképek nem „érthetők”, értelmünk sugarait nem bírják ki, s mégis „közérthetők”, mert kiki tud beléje vetíteni – magából – valamit,

Rosszul járnak azok a közösségek, melyek ily illúziós „aláfestésű s fantázia-hevítette eszmékben szegények. Ama két elem, melyre kezdetben mutatunk, t, i, a „rajtunk kívül” álló, azaz sors-elem, s a tőlünk függő erő közötti viszonyt a jövőre nézve nehezen tudják elképzelni. Az ily népek (ó-törökök, lezárt-fantáziájú – mint Spengler mondja – fellach-népek) sorsukat gondolatban lezárják már akkor, amidőn előttük még jövő volna, ha fantáziájuk el nem merevednék. Látható egyes alakulatoknál, politikai pártoknál is, „hogya ha programjuk kihül, fantáziájuk elvértelenedik, beáll hatásképességük csökkenése.

Hanyatló, korok, pl. Bizánc századai, hasonlóképp kitűnnek fantáziában való szegénységükkel. A múltukkal való foglalkozás, az előszeretettel űzött visszatekintés összefügg azzal, hogy nem tudnak már intenzíve egy-egy új jövőképpel foglalkozni, mert fantáziájuk magcsökkent,

A társas fantázia egyike a legjelentékenyebb társadalomlélektani erőknél, melyet ápolni kell, *foglalkoztatni kell*, de – nem is szabad értékét túlbecsülni. Mert az is tény, hogy a fantázia túlsága veszedelmeket szül, *utópiákat*, melyek károsak, mert bár ragyogók és színesek, könnyen szétfoszló ködképek. Ezért szükséges a fantázia mellé egy új erő, a *tudomány*, mely *szilárd értékek* kialakításával fejelmezi a lobogó fantáziát.

Irodalom. G. Adler: *Die Bedeutung der Illusionen für Politik v. sociales Leben*, 1904. Medveczky: *Társadalmi elméletek és eszmények*, 1887, A politikai pártprogramok sok meg-

figyelni valót adnak. Ld. pl. Salomon: *Die deutschen Parteiprogramme*, 3. köt. 1912. Megkezdett cikksorozat Dékány: *A politikai párt*. Társad. tud. 1923, évf.

3. Etika és történetfilozófia.

Érdekek, szükségletek s hasonló irányító erők pusztá nyersállapotukban véve még nem tekinthetők végső iránymutatóknak a társadalom életében. Kétségtelen, tényleges hajtóerők ezek, de sohasem egyedül álló irányítók, nem *monopolizálnak* bennünket. Bizonyos mértékben óvatosak vagyunk velük szemben, s valaminő tudatunk van arról, hogy még szentesi tendők, jóváhagyandók, más *kritikai fórum* előtt igazolandók. A pusztá kívánság, vágy, szükséglet még nem mindig jogos. Igazoló fórum elé állíthatjuk őket, s ilyen kétféle van: a meglévő társadalmi normák (életszabályok), de *ezeknek* is fölötte álló fórum a kétféle, értékbírálatot tartalmazó tudomány: az etika és a történetfilozófia.

Vágyak, érzelmi kilengések, impulzusok, érdekek, szükségletek, ösztönök, irányzatok, eszmények stb., egyszóval mindaz, amit összefoglalóan *irány tartalomnak* mondhatunk, vizsgálhatók helyességükre nézve a *jog* szempontjából. Sajátos fórum ez. Megenged hallgatólagosan sokféle nem-kellő dolgot, mert azok feje fölött áttekint, „magánügynek” tekintvén azokat. Az atya nem törődhetik komolyan gyermekei felnevelésével, elhanyagolhatja családi tűzhelyét stb. – ez magánügy, Viszont lehet, hogy magánérdekünknak engedve földünkön erdőt óhajtunk kivágnatni, s a törvény ír beleszól, mert ez inár közügy. A jog állami szabály, s az életnek ezerféle ügye kivüle esik, A rómaiak gyakorlati módon a törvény hézagait is figyelemmel kísértették a *cenzor* sajátos funkciójával, A mai társadalomban

ott van a sokszor hiányosan funkcionáló *közvélemény*. Mennyiben jogos valakitől megvonnom a támogatást – beleszól a közvélemény, ha a törvény nem, hat *azzal* reánk, hogy így vagy úgy kapunk majd közbecsülést, tekintélyt, tiszteletet.

Ezek a társadalmi fórumok azonban nem a legvégsők; nemcsak a társadalmi elismerést keressük, hanem sajátmagunk megnyugvását is. Minden társadalmi fórumnak megvan a maga tendenciája, iránykifejezése, sőt „kódexe”, közsokások, jogszabályok, vallási parancsok (azaz *normák*, az angol irodalomban rendszerint értékmérők; *standard-ok*), Cselekedeteinket, sőt már terveinket is *hozzámérjük* ezekhez s megnyugszunk, ha ezekkel tervünk összhangba jut. A társas élet a szabályok már alig belátható tömegét termelte ki, azonban össziránya, „szelleme” mégis kiérezhető, s ennyiben tudjuk, mi szabad, mi nem. Mindezzel számolnunk kell s az esetek túlnyomó többségében öntudatlanul helyesen számolunk is velők.

De nemcsak az egyes eseteket mérjük hozzá az elfogadott életszabályokhoz, hanem a szabályokat *egymáshoz* is óhajtjuk mérni és pedig azért mert egyeseket mindig magasabbnak, másokat alacsonyabbnak *kell* tartanunk. A szabályok összeütköznek (normakonfliktusok), s ez esetben döntenünk kell. A jog csak magát a jogot látja, a jogi-formalisztikus gondolkodás a maga egyoldalúságában nem az „esetet” vizsgálja *annak* lényegében, hanem az esetet a *jogszabály szerinti* lényegében. Ámde tudjuk, ez a jogéletnek egyik született tragikuma: *summum jus: summa injuria*. A jog nem lehet a legfőbb, az csak eszköz, *szolgálatában* van valami még magasabbnak.

S ez a legmagasabb az *erkölcsi érték* Legmagasabb fórum az etika tudománya, mely az örök-

érvényű eszményekkel, a végső értékekkel foglalkozik, melyhez képest *minden* társadalmi cselekvés csak eszköz, Az, amit az erkölcs előír, *idő fölötti érvényű*, bármikor érvényes (sub specie aeternitatis).

Mégis vannak esetek, amikor az bizonyosodik be, hogy az, ami „bármikor” érvényes, bizonyos időpontban halasztandónak tűnik fel. Vannak eszmék, amelyek nem valósulhatnak meg bizonyos *időbeli körülmények miatt* (sub specie temporis). A saját-szerű történeti helyzet nem egyszer olyan, hogy aki abban ideális követelményt akar megvalósítani, vállalkozása nem hasznos, sőt kárt okoz, a tiszta szándék balul üt ki. Tekintetbe kell vennünk tehát az időbeli körülményeket is, s ebben a munkában segítő-társa az etikának a *történet filozófiája*.

E kettő az, mely a végső fórumot képviseli, az irányításban s a kritikában. E fórumokon erős kritika folyik. Ami a társadalomban a maga nyers valóságában születik meg, mint iránytartalom, még nem tarthat jogot a teljes érvényesülésre. Számolni kell ama két, kritikai és irányító tényezővel, a tudomány-nyál. Ámde szeretnők, ha nem értetnénk félre. Nem elzárt, mondhatnék, könyvállapotú tudományokra gondolunk, mert ez az iskolás forma először is sokkal lassúbb érverésű, mint az élet, s elkésett kritika voltaképp nem akcióképes kritika; másodszer nincs mindig elég közel az *éleihez*, s nem elég tág látókörű, Nem könyvtári erő az, amely érvényesül, hanem ha megíratlanul is, de gazdagon élő meggyőződés. Ennek kétféle, egymással párhuzamos formája az *jsrkölcsi tudat és a történeti tudat*. Azok a korok, amelyekben ez *köztudattá* tud válni, a leginkább fejlődő koroknak fognak bizonyulni.

Irodalom Bohm K *Axiológia vagy értéktan*, 1904 Pauler: *Bevezetés a filozófiába*, 1920 U az: *Az etikai megismerés ter-*

mészete, 1907. Paulsen: *System der Ethik*. 1906. Hoffding: *Ethik*, 1922. Kant: *A gyakorlati ész kritikája*, ford. Molnár J., 1922. Bartók Gy.: *Az erkölcsi érték filozófiája*, 1911. Troeltsch: *Die Bedeutung der Geschichte für die Weltanschauung*, 1908, U. az: *Der Historismus u, seine Probleme*, 1922.

Nem tudjuk fejtegetéseinket lezárni anélkül, hogy vissza ne tekintenénk a megtett útra, s bizonyos intenciókat ki ne emeljünk. A mai társadalomlélektan fő hiányossága a rendszertelenség. Ezen óhajtottunk e szerény vázlatiján segíteni első sorban. Főképp csak „térképet” adhattunk, s a kis terjedelem mellett a problémákat „feltenni” igyekeztünk, így az eredmény nem lehet az, hogy valamit, hanem csak hogy *valamiről* tudunk, problémák minőségéről. Ennek kiegészítésére viszont lehetőséget adtunk a bibliográfiában. Nehéz volt lemondani arról, hogy ha valamin változtattunk, indokoljuk is, miért tettük; ha az olvasó tételt tétel mellett talál, gyakran hozzá kívánckozó indokolás nélkül, kérem, tekintse azt – a szűk keretben – kényszerűnek. A társas lelki élet vizsgálatában nem óhajtottam követni a természet-tudományokból a lélektanba is átplántálódó felfogást: puszta tényeket és okokat fürkészni ki. Egész tárgyalásunkban van egy teleológikus vonás: a cél magyaráz a lelki életben a legtöbbet. Elvi alapját az *alany* fogalmából veszem, s úgy vélem, Leibniz e téren a nagy kezdeményező; s róla szépen emeli ki Cassirer a lényegeset, „Ha a természetet vizsgáljuk, úgy amint az életfolyamatnak eredményeképp van adva, mindenütt hézagtalan rendje van okok- és hatásoknak; de ha magába a *folyamatok* közepébe állunk, úgy minden sokkal inkább belülről meghatározottnak s ezzel egy teleológiai rend tagjának tűnik fel.” A társadalom lélektani megértése, összefüggéseinek meglátása azt mutatja, hogy sokkal több benne a

célösszefüggés és harmónia, mint azt első tekintetre föltételezni hajlandók vagyunk.

VI. A társadalomlélektan fejlődésének áttekintése.

1. *Bevezetés.* Kezdetben egy ősi ködgomolyag keringett a világűrben, amely gyors forgásban szelte át a tér végtelenjét; egyre sűrűsödve nagy világtestek váltak ki, s a forgás *erejétől* elröpítették, hogy tovább mint külön bolygók szerepeljenek. E bolygók ismét kiröpítették magukból sűrűsödő testeket, melyek az előbbi központok körül járó holdakká váltak – így szól ama plasztikus teória, mellyel az égitestek *keletkezését* magyarázzák.

Ez a sajátos jelenség megvan a tudományok fejlődésében is. A legtöbb tudomány a maga pályáját aniaz ősi ködanyában, egy anyatudományban kezdi, Ott éli lappangó *életét*, mint kicsiny mag, esetleg mint egy alárendelt „fejezet”, majd kikívánczik onnan, önálló bolygóvá lesz a tudományok egyetemében, kiválik, differenciálódik, mert önálló *életre érett* meg. Majd ismét belőle is kiválnak egyes *részek*, „holdak”, s most már a problémák egységesebben tapadnak össze a régiben, a kivált új-bolygók pedig gyors ütemben fejlesztik a maguk problémáját. Ez a kiválási elmélet sok tudomány születési körülményeit meg tudja magyarázni, – a társadalom lélektanét azonban nem.

Olyan volt a sorsa, mint a szociológiáé, avagy (sok tekintetben) mint a filozófiáé. E két tudomány nem valami anya tudományból válik ki, s lesz külön bolygóvá, mert egyik sem *speciális* ág, hanem szintetikus, *egyesítő célú* tudomány. A tár-

sadalomlélektan is ilyen, egyesítő jellemű s problémáit kezdetben nem egy helyen találja, hogy onnan csak kiválassza, önállósítsa őket,

Társadalomlélektan mindenütt van; a társas ember életét mindenfelé tanulmányozzák. Az ókorban bent rejtett az államtanban (*politika*), az erkölcs-tanban (*etika*), a neveléstanban (*pedagógia*). Ezek a régi, görög tudománynevek máig megőrizték az akkori tudományok egységét s specialitását. A gazdaságtan (ökonómia) szintén tartalmaz társadalomlélektant, az *esztétika*, a *retorika*, *poétika* szintén. A fejlődés nem a kiválás, a specializálódás felé haladt s halad ezen a téren, hanem a közös problémák *egységbehozatala* felé. Azt a folyamatot, mely itt a tudomány fejlődésében végbemegy, inkább a vasútrendszer kialakulásával állíthatnák párhuzamba. Azelőtt vidékenként zárkózott minden, most még mindig vannak vidéki gócpontok, de már össze is vannak kapcsolva egy központtal így a társadalomlélektani kérdések is százfelé lehetnek szétszórva, lehetnek helyi gócpontjai, hol az utánzás problémája körül, hol a nyelv lélektana, a megértés („*interpszichológia*”) kérdései körül vagy másutt, de még is van összeköttetésük.

Ma ez a főkérdés: fel kell kutatni, minő kérdések a valóban társadalomlélektaniak, s ezeket össze kell gyűjteni, de nemcsak *halmozni*, hanem valaminő oly központ köré gravitáltatni, amely jogosan lehet központtá, s eredményesen is hozza össze az addig külön élő kérdéseket.

Az egyesítés csak a 19. században kezdődik, s korántsem fejeződött be.

2. Az „*objektív szellem*”. Régebbi időkben is látták azt, hogy a lelki élet nem külön sziget minden emberben, hanem hidak, utak vezetnek át a gon-

dolatok birodalmában. Nem a pusztai irodalmi „hatások” észrevétele teremtette meg a kérdés szükséges súlyát, előtérbekerülését, hanem egy nagy, világtörténeti tény, a *vallásos fejlődés észrevétele*. Kei teológus a problémáindító. Schleiermacher (1768-1834), ki már a megértés (interpretáció) kérdésére is ráeszmél, a közösségi tudatot először a vallási közösségekben domborította ki. Hatott a nála csak alig ifjabb teológusra, Hegelre (1770-1831), ajkínél kiterelvényesedik a gondolat: az *egyes* szellemek nem érthetők meg, egy világráamlat köti őket össze, egy minden egyesén átvonuló *fejlődés*. A világszellemnek az egyes csak „hordozója”. „Hegel entdeckte im Bereich der Religiosität ein *Gesamtbewusstsein* als *Subjekt der Entwicklung*”, írja róla Dilthey. A hegeli „objektív szellem” gondolata is az egyes, „szubjektív” szellem kutatása mellett végre csak intő jel volt, de Hegel rendszerének korai bukása után kevésbé hatott, mint hathatott volna, a tapasztalati kutatás másfelé haladt, a természettudományok példáját követte, így azonban csak az egyénig jutottak el.

Irodalom. Dilthey: *Jugendgeschichte Hegels*, 2 kiad. 1921 F. Dittmann: *Der Begriff des Volksgeistes bei Hegel*, 1909.

3. A „néplélektan”. Hogy az egyéneken túljussanak, azt társas kapcsolatokban lássák élni, a történettudományokhoz kellett volna fordulniok. A történetírók az élet meglepő mély *szemléletével* rendelkeztek (szociognózis), de elméletileg kevés derült ki írásaikból. Sokkal több hatást váltott ki a *romantikusok* felfogása (egyidőben az u. n. történeti jogiskoláé is) a „nép” egyetemének *éleiről*. Később is hatott ez a kiindulás.

Először a nyelvtudományokkal kapcsolatosan kezdett fejlődni egy különbségeket is nyomozó (dif-

ferenciális) *néplélektan*. Lazarus M, (1824-1903) a nyelvtudós Steinhallal együtt 1859-ben indították meg folyóiratukat: „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”, s ez a folyóirat 1890-ig élt, A nép lélektan „a szellemi népélet elemeiről és törvényeiről” szóló tudomány. Ezt a programot azonban összehasonlítgatással próbálták legfőképp szolgálni – s ez kevés volt, A „népszellem” minden népénél különböző, ezt összehasonlítások kimutathatják. De először is azt kellett volna tudni, hogy bármely nép szellemi élete hogyan *elemezhető*. Ebben kevésbé jutottak előre,

Épúgy Wundt is (1832-1918), ki a „Völkerpsychologie” tíz kötetében (1900-1920) indult meg körülbelül a régi alapon, de nem a népi különbségek, hanem az általánosságok felé kutatva. Előkerült rengeteg ethnografiai anyag, a nyelvtudományak téve a legtöbb szolgálatot (1-2 köt.). Mindamellet Wundt, ki nem a történettudományok tájékaról került a lélektani kutatás mezejére, nem rendelkezett a népélet ama *szemléletével*, hogy jól látta volna az arányokat, a főkérdéseket, s tudott volna valóban analizálni, „Mindent a „népnek” kellene magyarázni, mert állítólag minden belőle fakad, holott tényleg be kell érnünk az egyéni lélektan alapján adott értelmezésekkel, Wundt majdnem tudatosan kitér ama problémák elől, melyek szociálpszichikai vizsgálatra kínálkoznak” (Hornyánszky), Még így is jelentékeny munkát hozott létre, mely évtizedekre szóló értékű.

Irodalom. Sganzi: *Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt*, Bern, 1913. Komis: *W. Wundt. Társadalomtudomány*, I. évf, (1921). K. ny. is Hogy a „nép fogalma hogyan szerepel a vizsgálódásokban, v, o, Dékány: *A nép- és társadalomlélektan jelen állása*. Athenaeum, 1920. évf. Hornyánszky-idézet: Athenaeum, 1921. 54. 1.

4. *A lélektani irányú szociológia Amerikában.* Európában a lélektan mindinkább a természettudományi felfogás befolyása alá került, s laboratóriumok keletkeztek lélektani kísérletek céljára, melyek meglepően kezdtek fizikai laboratóriumokhoz hasonlítani; a lélektan egyre inkább csak az egyén és csak bizonyos lélektani jelenségek (érzékterületek) kérdésére korlátozódott. Ily körülmények folytán a szociológia kénytelen volt a *maga* észleletéi alapján állapítani meg lélektani tényeket, Nem intenzívvé, hanem csak extenzívvé Vált a kutatás, de előnye az, hogy végre is egészet látott maga előtt, *Baldwin*, ki képzett pszichológus volt, valamint *Giddings*, ki szakismeret nélkül dolgozott, meglátott oly tényeket, melyek Európában még nem nyertek polgárjogot. A lendítő erőt az amerikai fejlődésben adja meg, hogy míg Európában szétszórt kutatók működnek, addig Amerikában *összefüggővé* válik a kutatás, Oly kutatók is, mint *Lester F. Ward* (*Pure sociology*, 1903. *A haladás lelki fényezői*, 1893. M. ford. 1908), pszichológizálnak tisztán természettudományi műveltségük mellett is, Újabb kutatók között *Tarde* erős befolyása érvényesül, s mégis önállót tudnak alkotni, mint *Ross* (*Social control*, 1901.)

Irodalom. Dékány: *Társadalomalkotó erők*, 1920.

5. *A lélektani szociológia Európában.* A kutatók szétszórtsága a feltűnő. *Tarde* (1843-1904) a maga jogászai műveltségével a büntetőjog- és statisztikából kiindulva reális megfigyelő-erővel spekulatív hajlamot párosít. Az utánzás nagy ténycsoportjából kiindulva számos elméleti írásban fedett fel fontos összefüggéseket. Az állam, az erkölcsi tények, a közvélemény problémáiban mindenütt egyéni meglátásokat tud plasztikus formában közölni. (Les lois

de limitation, 1890, La Logique sociale, 1894, Les transformation du pouvoir, 1899. L'opinion et la foule, 1901, L'action intermentale, és L'interpsychologie, Archiv d'anthrop. crimin, 1901, és 1904, évf.). A nagy hatást elérő kutatóhoz hasonló figyelmet csak *Simmel* György keltett (1858-1921), írásai (Soziologie, 1908, Philosophie des Geldes, 3. kiad, 1920,) a finom megfigyelések egész sorozatát tartalmazzák, azonban egyrésztől hiányzik belőlük mindennemű rendszeresség, másrésztől nincs tudatában a maga eljárásának, U. n, „formális” szociológiája voltaképp magatartás-problémákkal van tele. Lényegében mind társadalomlélektani kérdés ez, s kellő mivoltában csupán revíziók árán rész érvényesíthető, A Simmel-féle javarészben nem szociológiai, hanem társadalomlélektani elemzésekhez sok tekintetben közel áll az oly vizsgálat, mely a valóságot sokkal finomabban bontja szét, mert a legnehezebben észrevehető s „magától értetődő” elemeket, s vonatkozásokat emeli ki a homályból: az u. n, fenomenológiai vizsgálat, Anélkül, hogy a társadalomlélektani óhajtaná gyarapítani, kitűnő példában látjuk az ily vizsgálatok fajait s értékeit Schelernél (Sympathiegeföhle, 1913. 2. kiad, 1923, Ressentiment, 1912), aki abban is igen önálló, hogy eddig észre nem vett fontos kérdéseket hozott a felszínre, Közel áll ehhez az oly műfaj, melynek első példáit nálunk Farkas G. adta (Az úri rend, 1912).

Irodalom. R. Worms: *La philosophic sociale de Tard e*, Revue de philos, 1905. A, Matagrín: *La Psychologie sociale de G. Tarde*, Paris, 1910. Bougie: *La sociologie de G. Simmel*. „Philosophie allemande au 19, siècle”, 1912. c. kollektív munkában.

6. *Az ötödik nemzetközi szociológiai kongresszus anyaga.* E kongresszust 1903, tartotta Parisban a „L'institut international de sociologie” (ki-

adva: Annales, Tome X, 1904.), s mint minden ily kongresszus, ez is közös téma körül forgott: „a szociológia és a pszichológia viszonya” körül. Az az időpont, melyben e kongresszust tartották, bizonyos mellékben fordulópontnak számít, A társadalomtudományban lefolyó küzdelmek nagy kilengései megszűntek, az egyoldalú hatások mérséklődtek. A szociológia születésétől kezdve magán viselte ama század bélyegét, melyben keletkezett, E század a természettudományok diadalmas előnyomulása volt s így érthető, hogy a szociológiára természettudományi jellegű befolyások, „gondolkozásmódok” eltérítőleg vagy vonzólag hatottak, Az eredetileg mérnök Spencer természetfilozófiai gondolataiból szociológiai következtetéseket vont le s vontak le (még Giddings is), Darwin biológiai felfogása szintén átterjedt a szociológiába. Comte, a matematikus és természettudós, szintén sokáig hatott (még Durkheim felfogására is), Majd félig, biológiai, félig államtudományi eredetű gondolat hódított, mely az „organizmus” gondolatát hozta át a szociológiába (Schäffle, bár csak hasonlatokban és nem a lényegben). Végül az erősen természettudományi felfogásban kiépülő közgazdaságtan hatott a „materialista” (okonomista) tanok útján. Így a szociológia bábeli zűrzavar képét mutatta, egyik „iskola” nem értette meg a másikat, mindegyik csak a maga nézeteinek kiépítésére törekedett.

Az eszmék konvergálása csak akkor válhatott erőteljessé, amidőn ráeszméltek az ember *lelki* életének, s a *személyiség*, az egységes akcióközpont tényeire. Fouillée és Tarde egyengették az utat, de különlegesen egyéni formában. Tarde itt már konstatálja, hogy a lelki életet *tárgyi* viszonyokba feloldó „objektivisták” ideje lejárt. Comte maga sem volt

oly objektivista, mint aminőnek utódai őt megtették. „Nem szabad comte-istábbaknak lennünk, mint Comte”, aki az *érzelmi* élet felfogása terén sokat tett, Az egyénre a társadalom *hatással* van ugyan, de ez az egyén *autonómiáját* nem szünteti meg. Ha a társadalomban *ellenállást* talál, ez is szükséges, mint ahogy szükséges levegő a madár szárnyának, mely ha nem találna szárnyainak kellő támasztékot, *üres* térben nem tudna repülni. A szociológia lassan közeledett a lélektanhoz, s ennek legláthatóbb jele amaz 5. kongresszus, ahol már konstatálják „minden társas tény pszichikai jellemét” s nem óhajtának lemondani „a személyiség” fogalmáról, írja az egykor biológista R. Worms is. Ezzel nem volt szükséges odáig jutni, hogy minden tényt lélektani úton magyarázzanak; ámde benne *domináns* tényezőt ismertek fel,

7. A „szellemi tudományok” alapvetése. A társadalomlélektan mindaddig, míg az alapkérdéseket nem tudja legalább – megtalálni, ha nem is megfejteti, alig képes fejlődésnek indulni szorosabban tudományos értelemben. Az alapkérdés az, hogy vannak lények, kiknek nemcsak élményeik vannak, hanem ezt 1. kifejezik, 2. megértik egymást. A *megértés* nagy kérdésére Dilthey (1833-1911) már akkor tudott – a 80-as években – rámutatni, amidőn a lélektan egész más, természettudományi irányban érezte magát mélyen lekötelezve (*Einleitung in die Geisteswissenschaften* I. 1883. 2. kiad. 1922. Schriften L). Sem a szociológiát annak túlkoraí stádiumában (mint a 2. kiad, függelékében olvassuk is) nem látta jól, sem a történetfilozófia értékéről s jövőbeli fejlődésének lehetőségéről nem volt helytálló nézete. Mégis az „alapkérdéseket” jól látta meg, az *egyéneket* szellemi milieuban látta, „Geschichtlichesell-

schaftliche Wirklichkeit” valóban úgy tehető problémává, mint Dilthey meglátta, nem részletekben, de a dolog egészében, Követője, *Spranger* (Lebensformen, 2. kiad. 192L) nagy mértékben önálló kutatást téve, abba az irányba mutat, ahol a kérdés lényege már szakszerű irányban mélyebben látható meg. Az „ember” puszta fogalma helyébe az emberek egyes, sajátos típusai kerülnek, „lelki struktúrák”. A társas lélektani vizsgálatok csak ily „szerkezeti” vizsgálatok után tehetők oly finomakká, mint amily finom a lelki élet a valóságban is.

Irodalom. Rothacker: *Einleitung in die Geisteswissenschaften*, 1920 (történeti visszapillantás, a cím egyáltalán nem fedi a tartalmat!). Edw. Spranger; *Der gegenwartige Stand der Geisteswissenschaften*, Rede, 1922. Kornis: *Dilthey történelemelmélete*. Tort, Szemle, 1913 A, Stein: *Der Begriff des Geistes bei Dilthey*, 1913, O, Spann: *Zur soziologischen Auseinandersetzung mit W. Dilthey* Zeitschr. für d. ges. Staatswiss, 59. kot (1903).